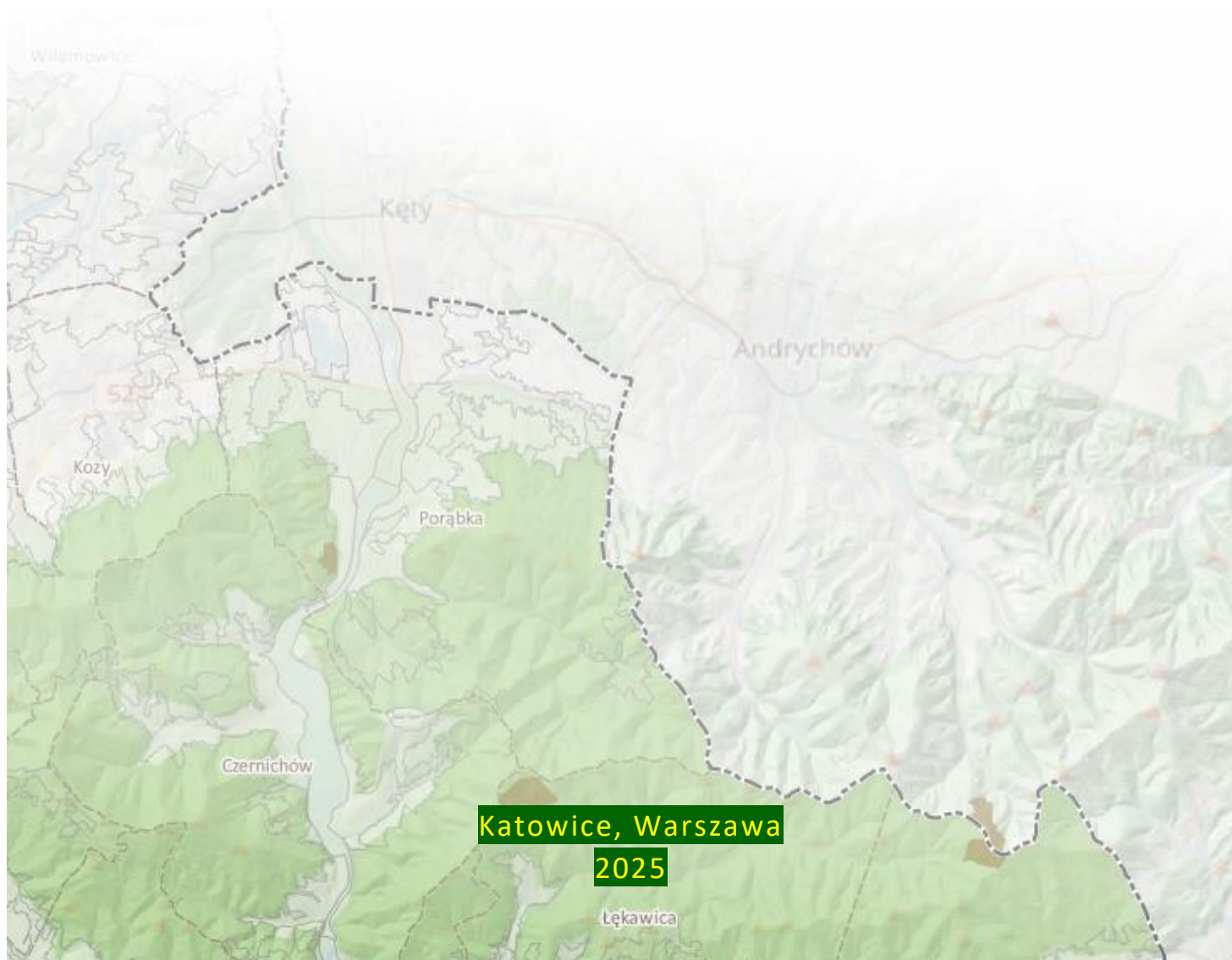

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

DOKUMENTACJA – ZAŁĄCZNIK D

ZRÓŻNICOWANIE LOKALNYCH FORM ZABUDOWY ORAZ KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Projekt realizowany na zlecenie Województwa Śląskiego
(Umowa CRU WSL nr 1462/GN/2021)

Wykonawca prac:

Konsorcjum w składzie

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska
(Lider Konsorcjum)

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Uniwersytet Śląski w Katowicach
(Partner Konsorcjum)

SZKOŁA GŁÓWNA
GOSPODARSTWA
WIEJSKIEGO

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
(Partner Konsorcjum)

AKADEMIA ŚLĄSKA
UCZELNIA TECHNICZNA | ARTYSTYCZNA | MEDYCZNA

Akademia Śląska
(Partner Konsorcjum)

Kierownik naukowy Audytu:

dr hab. Urszula Myga-Piątek, prof. UŚ – Uniwersytet Śląski w Katowicach

Koordynator projektu:

Andrzej Weigle – Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska

**Dofinansowano ze środków Wojewódzkiego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach**

Treści zawarte w publikacji nie stanowią oficjalnego stanowiska organów Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach

Zespół autorski

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska:

Andrzej Weigle – Koordynator

Alicja Kiczyńska

Aleksandra Gębka (Ulawska)

dr Krzysztof Badora (Uniwersytet Opolski)

dr Radosław Wróbel (Uniwersytet Opolski)

Uniwersytet Śląski:

dr hab. Urszula Myga-Piątek prof. UŚ – Kierownik naukowy Audytu

dr hab. Jerzy Nita

dr hab. Sławomir Sitek

dr hab. Sławomir Pytel

dr inż. arch. kraj. Anna Żemła – Siesicka

dr Agnieszka Piechota

dr Katarzyna Pukowiec-Kurda

dr Bartłomiej Szypuła

dr Michał Sobala

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego:

dr hab. Agata Cieszevska

dr Joanna Adamczyk

dr Piotr Wałdykowski

dr hab. inż. arch. kraj. Renata Giedych

dr hab. inż. arch. kraj. Joanna Dudek-Klimiuk

dr inż. arch. kraj. Gabriela Maksymiuk

mgr inż. arch. kraj. Paulina Olborska

inż. arch. kraj. Joanna Orzińska

Akademia Śląska:

dr hab. inż. arch. Maciej Borsa prof. AŚ

dr hab. inż. arch. Andrzej Grzybowski prof. AŚ

Paulina Nagel

dr Aleksandra Jadach-Sepioło (Instytut Rozwoju Miast i Regionów)

Centrum UNEP/GRID-Warszawa – Zakład Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska:

Daniel Starczewski

Zofia Pawlak

Maria Andrzejewska

Arkadiusz Pawłowski

Konsultanci:

prof. dr hab. Barbara Szulczewska (Instytut Rozwoju Miast i Regionów)

Jarosław Kamiński (Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu)

Cyprian Roszak (Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu)

Danuta Cholewa (Instytut im. Wojciecha Korfantego)

dr Robert Garstka (Instytut im. Wojciecha Korfantego)

Martyna Walker

dr Ryszard Chybiorz

DOKUMENTACJA AUDYTU KRAJOBRAZOWEGO

Załącznik D – Zróżnicowanie lokalnych form zabudowy oraz kompozycji przestrzennej województwa śląskiego

SPIS TREŚCI

1	WPROWADZENIE	5
2	PODZIAŁ NA OBSZARY TYPOLOGICZNE LOKALNYCH FORM ZABUDOWY	5
3	OBSZAR CZĘSTOCHOWSKI	8
4	OBSZAR JURAJSKI	13
5	OBSZAR LUBLINIECKI I TARNOGÓRSKI	20
6	OBSZAR ZIEMI GLIWICKO - TOSZECKIEJ	25
7	OBSZAR WIELKOMIEJSKI ORAZ DUŻE I ŚREDNIE MIASTA	30
8	OBSZAR RACIBORSKI I RYBNICKO-WODZISŁAWSKI	43
9	OBSZAR ZIEMI PSZCZYŃSKIEJ	50
10	OBSZAR PODBESKIDZIA.....	57
11	OBSZAR BESKIDZKI	63
12	OSIEDLA ROBOTNICZE	77
13	OSIEDLA SOCREALISTYCZNE.....	88
14	OSIEDLA MODERNISTYCZNE	93
15	MIEJSKIE OBSZARY ZABYTKOWE.....	98
16	PODSUMOWANIE	114
17	BIBLIOGRAFIA	119
18	SPIS ILUSTRACJI.....	121

Załącznik nr 1 – Karty obszarów typologicznych

1 WPROWADZENIE

Niniejszy Załącznik D pt. „Zróżnicowanie lokalnych form zabudowy oraz kompozycji przestrzennej województwa śląskiego” stanowi uzupełnienie i rozwinięcie treści zawartych w zasadniczej części Audytu (TOM I Rodz. 9 oraz TOM IV *Karty obszarów w obrębie krajobrazów priorytetowych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną*). Opracowanie to wykracza poza delegację zawartą w Rozporządzeniu w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych. Jest ono szerszym spojrzeniem na problematykę Lokalnych Form Architektonicznych, w kierunku lokalnych i regionalnych form architektury, widzianą nie tylko z perspektywy krajobrazów priorytetowych, ale całego województwa, podzielonego na obszary typologiczne. W efekcie katalog lokalnych form architektonicznych zamieszczony w głównej części Audytu, rozszerzono o lokalne formy urbanistyczne zabudowy i zasady ich kompozycji przestrzennej, wychodząc z założenia, że w najbardziej zurbanizowanym województwie i regionie Polski są one nie mniej ważne niż „formy architektoniczne”.

Ten element Dokumentacji zawiera opisy krajobrazów kulturowych woj. śląskiego w postaci charakterystyki wyodrębnionych obszarów typologicznych i uzupełniające je „Karty Obszarów Typologicznych” autorstwa Jakuba Botwiny (Załącznik nr 1). W niniejszym materiale podkreślono kulturową specyfikę regionu. Opisano w nim obszary typologiczne województwa śląskiego, podstawowe dane o ich historii, ich charakterystyczne cechy (parametry zabudowy) i w tym kontekście syntetycznie omówiono zróżnicowanie regionalne województwa. Opisano specyficzne dla województwa śląskiego zespoły zabudowy: kolonii robotniczych, osiedli socrealistycznych i modernistycznych, nieliczne pozostałości tradycyjnej zabudowy na obszarach wiejskich, liczne, dobrze zachowane przykłady XIX i XX-wiecznej zabudowy wielkomiejskiej, zabytkowych centrów dużych miast, osiedla robotnicze, istniejącą zabudowę przemysłową i jej pozostałości w postaci obiektów i obszarów poprzemysłowych.

Wśród wymienionych w Dokumentacji miejscowości znajdują się nie tylko objęte krajobrazami priorytetowymi, ale poszukiwano i wskazano takie, w których zachowały się jeszcze tradycyjne formy zabudowy czy architektury, na tyle znaczące, że warto jest zachęcać samorządy czy inwestorów do ich kultywowania lub inspirowania się nimi, aby zachować specyficzny charakter miejscowości (bez względu na to czy są to cechy reprezentatywne dla Śląska czy unikatowe). W pozostałych wsiach, małych, średnich i dużych miastach, te tradycyjne formy występują jako pojedyncze obiekty. Są więc obecnie wyłącznie relikty, nie da się zatem odtwarzać ich i w ten sposób nawiązywać do tradycyjnego charakteru miejscowości. Warto zwrócić uwagę, że Audyt nie służy ochronie pojedynczych obiektów (służą temu Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i właściwe narzędzia jej egzekwowania), ale ochronie i kształtowaniu krajobrazów.

Oprócz analiz własnych, w opracowaniu wykorzystano dane literaturowe, ze szczególnym uwzględnieniem opracowania Regionalnego Instytutu Kultury (dawniej Instytutu Myśli Polskiej) im. Wojciecha Korfańskiego w Katowicach pt. *„Analiza tradycji wiejskiego budownictwa jednorodzinnego na obszarze województwa śląskiego”* (2020), Tom I i II przygotowanego przez zespół w składzie: E. Caban, D. Cholewa, R. Garstka, I. Kontny, K. Limanowska, M. Walker.

2 PODZIAŁ NA OBSZARY TYPOLOGICZNE LOKALNYCH FORM ZABUDOWY

W wyniku prac badawczych, prowadzonych w ramach audytu krajobrazowego województwa śląskiego, wyodrębniono 9 podstawowych obszarów typologicznych lokalnych form architektonicznych zabudowy. Są to obszary:

- 1) częstochowski;

- 2) jurajski;
- 3) lubliniecki i tarnogórski;
- 4) ziem gliwicko-toszeckich;
- 5) raciborski i rybnicko-wodzisławski;
- 6) ziemi pszczyńskiej;
- 7) Podbeskidzia;
- 8) beskidzki;
- 9) wielkomiejski – metropolitalny

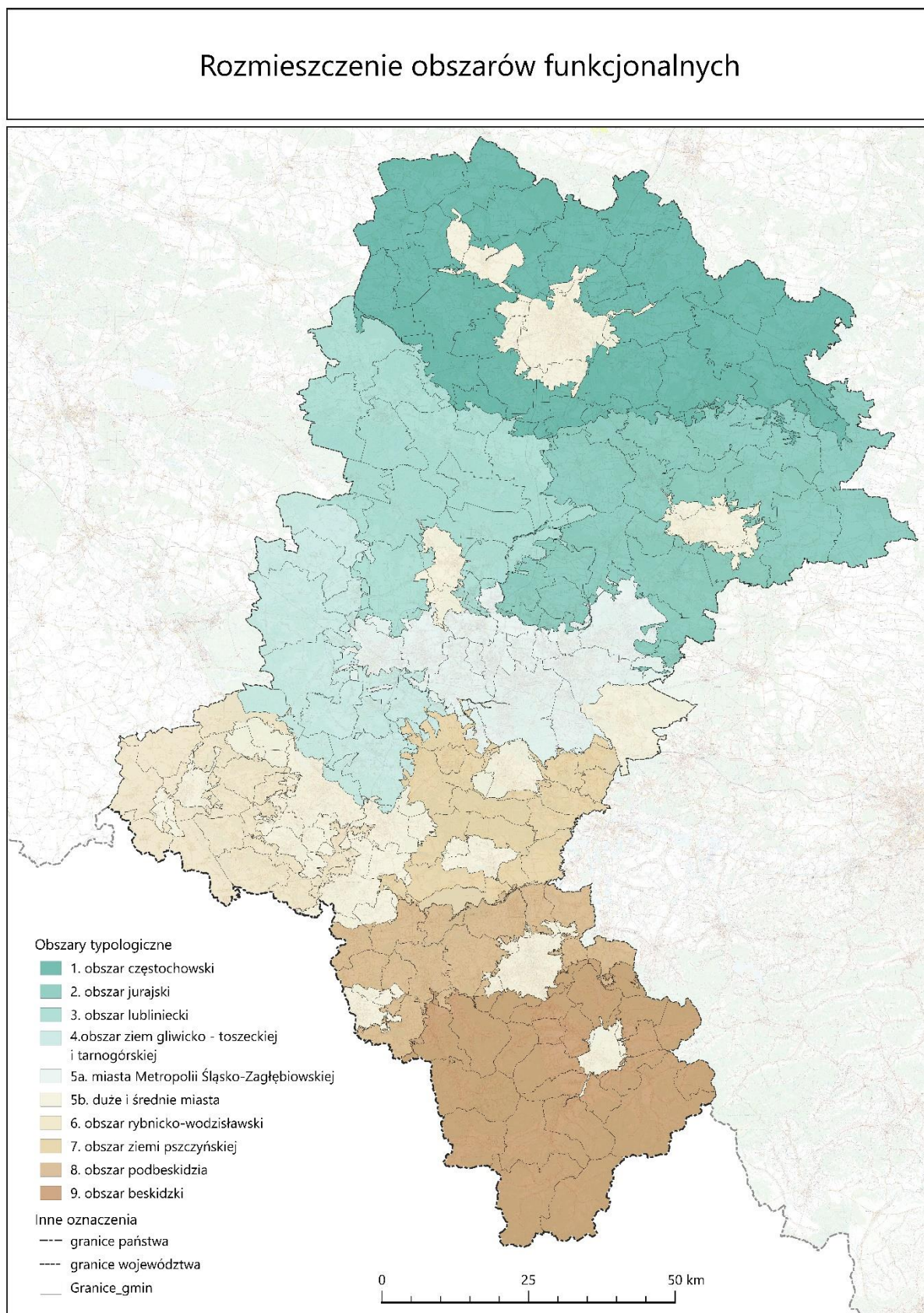
oraz wydzielony dodatkowo, pokrywający się z ww. układem regionalnym, obszar dużych i średnich miast.

Należy jednak zwrócić uwagę, że granice te mają charakter umowny (nie są jednoznaczne), gdyż niektóre tereny znajdowały się pod wpływem różnych tradycji i część miejscowości można przyporządkować do dwóch sąsiadujących obszarów funkcjonalnych. Zasięgi przestrzenne tych obszarów ukazuje mapa (Ryc. 1).

Dla każdego z tych obszarów typologicznych przedstawiono zasady kompozycji przestrzennej i lokalnych form architektonicznych zabudowy oraz określono:

- A. zgeneralizowany zasięg;
- B. zasięg w granicach administracyjnych gmin;
- C. specyficzne zasady kompozycji przestrzennej układów zabudowy;
- D. specyficzne cechy lokalnych form architektonicznych;
- E. przykłady ilustrujące charakterystyczne formy urbanistyki i architektury obszaru.

Na wybranych przykładach opisano kategorie zabudowy pod względem ich kompozycji przestrzennej i lokalnych form architektonicznych. Wzięto pod uwagę: rodzaje i funkcje zabudowy, rolę w strukturach urbanistycznych i ruralistycznych, także obszarową spójność charakterystycznych form zabudowy. Określono rodzaje zabudowy w obszarach małych, średnich, dużych i ew. metropolitalnych zespołów osadniczych. Wydzielono także kategorie specyficznych dla województwa zespołów przestrzennych; kolonii robotniczych, mieszkaniowych osiedli socrealistycznych i modernistycznych, miejskich obszarów zabytkowych.

Ryc. 1. Obszary typologiczne lokalnych form zabudowy województwa śląskiego (opracowanie własne)

3 OBSZAR CZĘSTOCHOWSKI

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Częstochowa – Kłobuck – Krzepice – Panki – Olsztyn Jurajski – Kłomnice – Koniecpol

(powiaty kłobucki, częstochowski, część lublinieckiego).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- kłobuckiego: Kłobuck, Krzepice, Lipie, Popów, Miedźno, Opatów, Panki, Przystajń, Wręczyca Wielka,
- częstochowskiego: Blachownia, Dąbrowa Zielona, Kamienica Polska, Kłomnice, Koniecpol, Konopiska, Kruszyna, Janów, Lelów, Mstów, Mykanów, Olsztyn Jurajski, Poczesna, Przyrów, Rędziny, Starcza,
- lublinieckiego: Herby (część wschodnia).

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

3.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

3.1.1. Obszary wiejskie

W opisywanym obszarze występuje zabudowa wiejska w postaci zwartych zespołów wsi przydrożnych. Dominują wsie regularne rzędówki oraz wsie rozparcelowane w formie luźnej rzędówki. Na terenach leśnych rzędówki lub długie ulicówki i wsie drogowe nieregularne (wg „*Analiza tradycji wiejskiego budownictwa ...*”, Regionalny Instytut Kultury i Narodowy Instytut Dokumentacji - dalej wg „*Analiza...*” RIK-NID).

3.1.2. Małe miasta i miasteczka

Plany miast oparte są najczęściej na układach średniowiecznych. Budownictwo małomiasteczkowe drewniano-murowane, często parterowe, w sąsiedztwie centrum (ryнку, placu targowego) o wysokości jednej - dwóch kondygnacji, rzadziej o większej wysokości. Od XIX. wieku wymieniane na murowane z miejscowego kamienia i cegły. Budynki mieszkalne ustawione kalenicą do ulicy, rzadziej szczytem. Dominantami przestrzennymi są kościoły i czasem zachowane bożnice.

Kłobuck miasto średniowieczne sąsiadujące z Częstochową (część dawnego okręgu przemysłowego CzOP), z czworokątnym rynkiem i nieregularną siatką ulic, zabudowa 2-3 kondygnacyjowa, w północnej części osiedle zabudowy wielorodzinnej z II poł. XX. w.

Olsztyn Jurajski (należący do powiatu częstochowskiego), z silną, krajobrazową dominantą średniowiecznego zamku jurajskiego.

3.3.3. Duże miasto (Częstochowa)

Miasto na planie średniowiecznym z klasztorem jasnogórskim, rozbudowywane o nowe dzielnice mieszkaniowe, tereny przemysłowe (XIX i XX-wieczne). Główne osie kompozycji przestrzennej i przestrzeń publiczna to Aleje NMP i prostopadła do niej Al. Wolności z linią kolejową. Aleje tworzone od XIII w., ukształtowane w I poł. XIX w. o długość 1,7 km i szer. 40 m, obudowane kamienicami (głównie klasycystycznymi) z usługami w parterach, z Rynkiem, stacją kolejową i przystankami komunikacji. Starsza zabudowa miasta murowana o wys. 3 – 4 kondygnacji w pierzejach i kwartałach ulic z dachami spadowymi. Od połowy XX. w. na południe i północ od centrum osiedla mieszkaniowe zabudowy wielorodzinnej (także „blokowiskowe” w systemie „wielkiej płyty”) z dachami płaskimi o wys. 5-11 kondygnacji. Tereny podmiejskie zdominowane jednorodziną zabudową wolnostojącą.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

3.2. Obszary wiejskie

Podstawowy typ budownictwa wiejskiego to budownictwo drewniane na kamiennych fundamentach i podmurówkach oraz murowane z miejscowego kamienia i cegły.

W zagrodach niewielkie, proste, murowane domy kryte najczęściej dachami dwuspadowymi. Konstrukcja dachów drewniana (krokwiowo-płatwiowa, jętkowa). Od połowy XIX. wieku pokrycie dachów papą, blachą, później dachówką ceramiczną lub eternitową, blachodachówką.

Występuje zabudowa z częścią mieszkalną i inwentarsko-gospodarską - budynki o konstrukcji mieszanej (murowo-słupowo-szkieletowej). Drewniana część mieszkalna najczęściej połączona jest z kamienną częścią inwentarską. Dach wspólny, dwuspadowy. Budynki najczęściej pozbawione detalu lub ze skromnym zdobieniem w partiach szczytowych.

Ściany najstarszych budynków drewniane o konstrukcji wieńcowej. Późniejsze o drewnianej konstrukcji szkieletowej i murowane z miejscowego kamienia z fragmentami z cegły ceramicznej. Elewacje ceglane lub tynkowane. W zabudowaniach gospodarczych często używany kamień wapienny.

Dachy dwuspadowe lub czterospadowe z okapami, czasami urozmaicone facjatką, najczęściej krokwiowe, wspierane na belkach stropowych i płatwiach, także jętkowe. Pokrycie dachów pierwotnie słomą, od końca XIX. wieku papą, blachą, później dachówką ceramiczną lub eternitową, blachodachówką (wg „Analiza ...” RIK-NID).

3.3. Obszary miejskie

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, z miejscowego kamienia i cegły, tynkowana, z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. W małych miastach architektura mieszkaniowa o wys. 1-3 kondygnacji. Widoczne wpływy dawnego zaboru rosyjskiego (skala zabudowy, elewacje tynkowane, kolorystyka ścian i dachów). W większych miastach występują budynki w aktualnych w momencie ich powstania stylach (neostylowe kamienice i budynki usługowe, budynki modernistyczne, rzadziej zabytkowe budynki pochodzące sprzed 1850 r.). Od poł. XX. w. zabudowa modernistyczna w różnych odmianach (także postmodernistyczna). W Częstochowie i mniejszych miastach liczne osiedla mieszkaniowe wielorodzinne o zabudowie blokowej charakterystycznej dla okresu powojennego socmodernizmu.

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

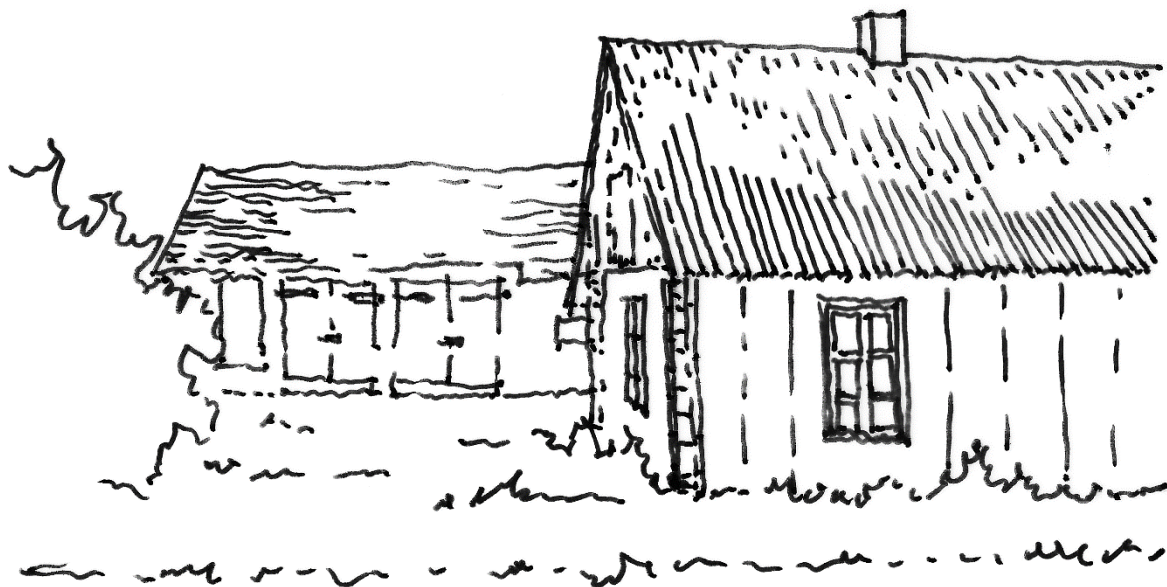

Ryc. 2. Kłobuck przykład małego miasta na planie średniowiecznym, z czworokątnym rynkiem i nieregularną siatką ulic.

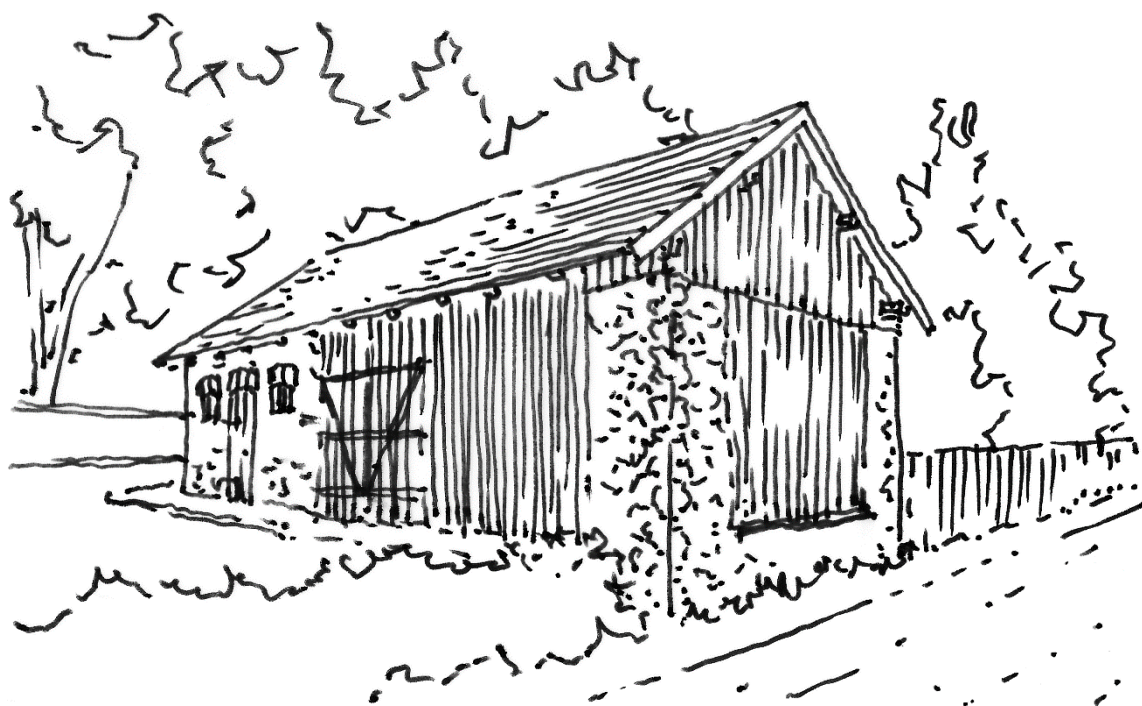

Ryc. 3. Olsztyn Jurajski – przykład wsi z krajobrazową dominantą średniowiecznego zamku jurajskiego.

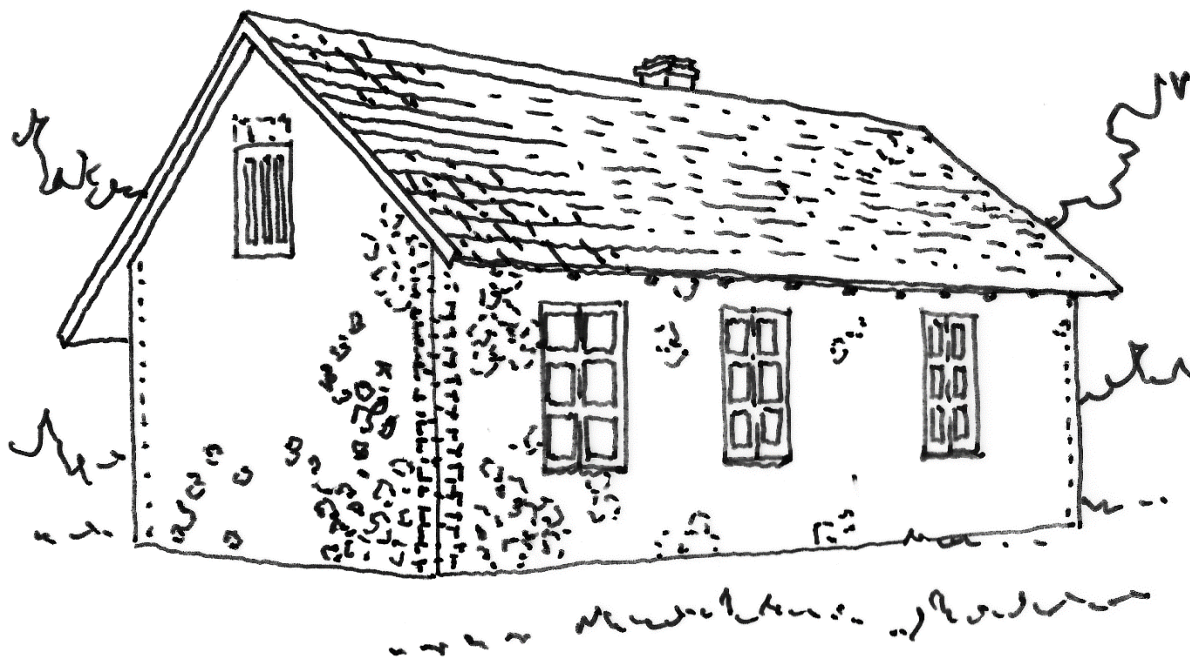

Ryc. 4. Kuźnica Nowa – tradycyjna zabudowa zagrodowa.

Ryc. 5. Złoty Potok - tradycyjna zabudowa gospodarcza, ul. Św. Józefa.

Ryc. 6. Złoty Potok –murowany budynek mieszkalny, ul. Kościuszki 70.

Ryc. 7. Żuraw – drewniany budynek mieszkalny, ul. Leśna 26.

4 OBSZAR JURAJSKI

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Myszków – Pyrzowice - Siewierz

(powiaty zawierciański, część częstochowskiego, część myszkowskiego, część będzińskiego).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- zawierciańskiego: Irządze, Kroczyce, Łazy, Ogrodzieniec, Pilica, Poręba, Szczekociny, Włodowice, Żarnowiec,
- część częstochowskiego: Kamienica Polska, Lelów,
- część myszkowskiego: Koziegłowy, Myszków, Niegowa, Poraj, Żarki,
- część będzińskiego: Bobrowniki, Mierzęcice, Psary, Siewierz, Sławków, Wojkowice.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

4.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

4.1.1 Obszary wiejskie

W obszarze jurajskim występuje zabudowa wiejska w postaci zwartych zespołów wsi przydrożnych (Mirów, Bobolice także Olsztyn Jurajski zaliczony do obszaru częstochowskiego ze względu na jego położenie w powiecie częstochowskim) to miejscowości z silnymi dominantami przestrzennymi i znaczeniowymi dawnych zamków jurajskich. Wsie na polanach leśnych to najczęściej prostolinijne wsie rządowe (Kusięta, Przemiłowice). Część z nich została powiększona o nowe proste ulice (Zrębice, Niegowa, Bobolice, Złoty Potok). Na Wyżynie Ryczowskiej występują wsie rządowe wzdłuż długich, prostych ulic (Ogrodzieniec, Złożeniec).

W północno-wschodniej części województwa występuje charakterystyczny dla tego obszaru typ zagrody okólnej z zabudowaniami tworzącymi zamknięty zespół wokół wewnętrznego podwórka (głównie w gminach: Szczekociny, Żarnowiec, Pilica). Zabudowa mieszkaniowa drewniana, obiekty gospodarcze najczęściej drewniane, czasami kamienne.

4.1.2. Małe miasta i miasteczka (Pyrzowice - Siewierz – Pilica – Sławków - Żarki)

Budownictwo małomiasteczkowe drewniano-murowane, w sąsiedztwie centrum (rynku, placu targowego) o wysokości jednej lub dwóch kondygnacji, rzadziej o większej wysokości. Jako dominanty przestrzenne obiekty sakralne (kościół, bożnice). Niektóre miasta fortyfikowane z pozostałościami dawnych miejskich murów obronnych lub fortyfikacji zamkowych, (Siewierz, Pilica, Ogrodzieniec, Sławków). W Sławkowie (XIII. w.) – część d. ziemi krakowskiej, dobrze zachowany średniowieczny układ urbanistyczny z rynkiem, karczmą, średniowiecznym kościołem, ruiny zamku biskupiego. W Żarkach (powiat myszkowski) rynek – plac targowy z charakterystycznym zespołem zabytkowych stodoł o ścianach z miejscowego kamienia.

4.1.3. Duże i średnie miasta (Zawiercie, Myszków)

Plany miast oparte są najczęściej na układach średniowiecznych rozbudowywanych o nowe dzielnice mieszkaniowe, tereny przemysłowe (XIX i XX-wieczne), stacje kolejowe i przystanki komunikacji. Starsza zabudowa murowana o wys. 3 – 4 kondygnacji w pierzejach i kwartałach ulic z dachami spadowymi. Od połowy XX. w. osiedla mieszkaniowe z dachami płaskimi o wys. 3 - 5 i więcej kondygnacji. W Zawierciu kolonia robotnicza TAZ (koniec XIX. w., zakłady włókiennicze),

zwarty zespół mieszkaniowy z zielenią wysoką na planie wydłużonego prostokąta (trapezu), centralny plac z architektoniczną dominantą. W XX. w. wielorodzinne osiedla dla „Huty Zawiercie” i zakładów metalurgicznych. Myszków - miasto przemysłowe (przemysł metalurgiczny od XVIII w., elektromaszynowy, papierniczy, włókienniczy), rozbudowane w XIX. w. w oparciu o trasę kolei warszawsko-wiedeńskiej z osiedlami o zabudowie wielorodzinnej i jednorodzinnej wolnostojącej.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

4.2. Obszary wiejskie

Zabudowa wiejska w tym obszarze charakteryzuje się budownictwem zagrodowym wykorzystującym miejscowe materiały - drewno i kamień (wapień, piaskowiec). Występuje tu typ chałupy kieleckiej w układzie rzutu dwutraktowym, z sienią środkową lub narożną, o ścianach wieńcowych, dachy strome dwuspadowe lub półszczytowe - czterospadowe z okapami. Pokrycie dachów słomą i gontem (przykłady z okolic Myszkowa, Grodkowa, Kłobucka).

Podstawowy typ budownictwa wiejskiego to budownictwo drewniane na kamiennych fundamentach i podmurówkach oraz budownictwo murowane z użyciem miejscowego kamienia (wapień jurajski). Na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej występują budynki inwentarskie murowane, głównie z kamienia. Przykłady stodoł drewnianych o konstrukcji szkieletowej ze ścianami z desek występują w gminach Szczekociny i Żarnowiec (wg „Analiza...” RIK-NID).

Ściany najstarszych budynków drewniane. Późniejsze o drewnianej konstrukcji szkieletowej i murowane z miejscowego kamienia z fragmentami z cegły ceramicznej.

Dachy dwuspadowe, rzadziej czterospadowe, z okapami, najczęściej krokwiowe, wspierane na belkach stropowych i płatwiach, także jętkowe. Pokrycie dachów pierwotnie słomą. Od końca XIX. wieku blachą, papą, później dachówką ceramiczną lub eternitową, blachodachówką.

4.3. Obszary miejskie

Tradycyjne budownictwo miast drewniano-murowane, od XIX. wieku wymieniane stopniowo na murowane z miejscowego kamienia i cegły. Ściany najstarszych budynków drewniane. Późniejsze o drewnianej konstrukcji szkieletowej i murowane z miejscowego kamienia z fragmentami z cegły ceramicznej. Zabytkowe i współczesne dachy drewniane o konstrukcji ciesielskiej (krokwiowe, krokwiowo-płatwiowe, jętkowe), kryte blachą, dachówką ceramiczną, od poł. XX. w. także dachy płaskie, żelbetowe gęstożebrowe i płytowe. W latach 70-tych XX. w. także w mniejszych miastach powstają budynki wielorodzinne niezgodne z charakterem i skalą istniejącej zabudowy.

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, tynkowana z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. W małych miastach architektura mieszkaniowa o wys. 1-3 kondygnacji. W większych miastach występują budynki w aktualnych w momencie ich powstania stylach (neostylowe kamienice i budynki usługowe, budynki modernistyczne, rzadziej zabytkowe budynki pochodzące sprzed 1850 r.). Widoczne wpływy dawnego zaboru rosyjskiego (skala i intensywność zabudowy niższa niż w innych obszarach, elewacje tynkowane, kolorystyka ścian jasno – szara, jasny ugier, dachów zróżnicowana – od jasno-szarej, czerwonej do ciemno szarej).

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 8. Myszków - miasto przemysłowe rozbudowane w oparciu o linię kolejową z osiedlami o zabudowie wielorodzinnej i jednorodzinnej wolnostojącej.

Ryc. 9. Przemyłowice – przykład wsi rzędowej, prostolinijnej na polanach leśnych.

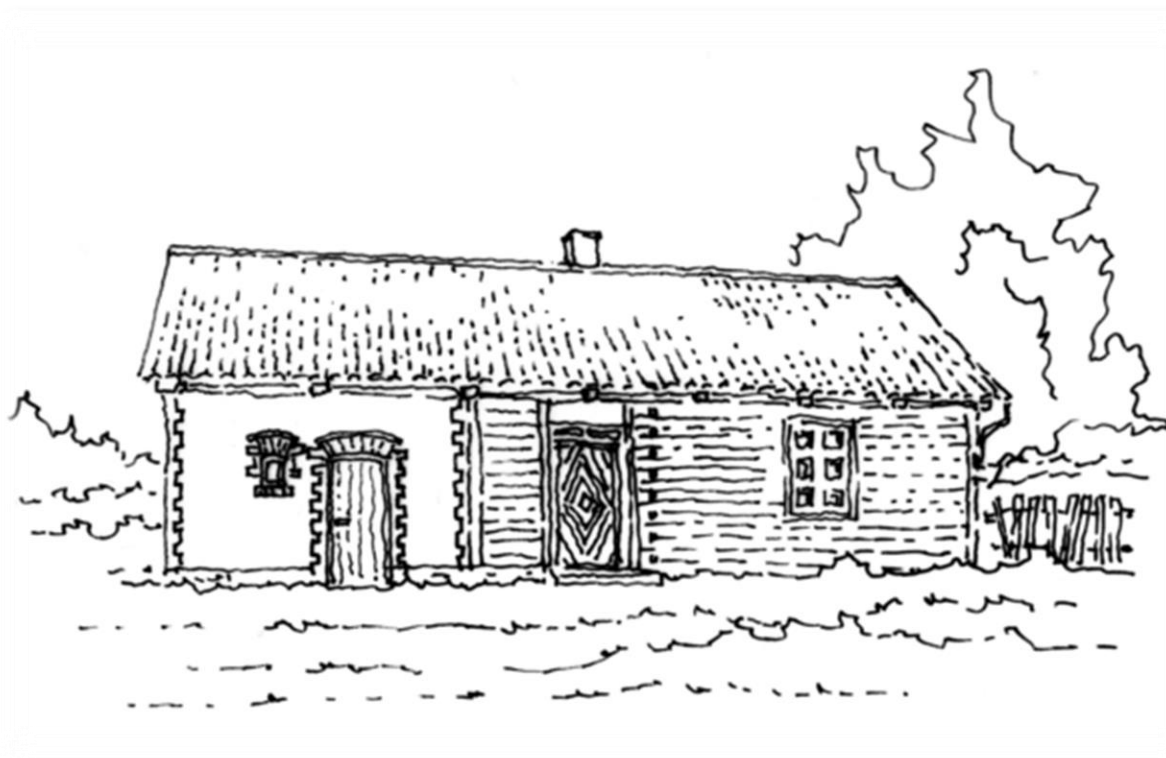

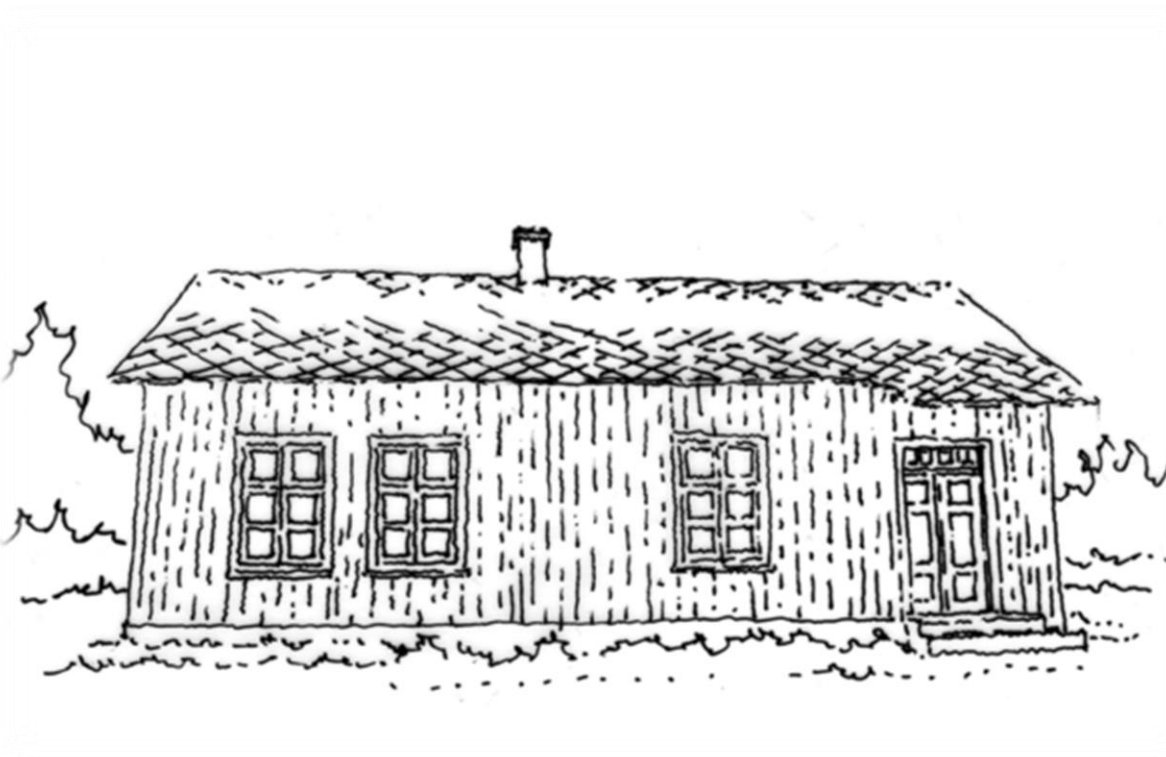
Ryc. 10. Siewierz – miasto oraz zamek wraz z pozostałościami murów obronnych i innymi fortyfikacjami.

Ryc. 11. Brzostek – dom mieszkalny z kamienia wapiennego.

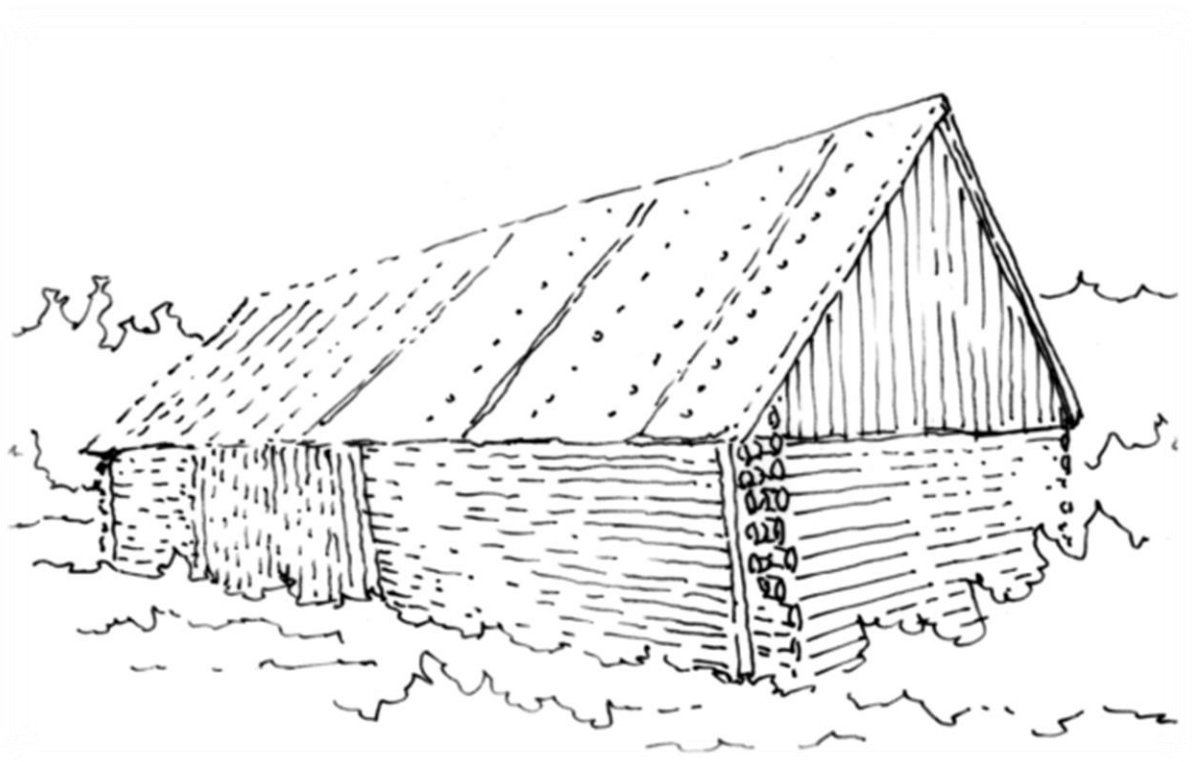
Ryc. 12. Cynków – drewniano - murowany budynek mieszkalno-gospodarczy, ul. Leśna 34.

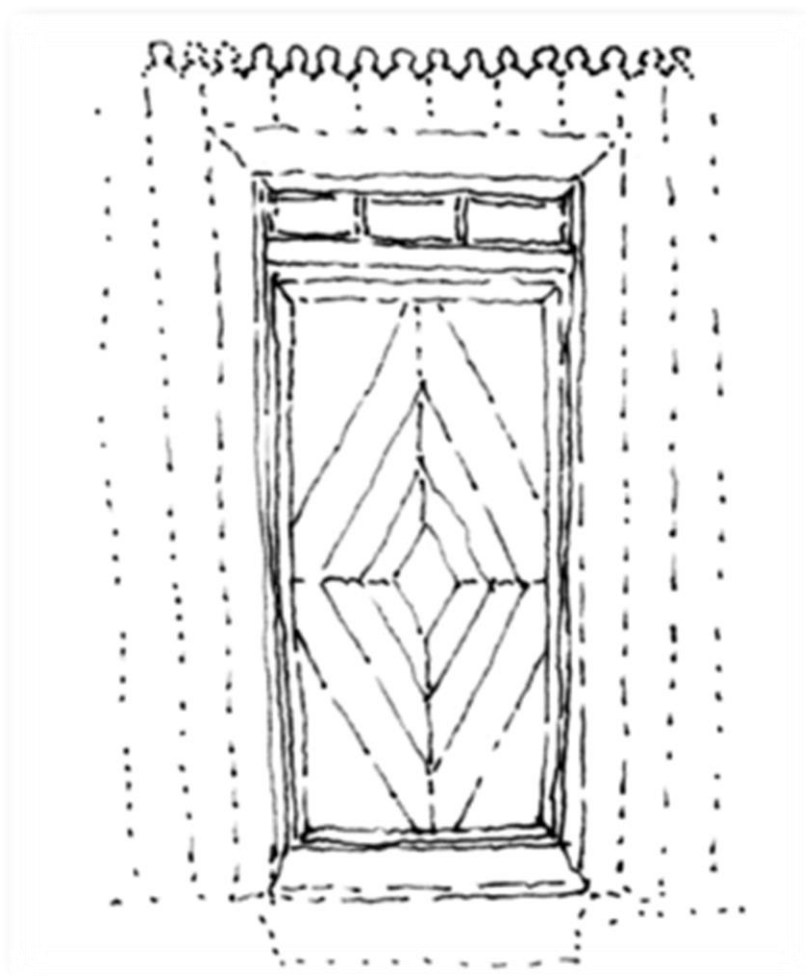
Ryc. 13. Grabiec - drewniany dom na obszarze historycznej małopolski.

Ryc. 14. Siedliszowice - przykład drewnianego budynku mieszkalnego.

Ryc. 15. Stara Huta - budynek gospodarczy - inwentarski, ul. Źródłana 10.

Ryc. 16. Wola Libertowska - detal wejścia.

Ryc. 17. Wojśławice - drewniany budynek mieszkalno-gospodarczy, ul. Spółdzielcza 67.

5 OBSZAR LUBLINIECKI I TARNOGÓRSKI

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Lubliniec – Tworóg –Tarnowskie Góry

(powiaty lubliniecki i tarnogórski).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- lublinieckiego: Boronów, Ciasna, Herby (część zachodnia), Kochanowice, Koszęcin, Lubliniec, Pawonków, Woźniki,
- tarnogórskiego: Kalety, Krupski Młyn, Miasteczko Śląskie, Radzionków, Świerklaniec, Tworóg, Zbrostawice.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

5.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

5.1.1. Obszary wiejskie

Na północ od Lublińca wsie na dużych polanach leśnych zazwyczaj wielodrożnicowe (Sieraków Śląski, Zborowskie, Kochanowice). Wzdłuż Liswarty wsie wielodrożnice nieregularne (Boronów). Wsie nad potokami: Zbrostawice nad Dramą – duża wieś wielodrożna i Kamieniec wieś ulicowa, także Księży Las, Paczyna, Wiśnicze, Sarnów, Grabów (ulicówki z rozwidleniem). Duże wsie łańcuchowe rozłożone po obu stronach potoków (Poniszowice, Kotulin, Pniów, Ptakowice, Jaśkowice, Łubie Górne, Połomia). Wielowieś, Sieroty - wsie ulicowe z okolicą. W Sadowie istnieją dość dobrze zachowane relikty dawnej zabudowy. Występują układy dużych wsi wielodrożnicowych i małe wsie drogowe. W Koszęcinie, Sadowie, Pawonkowie prowadzona była produkcja rolna w dużych folwarkach, w późniejszym okresie o charakterze przemysłowym. Tworóg - duża wieś na planie wielodrożnicowym, dawna osada kuźnicy żelaza (XVI w.), w sąsiedztwie klasycystyczny zespół pałacowo-parkowy w Brynku (XVIII w.), (wg „Analiza...” RIK-NID).

5.1.2. Małe miasta i miasteczka (Miasteczko Śląskie)

5.1.3. Duże i średnie miasta (Lubliniec, Tarnowskie Góry)

Miasta o rodowodzie średniowiecznym, ich zabytkowe centra na układach siatek ulic i placów z głównym rynkiem, zabudową kwartałową, kościołami, ratuszem. Od XIX. w. rozbudowywane o nowe dzielnice mieszkaniowe zabudowy jednorodzinnej i wielorodzinnej, węzły kolejowe, tereny przemysłu i związane z tymi terenami kolonie robotnicze (familokowe). W XX. w. osiedla o zabudowie jednorodzinnej i wielorodzinnej w kwartałach zabudowy, budynki 2 – 3 kondygnacyjne (wczesny modernizm, socrealizm), później jako budynki wolnostojące, najczęściej do 5 kondygnacji (powojenny modernizm).

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

5.2. Obszary wiejskie

Zabudowania o elewacjach ceglanych lub tynkowanych. Jako materiał budowlany występuje również wapień (Świbie, Wielowieś). Zabudowania murowane o elewacji ceglanej (w Pawonkowie, Sadowie, Lubecku łagiewnikach Małych). W południowej części nad Liswartą i Prosną budynki najczęściej murowane z cegły, czasami tynkowane, ustawione kalenicowo lub szczytem do drogi. Budynki mieszkalne o zwartej bryle kryte dachem dwuspadowym. Charakterystyczne dla tego typu

budownictwa są lauby przy wejściach budowane powszechnie od końca XIX wieku, czasem przekształcane w murowane ganki (wg „Analiza...” RIK-NID).

5.3. Obszary miejskie (Lubliniec, Tarnowskie Góry)

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, często z cegły klinkierowej także tynkowana, z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. Dachy strome kryte dachówką ceramiczną lub blachą.

W mniejszych miastach architektura mieszkaniowa o wys. 3-4 kondygnacji. W większych miastach występują budynki w stylach aktualnych w momencie ich powstania (neostylowe kamienice). i budynki usługowe, budynki modernistyczne, rzadziej zabytkowe budynki pochodzące sprzed 1850 r.).

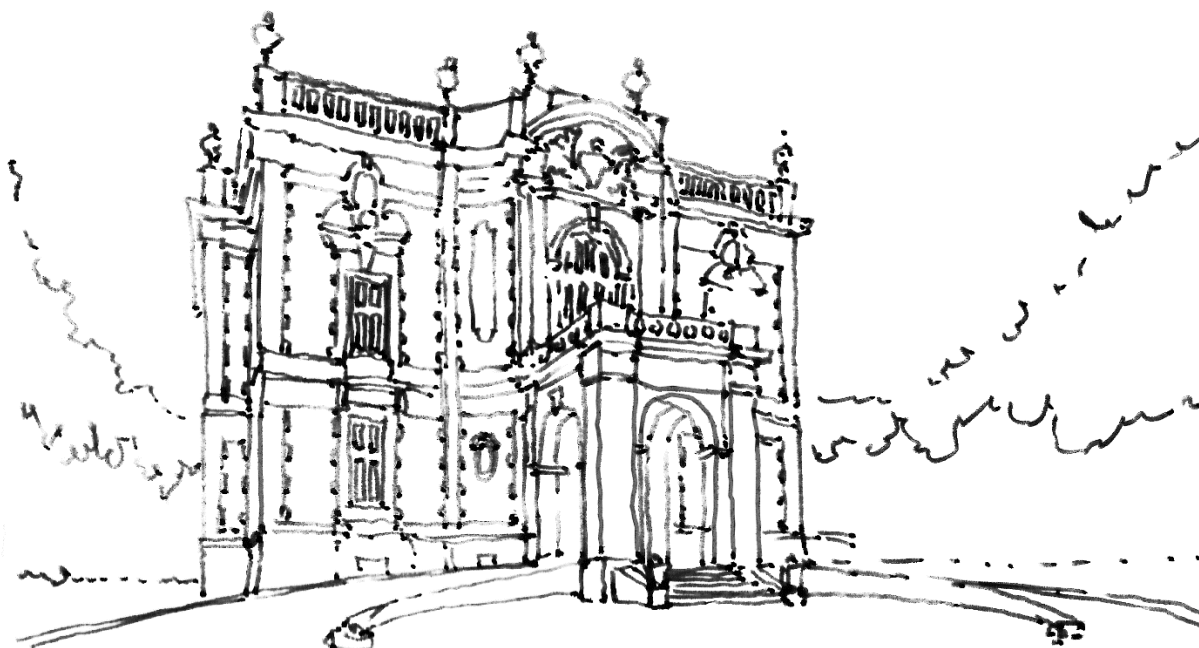
E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

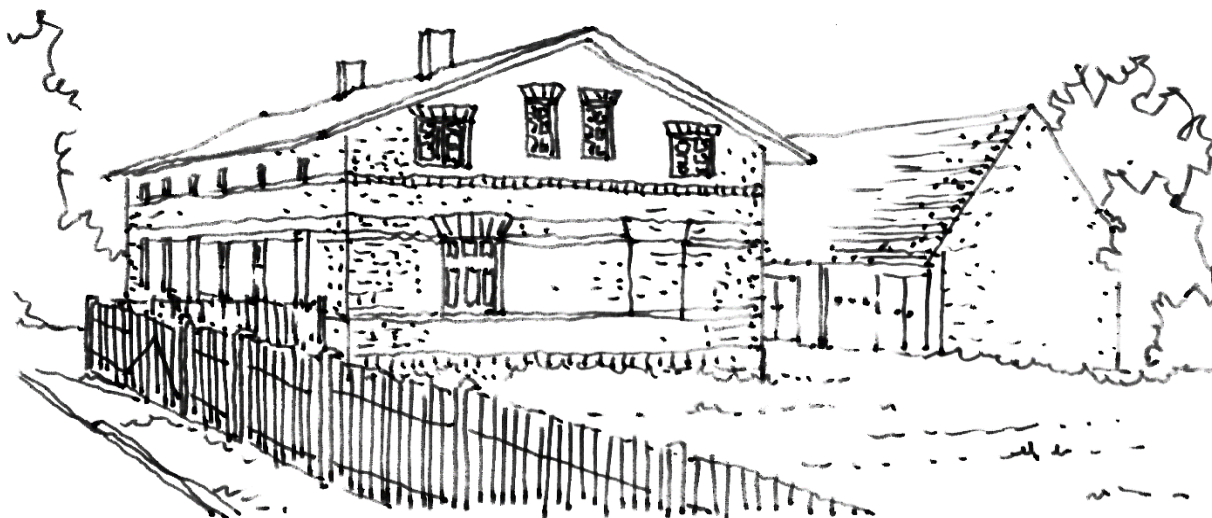
Ryc. 18. Zbrosławice - wieś wielodrożna nad potokiem Drama.

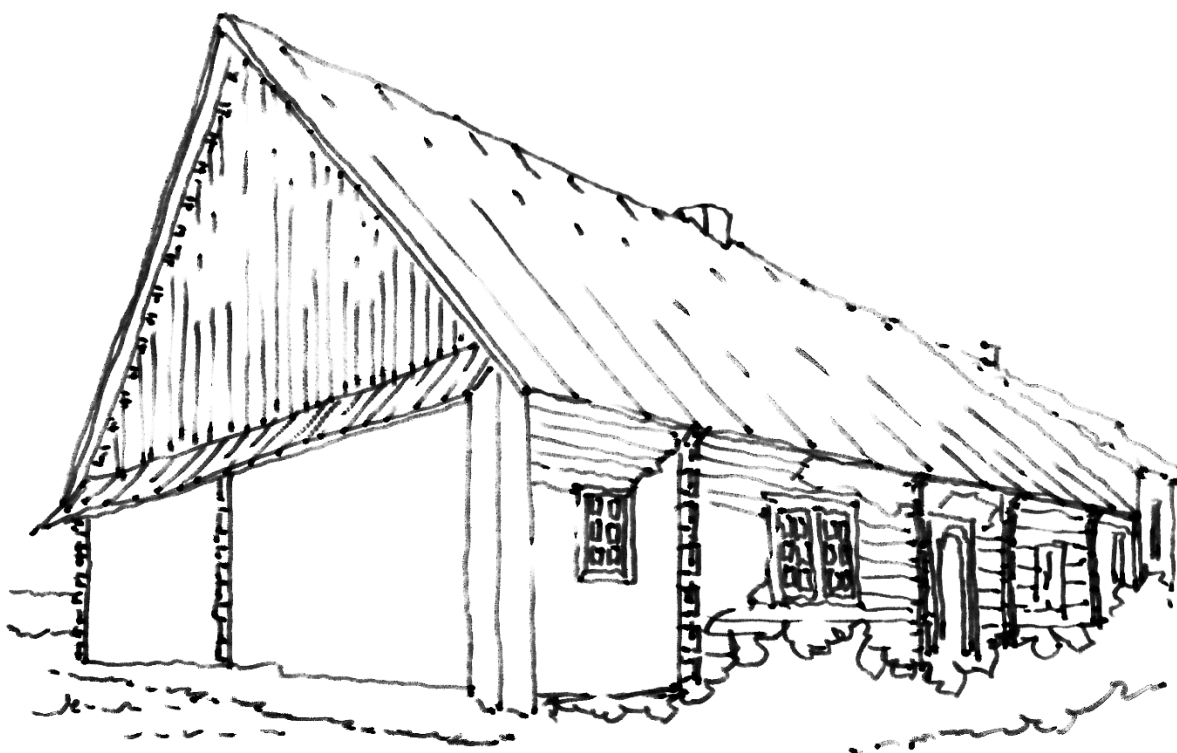
Ryc. 19. Mochała - budynek mieszkalny z wystawką, otynkowany z ceglana dekoracją, ul. Fabryczna 20.

Ryc. 20. Świerklaniec - zachowany fragment założenia pałacowo-parkowego w Świerkłańcu, neorenesansowy „Dom Kawalera”.

Ryc. 21. Zborowskie - przykład tradycyjnej zabudowy murowanej, ul. Fabryczna.

Ryc. 22. Zborowskie – zabytkowy budynek produkcji fajek glinianych (?), ul. Fabryczna.

Ryc. 23. Zbrostawice - przykład współczesnej zabudowy wiejskiej.

6 OBSZAR ZIEMI GLIWICKO - TOSZECKIEJ

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Gierałtowiec – Knurów – Pilchowice – Pyskowice- Rudziniec -Sośnicowice – Toszek - Wielowieś

(powiaty gliwicki, część raciborskiego, część rybnickiego)

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN,

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- gliwickiego: Sośnicowice, Toszek, Gierałtowiec, Knurów, Pilchowice, Rudziniec, Wielowieś,
- raciborskiego: północne części gmin Kuźnia Raciborska.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

6.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

6.1.1. Obszary wiejskie

W obszarze tym występuje zabudowa w formie wsi łańcuchowych, ulicówek z okolicą (Sieroty), wsi wielodrożnicowych (Wielowieś). W wielu wsiach zachowany podział na grunty dworskie i chłopskie.

6.1.2. Małe miasta i miasteczka (Toszek, Pyskowice, Knurów)

W miastach historycznych zachowane średniowieczne układy urbanistyczne na planie owalnym, z rynkami, sąsiadującymi uliczkami, kościołami parafialnymi (Toszek, Pyskowice). Miasta górnicze (Knurów) na planach nieregularnych dawnych wsi lub ortogonalne z zabudową wielorodzinną o wys. do 5 kondygnacji i jednorodziną wolnostojącą. Centra i przestrzenie publiczne słabo wykształcone.

Pyskowice - miasto (od połowy XIII. w.), najstarsza część na średniowiecznym planie owalnym. Obwodnica starówki jako ślad dawnych wałów miejskich. Starówka z rynkiem, kamienicami (XVIII. w.), ratuszem, kościołem farnym (XIX. w.). W latach 20-tych i 30-tych oraz w latach 50-tych XX. w. rozbudowa osiedli dla kolejarzy, górników i hutników. W północnej części (ul. Traugutta) wielorodzinne osiedle socrealistyczne jako załączek planowanego w latach 50-tych i 60-tych XX. w. „miasta sypialni” dla GOP.

Miasteczko Śląskie – osada górnictwa kruszcowego, miasto (XVI w.) o historycznym założeniu z rynkiem, od lat 70-tych XX w. miasto przemysłowe huty cynku z blokowiskowym osiedlem dla jej pracowników.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

6.2. Obszary wiejskie

Budynki murowane z cegły, na rzucie prostokąta, szerokofrontowe, z podwyższoną ścianką kolankową. Zabudowania o elewacji ceglanej lub tynkowane. Jako materiał budowlany występuje również wapień (Świbie, Wielowieś).

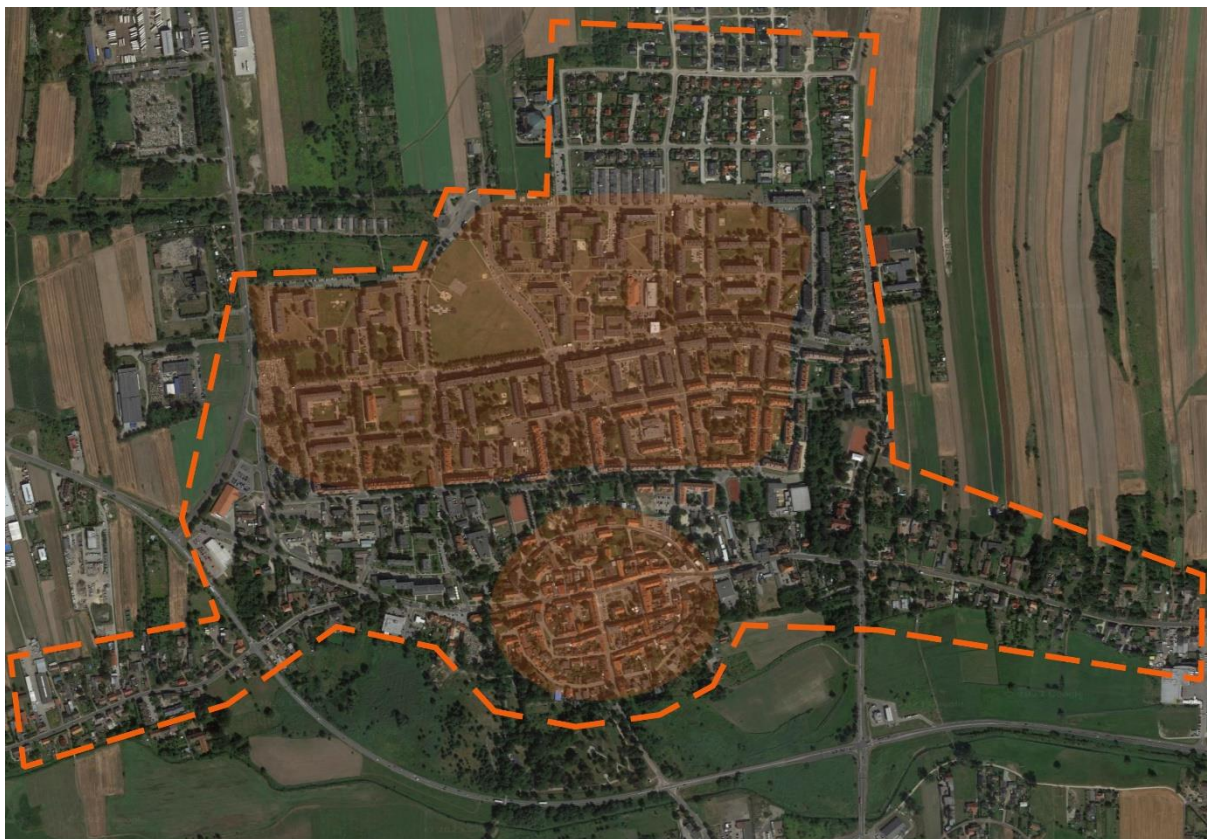
Elewacje budynków w zabudowie wiejskiej (i małomiasteczkowej) tynkowane lub z ozdobnie układanej czerwonej cegły licowej (klinkierowej). Charakterystyczne dla tego typu budownictwa są lauby z czasem likwidowane lub przekształcane w murowane ganki. Występują głównie w środkowej części województwa, w części południowej i północnej rzadziej. Dachy dwuspadowe, rzadko naczółkowe, o różnym kącie nachylenia (15°–50°), (wg „Analiza...” RIK-NID).

6.3. Obszary miejskie (Pyskowice, Knurów, Toszek)

Elewacje budynków w zabudowie małomiasteczkowej z ozdobnie układanej czerwonej cegły licowej klinkierowej lub tynkowane (Toszek). Budynki mieszkalne patronackich osiedli z początku XX. w. murowane z cegły licowej, z dachami dwuspadowymi i wielospadowymi kryte dachówka lub papą.

W Knurowie osiedle zabudowy jednorodzinnej i małe domy mieszkalne wielorodzinne dla rodzin górniczych o formach miejscowej architektury ludowej (Kolonія III). Mieszkaniowe osiedla z II. poł. XX. w. zabudowie kwartałowej (Pyskowice) lub blokowskie o wys. do 5 kondygnacji.

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 24. Pyskowice - przykład miasta z wyraźnie zaznaczoną częścią średniowieczną na planie owalnym, rozbudowana w północnej części o wielorodzinne, socrealistyczne osiedla mieszkaniowe.

Ryc. 25. Sieroty - wieś ulicówka z okolicą.

Ryc. 26. Toszek - miasto historyczne z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym na planie owalnym, z rynkiem i sąsiadującymi uliczkami.

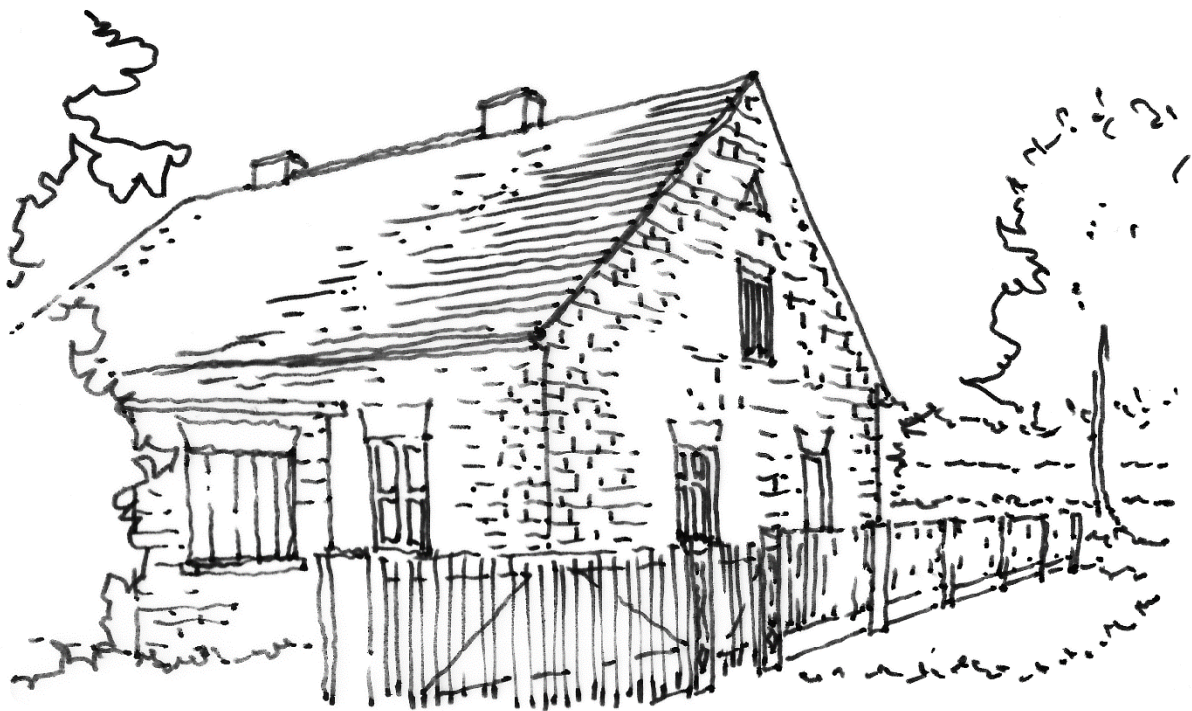

Ryc. 27. Łany - przykład drewnianej lauby budynku mieszkalnego na Górnym Śląsku, ul. Pyskowicka 40.

Ryc. 28. Pilchowice - murowany dom mieszkalny z mansardowym dachem i elewacją z cegły klinkierowej.

Ryc. 29. Poniszowice – tradycyjny dom murowany.

Ryc. 30. Toszek – średniowieczny zamek, brama wjazdowa.

7 OBSZAR WIELKOMIEJSKI ORAZ DUŻE I ŚREDNIE MIASTA

7.A. OBSZAR WIELKOMIEJSKI (katowicka konurbacja, Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia - GZM)

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Subregion centralny województwa śląskiego - konurbacja katowicka.

Górnośląsko – Zagłębiowska Metropolia z pięcioma podregionami: bytomskim, gliwickim, katowickim, sosnowieckim, tyskim.

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN,

Wielkomiejską strukturę tworzą duże miasta przemysłowe dawnego GOP - konurbacja katowicka jest centralną częścią Metropolii GZM utworzonej w 2018 r. jako związek 41 miast i gmin zamieszkiwanych przez ok. 2,3 mln mieszkańców.

Jej najważniejsze miasta to: Gliwice – Zabrze - Bytom – Piekary Śląskie –Tarnowskie Góry- Radzionków - Ruda Śląska - Chorzów – Świętochłowice – Katowice – Siemianowice Śląskie – Mysłowice – Sosnowiec – Będzin - Czeladź - Dąbrowa Górnicza – Tychy.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

7.A.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

Duże i średnie miasta konurbacji katowickiej (centra, śródmieścia, dzielnice mieszkaniowe, tereny przemysłowe i przemysłowe).

Zabudowa wielkomiejska Metropolii powstała w okresie industrializacji od końca XVIII w. do końca XX. w. oraz w okresie postindustrialnym XXI. w. Dominuje tu krajobraz miejsko – przemysłowy, obecnie postindustrialny o znacznej dynamice przekształceń.

W wielkomiejskim krajobrazie Metropolii można wyodrębnić w architekturze i urbanistyce pozostałości kulturowe z okresu zaborów. Można wyróżnić trzy części konurbacji (Metropolii) różniące się fizjonomicznie a także strukturalnie ze względu na różne przepisy prawa budowlanego w państwach zaborczych - państwa pruskiego, cesarstwa rosyjskiego, cesarstwa austro-węgierskiego.

A. W części zachodniej metropolii, należącej do państwa pruskiego, dominuje zabudowa ceglana o większej niż w pozostałych częściach wysokości i gęstości zaludnienia.

B. W części wschodniej, należącej do cesarstwa rosyjskiego, zabudowa jest niższa, najczęściej tynkowana, do budowy wykorzystywany jest częściej także miejscowy kamień wapienny lub piaskowiec.

C. Część południowo-wschodnia należała do cesarstwa austro-węgierskiego, zabudowa jest tu skromniejsza niż w części zachodniej, oprócz elewacji z cegły ceramicznej używany jest często tynk. Kolorystyka budynków, w tym obiektów publicznych, w różnych odcieniach żółci (cieplej szarości, ugru).

Różnice w zagospodarowaniu przestrzennym i formach architektury widoczne są także na terenach wiejskich podzielonych granicami dawnych zaborów.

Na obszarze Metropolii występują charakterystyczne formy zabudowy (pochodząc głównie z XIX. i XX. wieku):

- układy przestrzenne i zachowana zabudowa miejskich starówek sprzed okresu industrializacji (Gliwice, Bytom, Tarnowskie Góry), przebudowywane w XIX i XX w.
- mieszczańskie dzielnice w centrach miast z XIX. i XX. w.

- robotnicze osiedla i kolonie patronackie zlokalizowane często na obrzeżach miast (są częścią dzielnic przemysłowo-mieszkaniowych),
- częściowo zachowane zabytkowe zakłady górnicze i przemysłu ciężkiego,
- zespoły mieszkaniowe wczesnego, międzywojennego modernizmu (Gliwice, Zabrze, Chorzów, Katowice, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza),
- osiedla mieszkaniowe i zespoły obiektów użyteczności publicznej z okresu powojennego modernizmu (socmodernizmu),
- charakterystyczne dla konurbacji są wartościowe przykłady współczesnej urbanistyki z XXI., XX. w. (modernizmu międzywojennego, powojennego socmodernizmu,) i z początków XXI. w. (neomodernizmu). W miastach konurbacji – dawnego GPO występują historyczne przykłady zespołów mieszkaniowych – kolonii robotniczych, także urbanistyki „sorealizmu” (Tychy, Pyskowiec, Katowice, Dąbrowa Górnicza), miasto Tychy jest przykładem powojennej, modernistycznej urbanistyki i architektury dużego miasta zbudowanego na podstawie założeń „Karty Ateńskiej”,
- w miastach metropolii o rodowodzie średniowiecznym rewitalizowane w XXI w. starówki (Gliwice, Bytom, Tarnowskie Góry, Czeladź, Będzin), występują tam zabytki sprzed okresu industrializacji,
- miejskie założenia parkowe (Gliwice, Bytom, Zabrze, Chorzów, Katowice, Tychy, Sosnowiec), unikatowe, wieloprzestrzenne założenie parkowo-rekreacyjne „Park Śląski” na terenach poprzemysłowych (Chorzów),
- współczesne i zrewitalizowane przestrzenie publiczne (w tym poprzemysłowe np. Strefa Kultury w Katowicach - „Śląski Akropol”, „Nowe Gliwice”).

Spektakularnym przykładem powojennej, modernistycznej urbanistyki i architektury są Tychy. To duże miasto znajduje się na południe od głównej części konurbacji katowickiej. Rozbudowywane jest od połowy XX - go. wieku w rozwijającym się, przemysłowym regionie według planów Kazimierza i Hanny Wejchertów, początkowo jako miasto satelitarne dla GOP. Kompozycja planu nowego miasta oparta jest na średnicowej linii kolejowej, na kierunku wsch. – zach. i zielonej osi na kierunku pn-płdn. Dzielnice mieszkaniowe o zróżnicowanej modernistycznej architekturze – od socrealistycznego osiedla A, wielorodzinnej zabudowy kwartałowej z lat 60 - tych, wielkopłytowych osiedli z lat 70-tych XX. w., do osiedli wielorodzinnej zabudowy średniej wysokości i zabudowy jednorodzinnej. W granicach miasta zabytkowe browary - Książęcy i Obywatelski.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

7.A.2.Obszary miejskie

Architektura konurbacji jest zróżnicowana. Reprezentuje wszystkie style architektoniczne występujące od średniowiecza do współczesności w Europie Środkowej. Występują tu swoiste zbiory wysokiej jakości zabytków architektury wyróżniające się w skali Kraju i Europy. Dominująca jest architektura z okresu jej tworzenia (od. poł. XVIII. w., XIX. w. i rozwoju w XX. w.). W okresie postindustrialnym (koniec XX. w. i początek XXI. w.) liczne są przykłady wartościowej architektury postmodernistycznej i neomodernistycznej.

Można wyróżnić następujące rodzaje swoistych form architektury występujące na obszarze metropolii GZM:

- zabytki architektury przemysłu i techniki (kopalnie, huty, elektrociepłownie, zakłady metalurgiczne, urządzenia inżynierii miejskiej, mosty, telekomunikacji, żegluga śródlądowej i inne),
- architektura mieszkaniowa patronackich osiedli i kolonii robotniczych,
- zespoły kamienic w stylach historyzmu (neostylowe) w dzielnicach mieszczańskich i centrach miast z XIX. i XX. wieku,
- kościoły neostylowe w dzielnicach mieszkaniowych (neogotyckie, neoromańskie, neobarokowe),
- obiekty architektury mieszkaniowej i usług publicznych międzywojennego modernizmu,
- architektura mieszkaniowa i obiekty użyteczności publicznej z okresu powojennego modernizmu (socmodernizmu),
- współczesne obiekty usługowe i budynki mieszkalne nowego modernizmu, w tym wybitne dzieła architektury współczesnej (modernizmu i postmodernizmu po roku 1989).

Wiele z wymienionych grup zabytków architektury i urbanistyki, także obiektów współczesnych, reprezentuje wysoki poziom rozwiązań przestrzennych. Mają one duże znaczenie dla kultury krajowej i międzynarodowej.

7.A.3. Tereny podmiejskie

Na styku granic administracyjnych miast dominuje zabudowa mieszkaniowa osiedli jednorodzinnych o dość chaotycznej strukturze i zróżnicowanej, często bezstylowej architekturze. W terenach podmiejskich występują relikty gospodarstwa rolne upraw polowych i ogrodnicze.

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 31. Chorzów „Park Śląski” - unikatowe, wieloprzestrzenne założenie parkowo-rekreacyjne na terenach przemysłowych.

Ryc. 32. Katowice - „Strefa Kultury” – nowe centrum miasta i GZM na terenach przemysłowych dawnej kopalni „Katowice”.

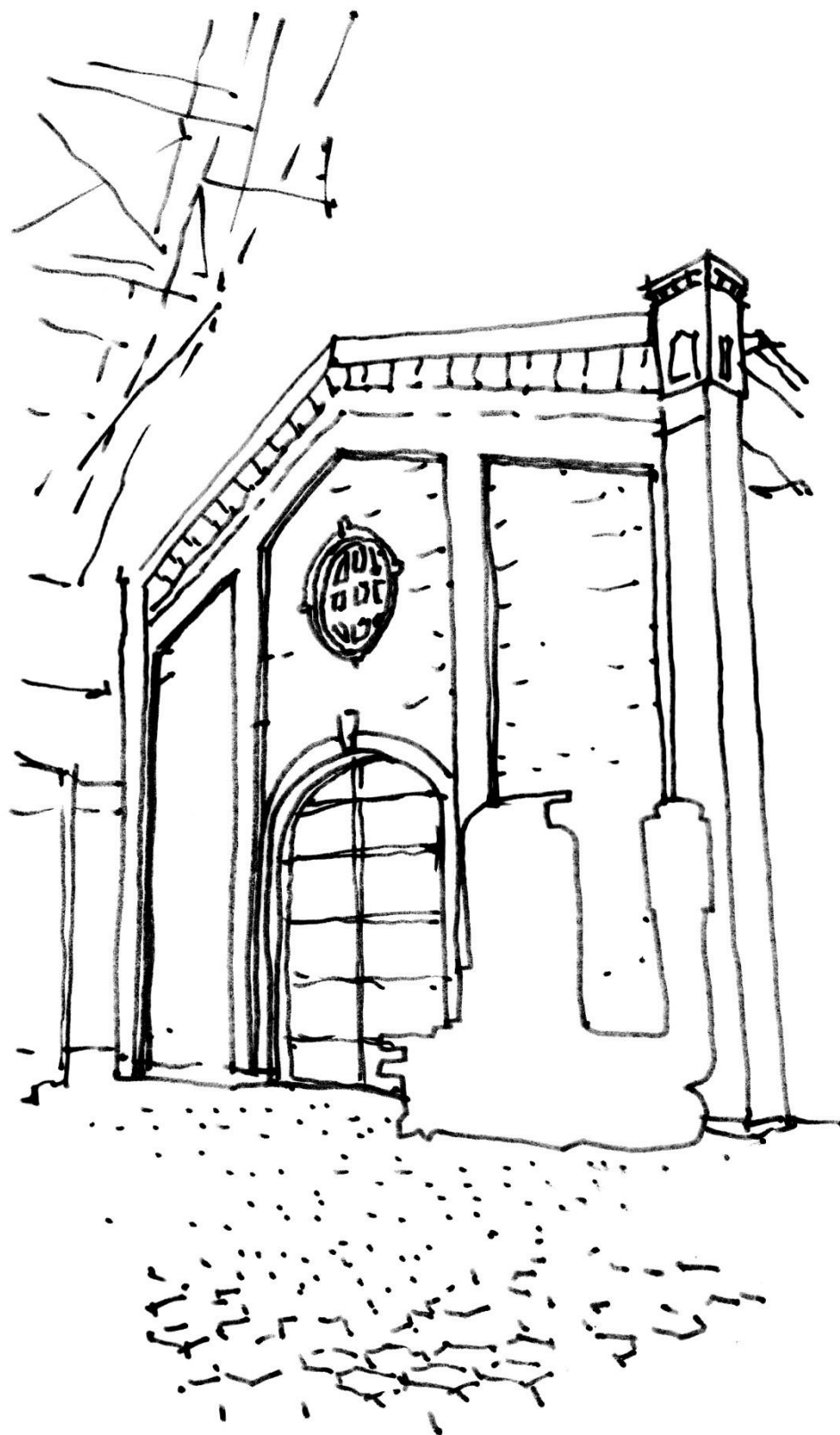

Ryc. 33. Sosnowiec - fragment zabytkowego układu urbanistycznego w centrum miasta z zespołem mieszkalno-usługowym.

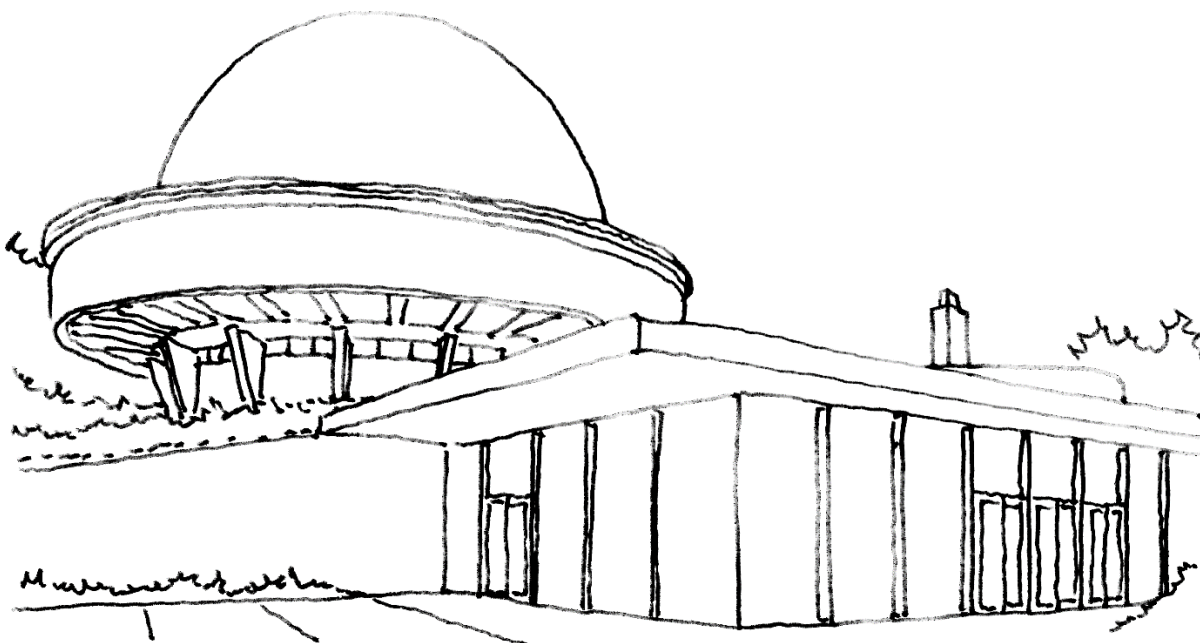

Ryc. 34. Zabrze – międzywojenna architektura mieszkaniowa przy placu miejskim, Pl. Słowiański.

Ryc. 35. Chorzów - Muzeum Hutnictwa, fragment zrewitalizowanej zabudowy przemysłowej.

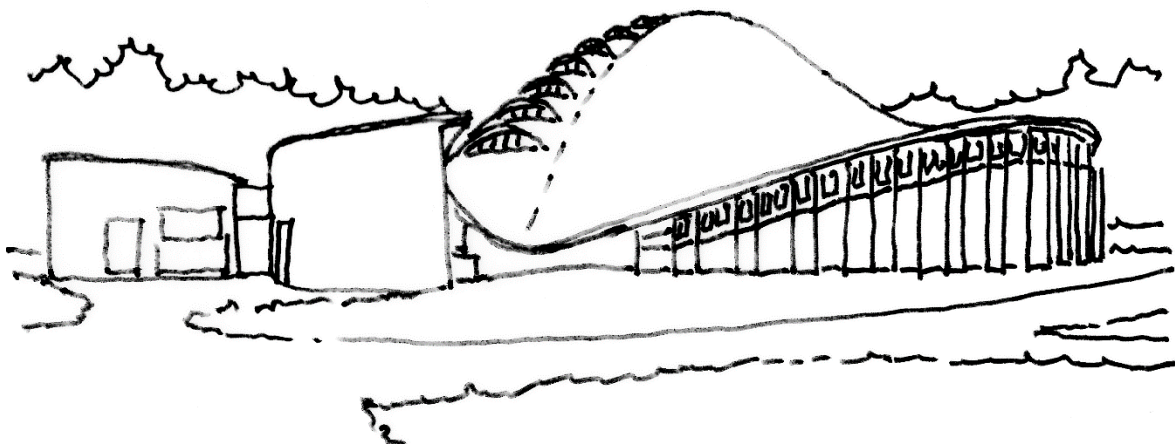

Ryc. 36. Chorzów - Planetarium w „Parku Śląskim”, dominanta architektoniczna wielkoprzestrzennej kompozycji parkowej.

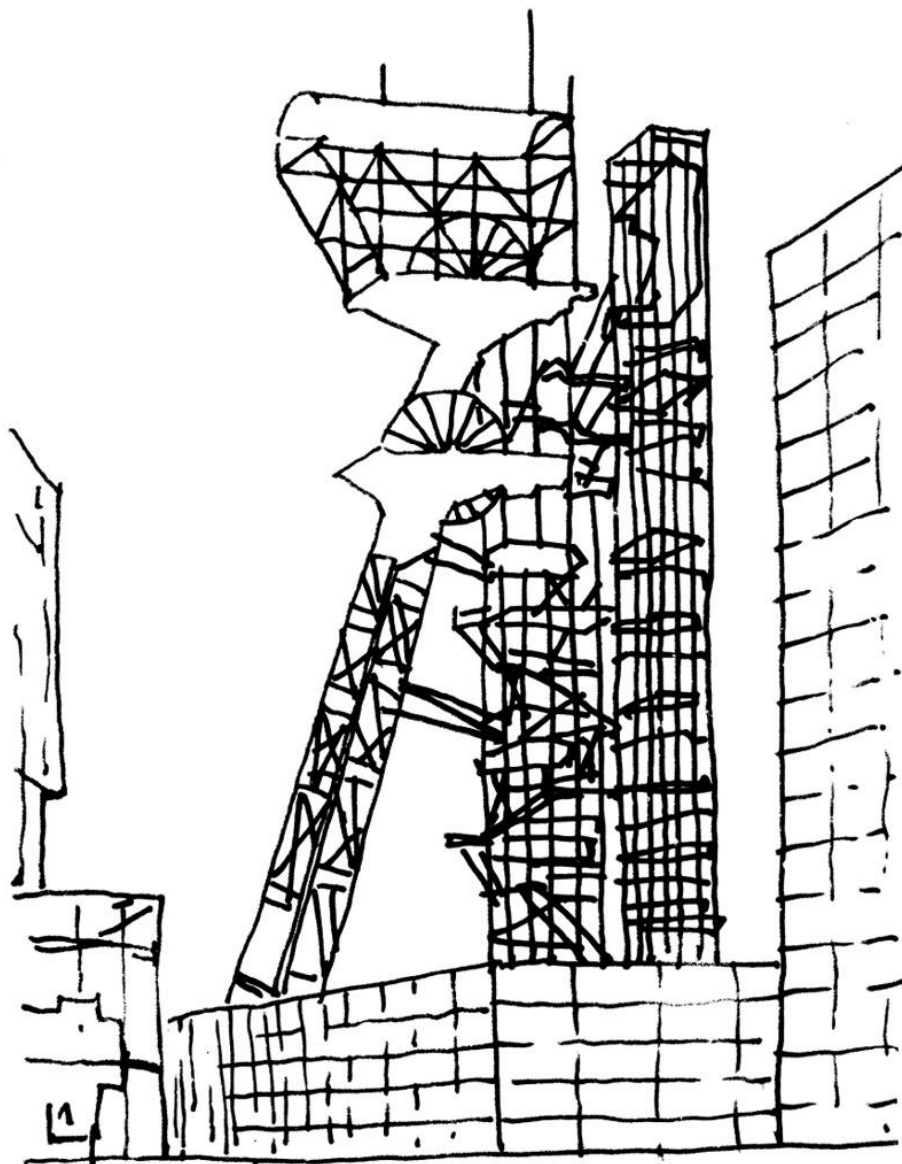

Ryc. 37. Chorzów – „Park Śląski” - przykład ludowej architektury beskidzkiej w skansenie.

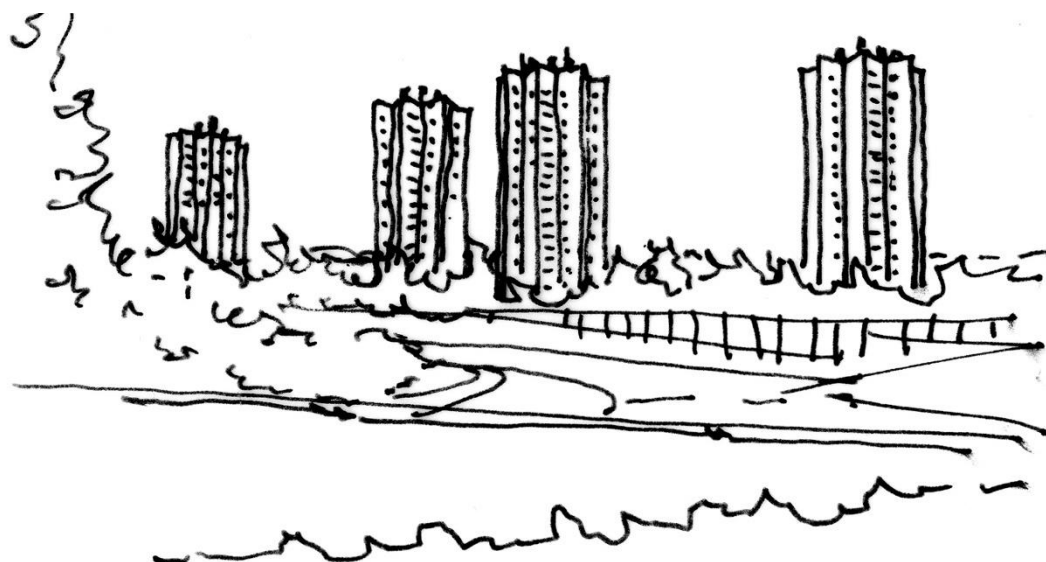

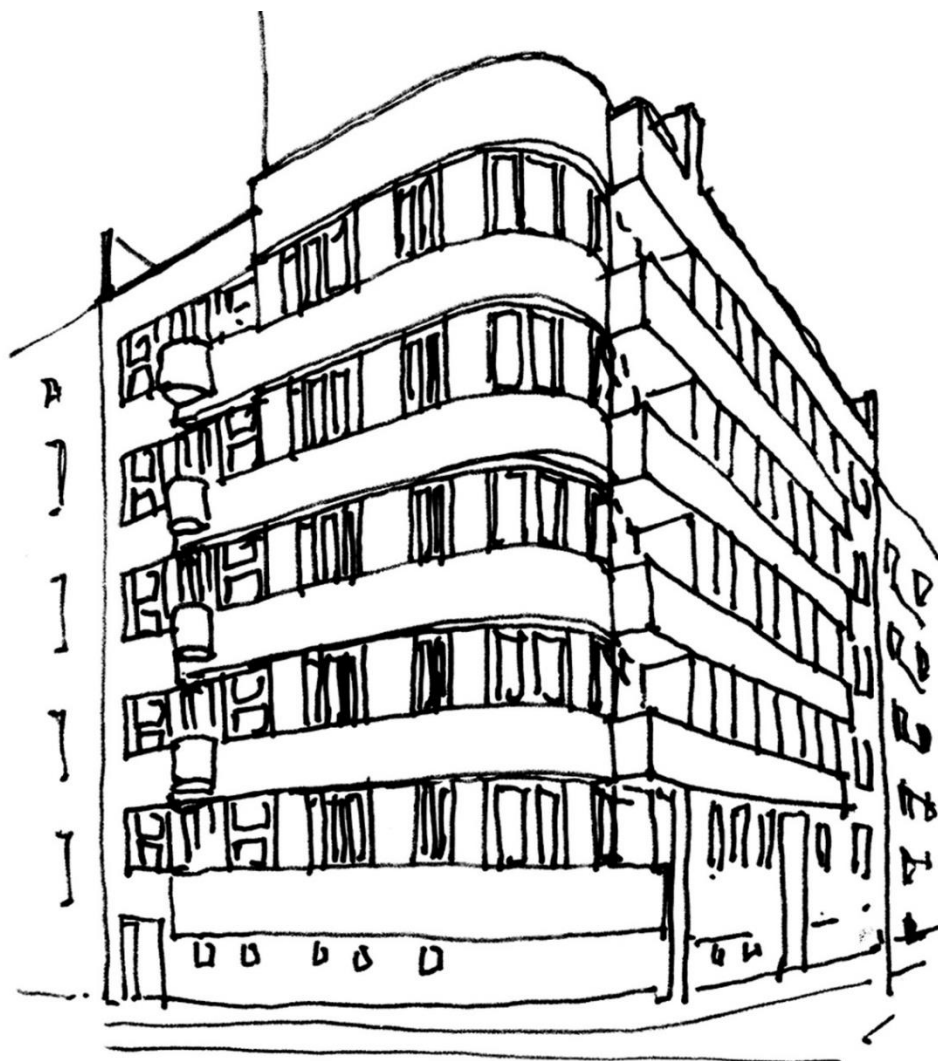
Ryc. 38. Chorzów - Hala Wystaw „Kapelusz”, w „Parku Śląskim”, charakterystyczny przykład modernistycznej architektury wystawienniczej z II. poł. XX. w.

Ryc. 39. Katowice – „Strefa Kultury” - dawna wieża wyciągowa kopalni – obecnie część Muzeum Śląskiego i punkt widokowy.

Ryc. 40. Katowice - „Osiedle Gwiazdy”, przykład modernistycznej architektury mieszkaniowej z II. poł. XX. w.

Ryc. 41. Katowice – modernistyczny, międzywojenny budynek mieszkalny przy ul. Marii Skłodowskiej-Curie.

Ryc. 42. Myslowice - przykład architektury w centrum miasta, ul Grunwaldzka.

Ryc. 43. Myslowice – stare miasto - kamienica neostylowa z końca XIX. wieku.

Ryc. 44. Ruda Śląska -Chebzie - zabytkowy dworzec PKP adaptowany dla potrzeb kultury.

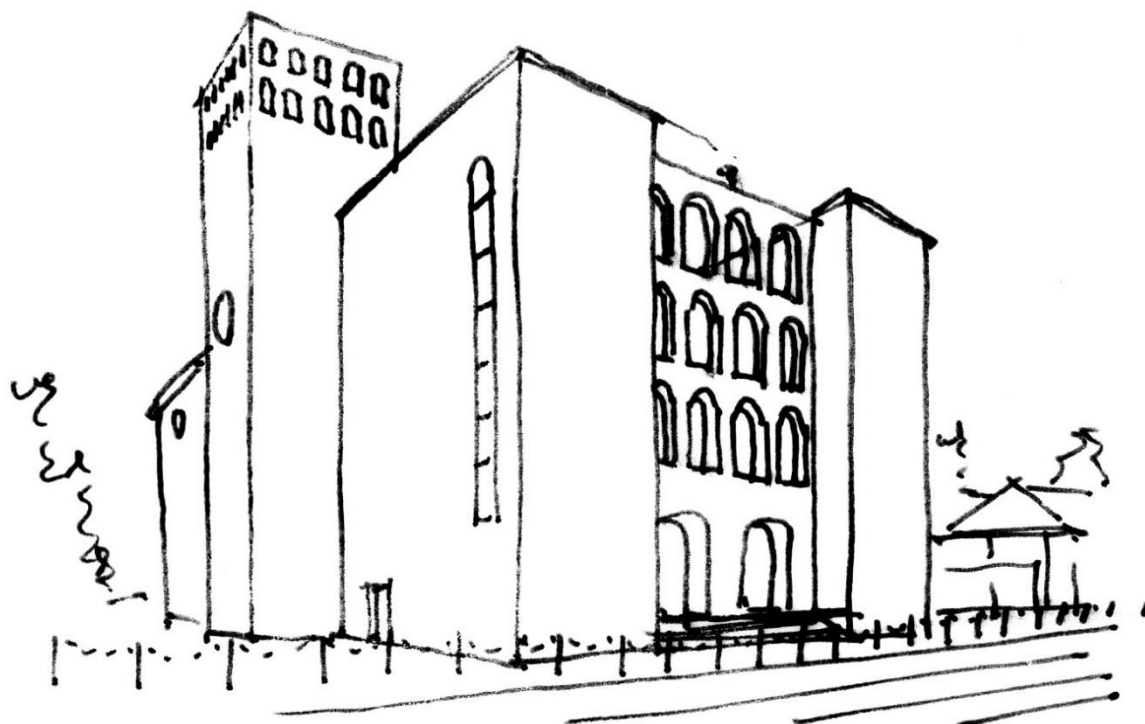

Ryc. 45. Ruda Śląska - Nowy Bytom – zabytkowe kamienice w centrum miasta, Plac Jana Pawła II.

Ryc. 46. Sosnowiec - zabytkowy dworzec PKP.

Ryc. 47. Zabrze - kościół p.w. św. Józefa. Wybitny przykład międzywojennej architektury modernistycznej.

7.B. DUŻE I ŚREDNIE MIASTA

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Duże miasta (o liczbie mieszkańców ok. 90 – 250 tys. mieszkańców), średnie miasta województwa (o liczbie mieszkańców ok. 20 – 90 tys.), poza konurbacją katowicką (GZM).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN,

Duże miasta: Częstochowa, Bielsko-Biała, Rybnik, Jastrzębie – Zdrój, Jaworzno.

Średnie miasta: Cieszyn, Czechowice-Dziedzice, Kłobuck, Tarnowskie Góry, Pszczyna, Racibórz, Zawiercie, Wodzisław Śląski, Żory, Żywiec.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

7.B.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

(centra, śródmieścia, dzielnice mieszkaniowe, tereny przemysłowe i poprzemysłowe).

Duże miasta jak Częstochowa i Bielsko-Biała to aglomeracje - stolice subregionów częstochowskiego i bielsko-bialskiego (, obecnie miasta powiatowe (stolice dawnych województw), o średniowiecznym rodowodzie. Do kategorii dużych miast należy zaliczyć także Tarnowskie Góry (miasto górnictwa kruszcowego), Rybnik - główne miasto aglomeracji rybnickiej (Rybnicki Okręg Węglowy - ROW), a także położone bezpośrednio przy granicy z województwem małopolskim Jaworzno, będące głównym ośrodkiem jaworznicko-chrzanowskiego okręgu przemysłowego (górnictwo węglowe, energetyka). Układy planów tych miast są centryczne, rozbudowywane wokół historycznych centrów w okresie industrializacji od poł. XVIII. w. Tworzą aglomeracje miejsko – przemysłowe z licznymi terenami przemysłowymi i poprzemysłowymi, wchodzącymi w tkankę zabudowy miejskiej. W śródmieściach mieszczą kamienice, zabudowa pierzejowa wokół rynków i sieci ulic. Jako elementy krystalizujące plany miast – główne ulice, miejskie place, centra komunikacyjne (dworce kolejowe, autobusowe), obiekty administracji (ratusze), liczne obiekty zabytkowe w różnych stylach. Zabudowa dzielnic mieszkaniowych wokół śródmieść zdominowana przez osiedla wielorodzinne w różnych odmianach modernizmu, liczne blokowiska - od socrealizmu z lat 50 i 60-tych XX. w., powojennego modernizmu lat 70 - 90-tych, do współczesnych „osiedli deweloperskich”. Większość obecnych dużych miast wchłonęła administracyjnie terytorium mniejszych miejscowości (np. Jaworzno), w tym małych miasteczek i wsi, stąd w obszarach peryferyjnych tych aglomeracji możliwe jest występowanie cech krajobrazów podmiejskich, wiejskich i mozaikowych. Jastrzębie – Zdrój jest przykładem przebudowanego w latach 70-tych miasta jako zaplecza dla zagłębia górniczo – przemysłowego (miasto-sypialna). Układ przestrzenny zdominowany osiedlami mieszkaniowymi z wielkoskalowymi budynkami zrealizowanymi w technologii wielkopłytowej.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH.

7.B.2. Obszary miejskie.

Architektura reprezentuje wszystkie style architektoniczne występujące od średniowiecza do czasów współczesnych w Europie Środkowej. Widoczne wpływy kulturowe dawnych zaborów rosyjskiego, austro-węgierskiego, pruskiego (w konurbacji rybnickiej).

7.B.3. Tereny podmiejskie.

Tereny podmiejskie zdominowane jednorodziną zabudową mieszkaniową. Przeważająca zabudowa wolnostojąca, stylistycznie niejednorodna, murowana, z dachami stromymi i wielospadowymi o różnych materiałach pokrycia i kolorystyce. Występują niewielkie gospodarstwa rolne.

8 OBSZAR RACIBORSKI I RYBNICKO-WODZISŁAWSKI

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Rybnik-Rudy-Racibórz-Wodzisław Śląski

(powiaty raciborski, rybnicki, wodzisławski).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- raciborskiego: Kornowac, Krzanowice, Krzyżanowice, Kuźnia Raciborska, Nędza, Pietrowice Wielkie, Rudnik,
- rybnickiego: Czerwionka-Leszczyny, Gaszowice, Jejkowice, Lyski, Świerklany;
- wodzisławskiego: Godów, Gorzyce, Lubomia, Mszana, Marklowice, Pszów, Radlin, Rydułtowy, Wodzisław Śląski.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

8.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

8.1.1. Obszary wiejskie

Na obszarze tym występują nieregularne wsie drogowe: małe owalnice (Krowiarki), ulicówki (Samborowice, Rudnik, Jastrzębie), wsie rozdrożnie (Bojanów), owalnice (Pietrowice Wielkie), okolnice (Pstrązna, Lyski, Kornowac, Rachowice, Kozłów).

W rejonie na północ od Lasów Raciborskich występują też duże wsie - ulicówki (np. Łany Wielkie) oraz XIX-wieczne luźne wsie łańcuchowe (Bojszów, Rudziniec, Sierakowice). W miejscowościach Rudy, Rudy Kozielskie, występują nieregularne wsie drogowe i niewielkie osady leśne (np. Szymocice).

Na terenie ziemi raciborskiej (w Pietrowicach Wielkich, Krzanowicach i Krzyżanowicach) zachowane są charakterystyczne układy zagród frankońskich z bramami, z budynkiem mieszkalnym ustawiony najczęściej szczytem do drogi. Zazwyczaj równolegle do budynku mieszkalnego zlokalizowany jest mniejszy budynek mieszkalny tzw. „dom wycużny” (wg „Analiza...” RIK-NID). Ten typ zagrody występuje również na terenie miasta Chorzowa w dzielnicy Chorzów Stary.

8.1.2. Małe miasta i miasteczka (Czerwionka – Leszczyny, Radlin, Kuźnia Raciborska)

Czerwionka – Leszczyny – miasto górnicze (XX w.) utworzone z kilku wsi i osad, centrum miasta z nowym rynkiem z zabudową postmodernistyczną z końca XX. w. przy głównej ulicy 3 maja, zabudowa mieszkaniowa blokowskowa z lat 50 do 70 -tych, w planie miasta zabudowania pokopalniane, hałdy, zabytkowa kolonia patronacka zabudowy wielorodzinnej d. kopalni „Dębieńsko” o zróżnicowanych detalach i indywidualnych cechach architektury.

Radlin –dawna wieś, później osiedle górnicze, w połowie XX. w. miasto, od końca XIX w. kompleks kopalni, elektrociepłowni, koksowni - część ROW— oś kompozycji przestrzennej miasta na kierunku W-Z tworzą ulice Rymera i Korfatego, przy tej ulicy centrum usługowe i bloki mieszkalne, dominantami przestrzennymi są kopalnia „Marcel” i kościół parafialny, dominuje wolnostojąca zabudowa jednorodzinna, modernistyczne osiedle – ogród Kolonia Emma (przełom XIX i XX w. proj. Wiliam Mueller, Hans Poelzig), wokół śródmieścia zabudowa jednorodzinna

Kuźnia Raciborska - osada hutnicza z XVII w., w XX. w. miasto w granicach parku krajobrazowego CKKRW, zakład metalurgiczny (Rafamet). Układ urbanistyczny na planie wielodrożnicowej wsi,

zabudowa ekstensywna, głównie jednorodzinna, w zachodniej części bloki mieszkaniowe osiedla z II poł. XX. w.

8.1.3. Duże i średnie miasta (Rybnik, Wodzisław, Żory, Racibórz)

Miasta o rodowodzie średniowiecznym, ich zabytkowe centra na układach siatek ulic i placów z głównym rynkiem, zabudową kwartałową, kościołami, ratuszem. Od XIX. w. rozbudowywane jako miasta górnicze i przemysłowe o nowe dzielnice mieszkaniowe zabudowy jednorodzinnej i wielorodzinnej, węzły kolejowe, tereny przemysłu i związane z tymi terenami kolonie robotnicze - familokowe (osiedla przy kopalniach Rymer, Chwałowice, przy hucie w Paruszowcu). W II. poł. XX. w. w tym obszarze następuje intensywny rozwój górnictwa węglowego (d. Rybnicki Okręg Węglowy - ROW). Tworzy się konurbacja rybnicka o zróżnicowanej, często chaotycznej zabudowie. Powstają liczne nowe osiedla o dominującej zabudowie jednorodzinnej wolnostojącej (Rybnik) i liczne osiedla wielorodzinne. W latach 70-tych XX. w. zabudowa w kwartałach mieszkaniowych, także jako budynki wolnostojące, wielkie zespoły blokowskie, o wys. najczęściej od 5 do 11 kondygnacji (powojenny modernizm w Wodzisławiu, Raciborzu, Żorach, w Rybniku osiedla Nowiny, Boguszowice,) Charakterystyczne jest wymieszanie funkcji i różne typy układów osadniczych, przenikanie różnych rodzajów zabudowy.

Żory są przykładem dobrze zachowanego średniowiecznego układu urbanistycznego i licznych, odbudowanych zabytków. Centrum miasta o dobrej skali, na planie owalnym, z prostokątnym Rynkiem, zrekonstruowane po pożarze na początku XIX. w. i zniszczeniach II wojny światowej, kamienice, fragmenty murów obronnych z XIV w. i bramy miejskie. Wokół centrum nowe dzielnice mieszkaniowe z zabudową jednorodinną i osiedlami z wielkiej płyty z lat 70-tych i 80-tych XX. w. Miasto należało w XX. w. do zespołu ROW (d. Rybnickiego Okręgu Węglowego).

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

8.2. Lokalne formy architektoniczne

8.2.1. Obszary wiejskie

Zabudowa wiejska murowana, tynkowana, tradycyjnie ustawiona szczytowo lub kalenicowo do drogi. Na ziemi raciborskiej duże domy na planie wydłużonego prostokąta, murowane, otynkowane, dwukondygnacyjne, kryte wysokimi dachami dwuspadowymi. Zabudowa w Lasach Raciborskich to często proste domy murowane tynkowane lub o elewacji ceglanej. Dachy najczęściej dwuspadowe. Najstarsze domy mieszkalne drewniane, kryte dachami dwuspadowymi z naczółkami i półszczytami. Na terenie ziemi wodzisławskiej (także pszczyńskiej) oraz w ich sąsiedztwie charakterystyczne dla murowanych domów mieszkalnych są wnęki wejściowe tzw. „wysiadki”, (wg „Analiza ...” RIK-NID).

8.2.2. Obszary miejskie

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, często z cegły klinkierowej, także tynkowana, z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. Dachy strome kryte najczęściej dachówką ceramiczną lub blachą. W centrach miast widoczne wpływy dawnego państwa pruskiego (skala zabudowy, elewacje ceglane, ceglane z elementami tynkarskimi, dachy strome kryte dachówką ceramiczną, blachą).

W mniejszych miastach architektura mieszkaniowa o wys. 2- 3 kondygnacji. W większych miastach występują budynki 2-5 kond., w stylach aktualnych w momencie ich powstania (neostylowe kamienice i budynki usługowe, budynki modernistyczne). Tereny podmiejskie zdominowane zabudową wolnostojącą jednorodinną z okresu tworzenia i rozbudowy ROW (Rybnik), często bezstylową lub w uproszczonych, neostylach wykorzystujących historyczne motywy i detale architektoniczne (socmodernizm, postmodernizm). Charakterystyczne dla tego obszaru są domy robotnicze w koloniach patronackich o elewacjach z cegły klinkierowej lub ceglano-tynkowane, dachy dwuspadowe i

wielospadowe kryte dachówką ceramiczną lub papą (przy kopalniach Rymer, Chwałowice, przy kop. Dębieńsko w Czerwionce-Leszczynach ul. Słowackiego).

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 48. Bojanów - przykład wsi rozdrożnej.

Ryc. 49. Czerwionka – Leszczyny – przykład miasta górniczego (XX w.) utworzonego z kilku wsi i osad robotniczych

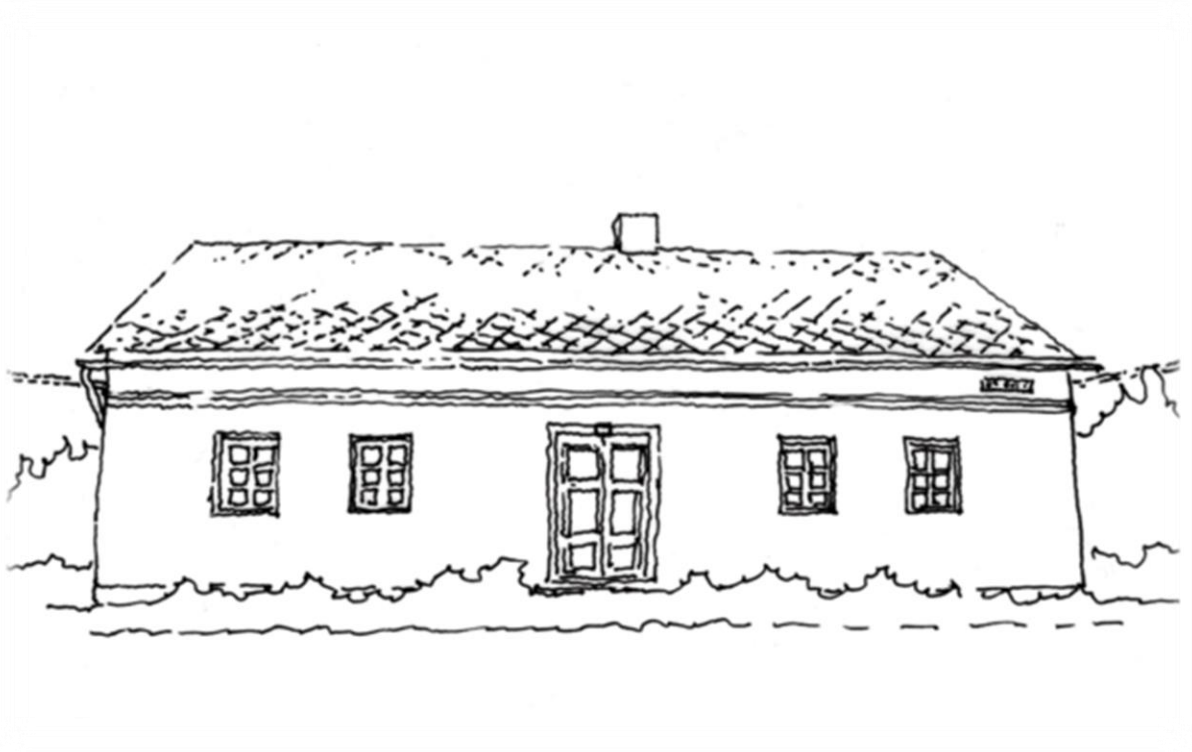

Ryc. 50. Pietrowice Wielki - przykład wsi owalnicowej.

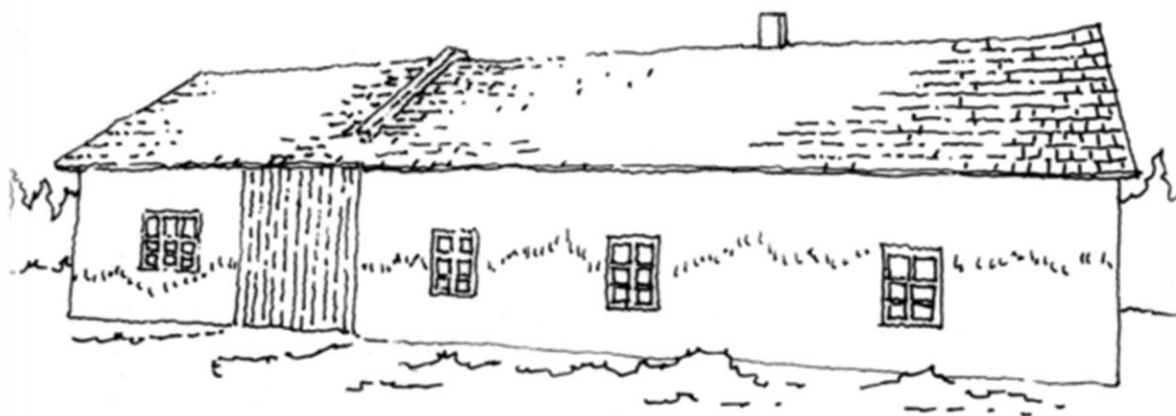
Ryc. 51. Racibórz – centrum miasta na planie średniowiecznym, z czworokątnym rynkiem.

Ryc. 52. Budziska - przykład typowego, tynkowanego domu na Górnym Śląsku ze skromną dekoracją w formie gzymsu, ul. Szkolna 9.

Ryc. 53. Czerwionka-Leszczyny – przykład współczesnej, mieszkaniowej zabudowy postmodernistycznej z końca XX. w., narożnik ulic 3 Maja / Furgoła.

Ryc. 54. Olza – murowana zagroda łącząca funkcje mieszkalną, inwentarską i magazynową (stodoła).

Ryc. 55. Rzechów - przykład ceglanego domu na Górnym Śląsku z laubą, ul. Miarki 33.

Ryc. 56. Wildek - przykład budynku gospodarczego, inwentarskiego z kamienia.

9 OBSZAR ZIEMI PSZCZYŃSKIEJ

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

(powiaty mikołowski, pszczyński, bieruńsko-lędziński).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- mikołowskiego: Gierałtowice, Łaziska Górne, Mikołów, Ornontowice, Orzesze, Wiry,
- pszczyńskiego: Goczałkowice-Zdrój, Kobiór, Miedźna, Pawłowice, Pszczyna, Suszec,
- bieruńsko-lędzińskiego: Bieruń, Bojszowy, Chełm Śląski, Imielin, Lędziny.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

9.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

9.1.1. Obszary wiejskie

Na terenach rolniczych duże wsie mają postać łańcuchówek rozłożonych wzdłuż ulic (Miedźna, Grzawa). W lasach Pszczyńskich wsie na polanach leśnych o zwartej zabudowie. Nowsze wsie wielodrożne (Kobiór, Bojszowy) i nowe osady (Nowe Bojszowy). W Studzionce zagrody luźno rozmieszczone przy drogach.

W południowej części obszaru wsie po obu stronach dróg (Studzionka, Pielgrzymowice, Golasowice, Kryry) lub obu stronach strumienia albo zespołu stawów łańcuchowych. We wsiach w zachodniej części obszaru zachowane relikty pierwotnych układów: w Pielgrzymowicach wokół kościoła fragment niwy siedliskowej. Budynki mieszkalne ustawione szczytem lub kalenicą do drogi. Spotyka się tam też zagrody typowe dla austriackiej części Śląska (wg „Analiza...” RIK-NID).

Chełm Śląski – wieś i gmina, od poł. XIX. w. do II poł. XX. w. na terenie gminy działalność górnictwa węglowego.

Goczałkowice-Zdrój – wieś gminna, od połowy XIX. w. miejscowość uzdrowiskowa, zabytkowe obiekty szpitalno-sanatoryjne, dworzec kolejowy.

9.1.2. Małe miasta i miasteczka (Orzesze, Imielin, Łaziska Górne, Bieruń)

W miastach historycznych zachowane średniowieczne układy urbanistyczne (Bieruń Stary) z rynkami, sąsiadującymi uliczkami, kościołami parafialnymi. Miasta przemysłowe (górnictwo, hutnictwo) na planach nieregularnych dawnych wsi (Orzesze, Łaziska Górne) lub ortogonalne z zabudową wielorodzinną o wys. do 3 (wyjątkowo 5) kondygnacji i jednorodziną wolnostojącą. Centra i przestrzenie publiczne słabo wykształcone.

Orzesze - dawna wieś rycerska (XV. w.). Obecnie miasto poprzemysłowe (d. hutnictwa i górnictwa węgla kamiennego). Układ urbanistyczny rozproszony ze słabo wykształconym centrum w rejonie kościoła NMP i Urzędu Miasta, zabudowa 1-3 kondygnacji z dachami stromymi i płaskimi, dominują tereny zabudowy jednorodzinnej.

Łaziska Górne od XIX. w. osada, później miasto przemysłowe (górnictwo, hutnictwo, energetyka). Plan oparty na skrzyżowaniu dwóch ulic Dworcowej i Orzeskiej, zabudowa mieszkaniowa mieszana - wielorodzinna do 3 (wyjątkowo 5) kondygnacji i jednorodzinna.

Imielin - miasteczko (XX. w.) utworzone na planie średniowiecznej wsi, dominująca zabudowa jednorodzinna i niska zabudowa wielorodzinna przy głównych ulicach Imielińskiej i Brata Alberta.

9.1.3. Duże i średnie miasta (Mikołów, Pszczyna)

Miasta o rodowodzie średniowiecznym z dobrze zachowanym zabytkowym układem urbanistycznym (Mikołów, Pszczyna). Ich zabytkowe centra na układach siatek ulic i placów z głównym rynkiem, zabudową kwartałową, z dominatami przestrzennymi - kościołami, ratuszem tworzą główne przestrzenie publiczne. Od XIX. w. rozbudowywane o nowe dzielnice mieszkaniowe zabudowy jednorodzinnej i wielorodzinnej, węzły kolejowe, tereny przemysłu i związane z tymi terenami kolonie robotnicze a w XX. w. socmodernistyczne osiedla blokowiskowe.

Pszczyna – dobrze zachowane stare miasto wraz z zespołem pałacowo-parkowym jest atrakcją turystyczną o znaczeniu ponadregionalnym – krajowym i europejskim.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

9.2. Lokalne formy architektoniczne

9.2.1. Obszary wiejskie

Tradycyjna zabudowa murowana tynkowana lub murowana z cegły licowej. Dachy dwuspadowe, rzadko z naczółkami. Na terenie ziemi pszczyńskiej i wodzisławskiej oraz w ich sąsiedztwie charakterystyczne dla murowanych domów mieszkalnych są wnęki wejściowe tzw. „wysiadki”.

Budynki murowane, otynkowane, bez ścianki kolankowej, na rzucie prostokąta, dach wysoki, dwuspadowy (ok. 45°–55°), rzadko naczółkowy. Elewacje często zdobione detałem formowanym w tynku.

Budynki mieszkalno-gospodarcze na planie wydłużonego prostokąta z częścią mieszkalną i gospodarską, murowane, zazwyczaj tynkowane, rzadziej ceglane, kryte dachami dwuspadowymi. W części gospodarczej budynku zazwyczaj mieszczą się: chlew, obora, stajnia, także stodoła. Występują w środkowej i południowej części województwa, w większym natężeniu na ziemi pszczyńskiej, (wg „Analiza...” RIK-NID).

9.2.2. Obszary miejskie

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, często z cegły klinkierowej także tynkowana, z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. Dachy strome kryte dachówką ceramiczną lub blachą. W centrach miast i zabytkowej architekturze podmiejskiej widoczne wpływy dawnego państwa pruskiego (skala zabudowy, elewacje ceglane, ceglane z elementami tynkarskimi, kolorystyka ścian w odcieniach żółci, dachy strome kryte dachówką ceramiczną, blachą).

W mniejszych miastach architektura mieszkaniowa o wys. 2-4 kondygnacji. W większych miastach występują budynki w stylach aktualnych w momencie ich powstania (XIX-wieczne neostylowe kamienice i budynki usługowe, budynki modernistyczne, rzadziej zabytkowe budynki pochodzące sprzed 1850 r.). Tereny podmiejskie zdominowane zabudową wolnostojącą jednorodziną, często bezstylową lub w uproszczonych, XX-wiecznych neostylach, także budynki socmodernistyczne i w stylu postmodernizmu.

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 57. Bieruń Stary – miasto historyczne z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym.

Ryc. 58. Miedźna – przykład dużej wsi łańcuchówki.

Ryc. 59. Pszczyna – miasta o rodowodzie średniowiecznym, z dobrze zachowanym zabytkowym układem urbanistycznym, połączone z zespołem pałacowo-parkowym.

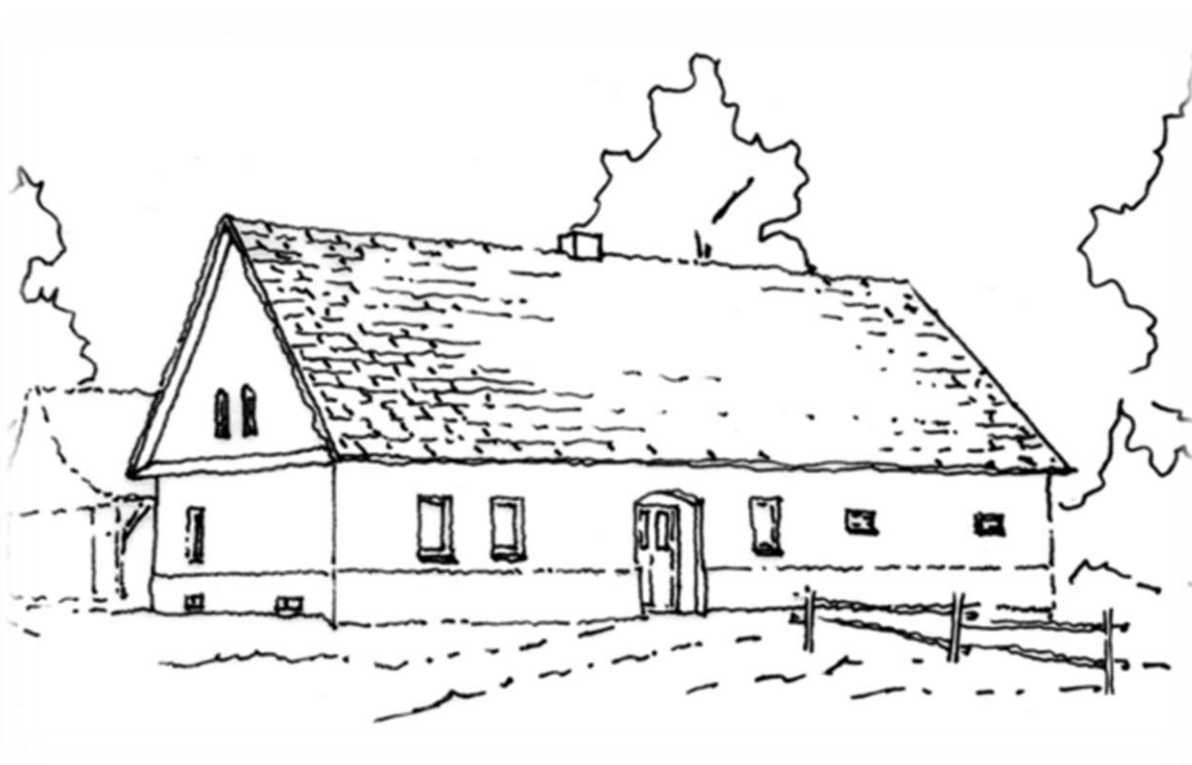

Ryc. 60. Grzawa - detal wejścia z charakterystycznym „wysiadkiem”, ul. Wiejska 19.

Ryc. 61. Łąka - budynek gospodarczy, inwentarski, ul. Tysiąclecia 114.

Ryc. 62. Łąka – murowany dom z „wysiadkiem”, ul. Łukasiewicza 15.

Ryc. 63. Orzesze - Zawisz - pałac.

Ryc. 64. Orzesze - przykład folwarcznej zabudowy mieszkaniowej.

Ryc. 65. Pszczyna – fragment Rynku, mieszczańskie kamienice.

10 OBSZAR PODBESKIDZIA

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

(Pogórze Beskidzkie - powiaty: północna część cieszyńskiego, część bielskiego).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Gminy powiatów ziemskich:

- cieszyńskiego: Cieszyn, Chybie, Dębowiec, Goleszów, Hażlach, Skoczów, Strumień, Zebrzydowice,
- bielskiego: Bestwina, Czechowice-Dziedzice, Jasienica, Jaworze, Wilamowice.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

10.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

10.1.1. Obszary wiejskie

Na obszarze Pogórza Beskidzkiego (Przedgórze) występuje zabudowa wiejska w postaci zwartych zespołów wsi przydrożnych. Duże wsie łańcuchówki z szerokimi zagonami i długimi łąkami na Pogórzu Cieszyńskim i w Kotlinie Oświęcimskiej. (wg „Analiza...” RIK-NID).

10.1.2. Małe miasta i miasteczka (Skoczów, Strumień)

Skoczów – osada średniowieczna rzemieślnicza później fabryczna (przemysł włókienniczy, metalurgiczny, maszynowy). Niewielki rynek z zabudową pierzejową o wys. 2-3 kond. Dominuje zabudowa jednorodzinna. W części południowej osiedle wielorodzinne z II poł. XX. w.

Strumień – małe miasto w pobliżu Zbiornika Goczałkowickiego, z rynkiem, ratuszem. Plan nieregularny, dominuje zabudowa jednorodzinna.

10.1.3. Duże i średnie miasta (Bielsko-Biała, Czechowice-Dziedzice, Cieszyn)

Miasta o rodowodzie średniowiecznym (Bielsko XIII. w., Biała XVI. w., Cieszyn IX. - XIII. w.). Zespoły staromiejskie na planie owalnym, z rynkiem, ratuszem, kościołami, zabudowa mieszkalna kwartałowa, relikty dawnych murów miejskich. Od XIX. w. miasta przemysłu włókienniczego, maszynowego w II. poł. XX. w. także samochodowego (Bielsko-Biała). Na przełomie XIX/XX w. plan regulacji urbanistycznej z linią kolejową i tunelem w śródmieściu. Od lat 50-tych XX. w. powstają liczne osiedla zabudowy wielorodzinnej – Os. Grunwaldzkie (sociorealizm), osiedla Złote Łany, Karpackie, Beskidzkie, Wojska Polskiego (zabudowa blokowskowa, technologia „wielkiej płyty”). Po roku 2000 nowe, miejskie trasy komunikacyjne, rewitalizacja śródmieścia i adaptacja obiektów poprzemysłowych (włókienniczych, maszynowych) do nowych potrzeb – handlowych, kulturalnych, szkolnictwa.

Do aglomeracji bielskiej (d. Bielskiego Okręgu Przemysłowego) należy miasto górniczo-przemysłowe Czechowice-Dziedzice (prawa miejskie w poł. XX. w.) utworzone na planie nieregularnym z centrum wyznaczonym przez linię kolejową i dworzec.

Cieszyn – miasto graniczne, podzielone na część polską i czeską, o rodowodzie wczesno-średniowiecznym (prawa miejskie - początek XIII w.). W planie polskiego Cieszyna dobrze zachowana starówka z rynkiem i licznymi zabytkami (kościół, rotunda romańska z XI w., wieża zamkowa, klasztor Franciszkanów, kamienice mieszczańskie, ratusz). W XX w. na obrzeżach powstały nowe osiedla mieszkaniowe. Miasto turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym.

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

10.2. Lokalne formy architektoniczne

10.2.1. Obszary wiejskie

Podstawowy typ budownictwa wiejskiego to budownictwo drewniane na kamiennych fundamentach i podmurówkach oraz budownictwo murowane z użyciem miejscowego kamienia.

Najstarsze budynki drewniane (obecnie w zaniku). Późniejsze murowane z cegły lub z miejscowego kamienia, z fragmentami z cegły ceramicznej.

Dachy dwuspadowe, rzadziej czterospadowe z okapami, rzadko z naczółkami, najczęściej krokwiowe, wspierane na belkach stropowych i płatwiach także jętkowe (wg „Analiza...” RIK-NID).

Budownictwo małomiasteczkowe drewniano-murowane. Od XIX. wieku wymieniane na murowane z miejscowego kamienia i cegły.

10.2.2. Obszary miejskie

W architekturze miejskiej dominuje zabudowa murowana, często z cegły klinkierowej, także tynkowana, z dachami spadowymi o różnych kątach nachylenia połaci i zróżnicowanych materiałach pokryć dachowych. Dachy strome kryte dachówką ceramiczną lub blachą.

W Cieszynie liczne zabytki romańskie, gotyckie, renesansowe, barokowe, neobarokowe.

W Bielsku na starówce głównie budynki barokowe i klasycystyczne (XVIII i XIX w.), w śródmieściu liczne budynki usługowe, kamienice i miejskie rezydencje, wille w stylach historyzmu (neogotyck, neorenesans, neobarok, eklektyzm). Budynki reprezentacyjne (teatr miejski, ratusz, dworzec kolejowy, hotele) pod wpływem wiedeńskiej secesji i wczesnego modernizmu wiedeńskiego (miasto nazywane „Małym Wiedniem”).

Z okresu międzywojennego wartościowe przykłady mieszkaniowej architektury okresu modernizmu (Osiedle Aleje Sułkowskiego, Bohaterów Warszawy).

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 66. Cieszyn - miasto o rodowodzie średniowiecznym, z dobrze zachowanym zespołem staromiejskim na planie owalnym z rynkiem.

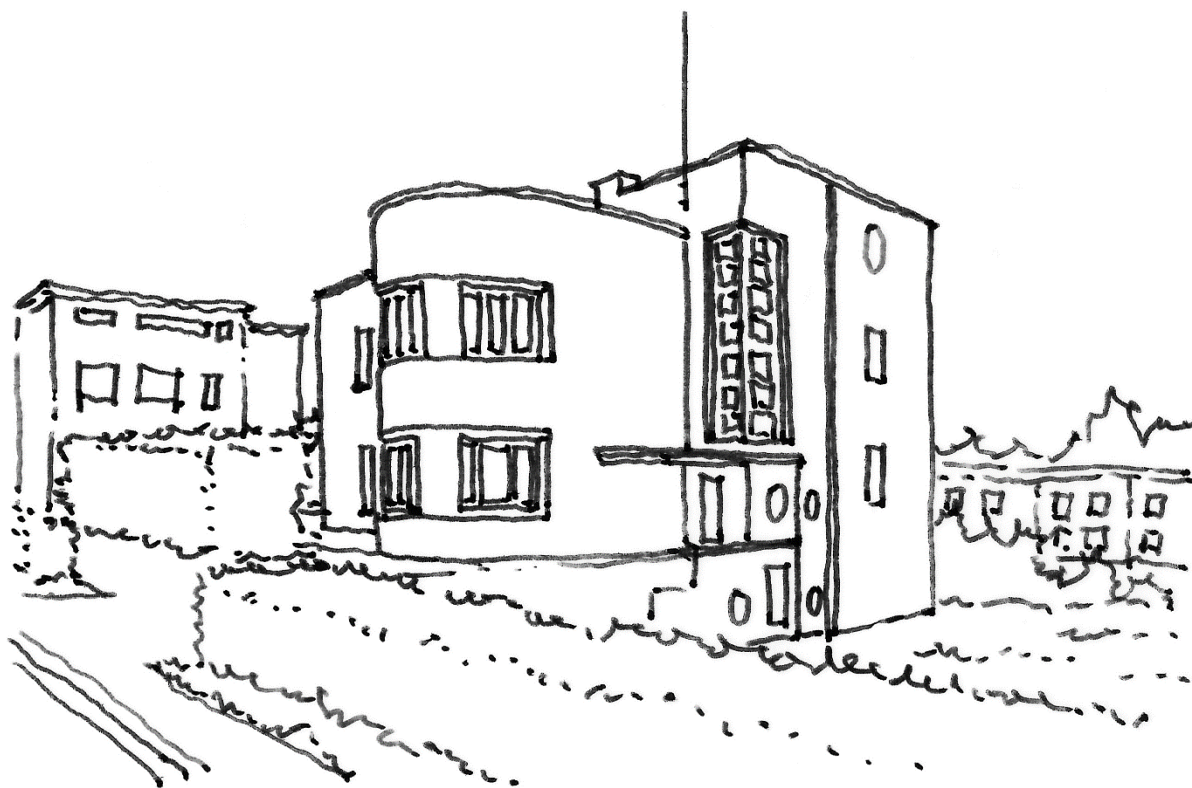

Ryc. 67. Czechowice-Dziedzice – miasto utworzone na planie nieregularnym, z centrum wyznaczonym przez linię kolejową i dworzec.

Ryc. 68. Skoczów – miasto rozbudowane z osady średniowiecznej, rzemieślniczej, później fabrycznej.

Ryc. 69. Cieszyn – modernistyczna willa Wojewody Z. Żurawskiego, ul. Błogocka.

Ryc. 70. Cieszyn - historyczna zabudowa, ul. Głęboka.

Ryc. 71. Skoczów - widok na pierzeje Ryнку.

Ryc. 72. Skoczów - widok na Ratusz.

11 OBSZAR BESKIDZKI

A) ZGENERALIZOWANY ZASIĘG

Szczyrk- Ustroń-Wisła-Istebna-Milówka-Węgierska Górka-Żywiec-Korbielów,

(powiaty: południowa część cieszyńskiego, południowa część bielskiego, żywiecki).

B) ZASIĘG W GRANICACH ADMINISTRACYJNYCH GMIN

Obszar obejmuje gminy powiatów ziemskich:

- cieszyńskiego: Ustroń, Brenna, Istebna, Wisła,
- bielskiego: Szczyrk, Buczkowice, Wilkowice, Kozy, Porąbka,
- żywieckiego: Czernichów, Gilowice, Jeleśnia, Lipowa, Łękawica, Łodygowice, Milówka, Radziechowy
- Wieprz, Rajcza, Ślemień, Świnna, Ujsoły, Węgierska Górka.

C) SPECYFICZNE ZASADY KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADÓW ZABUDOWY

11.1. Zasady kompozycji przestrzennej zabudowy

11.1.1. Obszary wiejskie (Brenna, Istebna, Korbielów, Milówka, Szczyrk, Węgierska Górka)

W Beskidzie występują często osady samotnicze i rozproszone. Wzdłuż rzek zespoły zwarte – wsie łańcuchowe, wsie przydrożne lub wielodrożne. W XX. i XXI w. wsie tego obszaru są silnie przekształcane dla potrzeb wypoczynku, turystyki, rekreacji (głównie dla mieszkańców pobliskich miast i metropolii). Lepiej zachowane są wsie południowej części obszaru (Trójwieś -Jaworzynka, Istebna, Korbielów, także Milówka, Żabnica).

Od końca XIX w. jest to obszar o funkcji wczasowo-rekreacyjnej obecnie dominującej. W latach międzywojennych, w miejscowościach górskich Beskidu Śląskiego powstają liczne pensjonaty, domy wczasowe, w Wiśle modernistyczne centrum miasta. W Wiśle Czarne znajduje się „Zamek Prezydenta RP” (określany też jako „Pałac Prezydenta RP”, 1929-1930, arch. A. Szyszko - Bohusz). W latach po II wojnie światowej wybudowano duże zespoły domów wczasowych FWP (Ustroń, Wisła, Szczyrk) także sanatoria.

11.1.2. Małe miasta i miasteczka (Ustroń, Wisła)

Ustroń i Wisła to znaczące ośrodki turystyczne, wczasowe i wypoczynkowe. Ustroń jest także miastem uzdrowiskowym. Jego centrum zabudowane domami mieszkalnymi z różnych okresów, tworzącymi pierzeje uliczne z usługami w parterach o wys. 2-3 kond., w pobliżu osiedle zabudowy wielorodzinnej średniowysokiej i wysokiej z lat 70-tych XX. w. z wolnostojącymi pawilonami usługowymi. Od lat 60-tych XX. w. powstają duże zespoły domów wczasowych i leczniczo – sanatoryjnych (Jaszowiec, Zawodzie).

Wisła – dawna osada pasterska z XVI w. Pod koniec XIX w. pierwsze wille i drewniane pensjonaty. W latach międzywojennych powstało nowe, modernistyczne centrum o umiarkowanej, małomiasteczkowej skali. W Wiśle - Czarne modernistyczna rezydencja - Zamek Prezydenta RP. Od lat 60-tych XX. w. liczne zespoły domów wczasowych i prywatne pensjonaty (Wisła – Głębcze, Malinka, „Partecznik”, „Na Jarzębatej”, „Na Bukowej”). Po roku 2000 powstały nowe ośrodki narciarskie i dwie skocznie narciarskie (Wisła Centrum, Malinka), a w ostatnich latach duże, wielkoskalowe kompleksy hotelowe dominujące obecnie w małomiasteczkowym krajobrazie („Gołębiewski”, „Crystal Mountain”).

11.1.3. Duże i średnie miasta (Żywiec)

Żywiec - miasto średniowieczne (XIII/XIV w.) położone nad zalewem Tresna. Śródmieście z rynkiem i otaczająca go zabudowa mieszkaniową o wys. 2-3 kondygnacji. W sąsiedztwie Pałac Habsburgów i dawny park pałacowy. Przemysł spożywczy (zabytkowy browar) i papierniczy. W planie miasta występuje zarówno wielo-, jak i jednorodzinna zabudowa. W południowej części osiedle zabudowy wielorodzinnej, blokowskie o układzie „grzebieniowym” (socmodernistyczne, II poł. XX. w.).

D) SPECYFICZNE CECHY LOKALNYCH FORM ARCHITEKTONICZNYCH

11.5. Lokalne formy architektoniczne

11.5.1. Obszary wiejskie – zabudowa rolnicza

Podstawowy typ budownictwa beskidzkiego to budownictwo drewniane, zagrodowe, jednobudynkowe. Pomieszczenia mieszkalne i gospodarcze mieszczą się pod wspólnym dachem. W późniejszym okresie zagrody dwu i więcej budynkowe wokół podwórza gospodarczego.

Na terenie Beskidów występują domy drewniane o szerokich frontach, budowane w konstrukcji wieńcowej (zrębowej), na planie prostokąta, zwykle parterowe z poddaszem. Charakterystyczne w tym obszarze są dachy czterospadowe z półszczytami, dwuspadowe z okapami i cofniętym szczytem, najczęściej krokwiowe, wspierane na belkach stropowych i płatwiach.

Domy drewniane w Beskidach posiadały od strony frontowej „pogródkę”. Przy domach od frontu pojawiają się tarasy, także podcienie utworzone przez przedłużenie okapów i wsparcie ich drewnianymi słupami. W okolicach Wisły, przed wejściami, wzdłuż elewacji występują altany, w późniejszym okresie oszklone i zabudowane deskami. Wzbogacają one bryły wiejskich budynków podobnie jak „gible” – dobudówki przed wejściami w parterach, na piętrze zawierające pomieszczenia mieszkalne łączące się z poddaszami (rodzaje facjat), (wg „Analiza...” RIK-NID).

W wielu miejscowościach zachowane jeszcze relikty tradycyjnych zabudowań wiejskich zagrodowych. W południowej części obszaru (Trójwieś, Istebna -Wojtki), dość liczne, lecz zanikające, zabytki ludowej architektury drewnianej.

Na obszarze historycznej Małopolski (okolice Żywca), domy drewniane z wejściami w ścianach wzdłużnych lub szczytowych. Wejścia często poprzedzone otwartymi lub zabudowanymi gankami.

11.5.2. Zabudowa pensjonatowa i wczasowa na obszarach wiejskich i w miejscowościach turystycznych

Pod koniec XIX. wieku i na początku XX. wieku powstają domy mieszkalne, wille, pensjonaty pod wpływem architektury tyrolskiej i podhalańskiej (popularny „styl zakopiański”). W latach 20-tych i 30-tych powstają pojedyncze wille i obiekty wczasowe w stylu architektury międzywojennego modernizmu. Po roku 1945 budowane są duże zespoły wczasowe w stylu powojennego modernizmu (socmodernizmu) i liczne kolonie domów weekendowych (często całorocznych) w nurcie aktualnej architektury małomiasteczkowej i podmiejskiej – modernistycznej, postmodernistycznej, bezstylowej, czasem powierzchownie naśladującej tradycyjne wzory polskiej architektury dworskiej i ludowej (beskidzkiej, zakopiańskiej), także obce wpływy (arch. bawarskiej, alpejskiej). Przykładem przekształcone wsi ulicowej jest miejscowość turystyczna i ośrodek sportów zimowych Szczyrk. Dominuje tu wielostylowa, chaotyczna i nieharmonijna zabudowa XX-to wiecznych i współczesnych hoteli i pensjonatów.

Na przykładzie wsi Jeleśnia można wskazać charakterystyczne cechy zabudowy wiejskiej i pensjonatowej na obszarze beskidzkim - obok występujących i zanikających relikwów wiejskiej, drewnianej zabudowy zagrodowej, na terenie wsi występuje licznie współczesna zabudowa mieszkaniowa – pensjonatowa o charakterze zbliżonym do zabudowy podmiejskiej spotykanej w większych miejscowościach (w Żywcu, Bielsku-Białej).

Lokalne formy architektoniczne zabudowy reprezentuje Karczma w Jeleśni z 2-połowy XVIII w. Należy ona do najcenniejszych obiektów zabytkowych ludowego budownictwa drewnianego w skali kraju. Zbudowana w konstrukcji zrębowej (wieńcowej), z polskim, łamanym dachem wielospadowym krytym gontem,

Budynki usługowe (urząd gminy, pawilony sklepowe) bezstylowe, z dachami płaskimi, dysharmonijne w beskidzkim krajobrazie.

11.5.3. Obszary miejskie (Żywiec, Ustroń, Wisła)

Żywiec – w śródmieściu i średniowiecznym centrum zabudowa małomiasteczkowa wzdłuż pierzei rynku i sąsiednich ulic (o wys. 1-4 kondygnacji) oraz mieszczańskie kamienice neostylowe. Widoczne kulturowe wpływy małopolski i dawnego zaboru austriackiego. Zabudowa przedmieść zdominowana zabudową jednorodzinną o zróżnicowanej, wielostylowej architekturze. Budynki murowane, tynkowane, dachy najczęściej strome wielospadowe o różnych materiałach pokryciach i kolorystyce.

Ustroń - w śródmieściu architektura mieszkaniowa z usługami w parterach, małomiasteczkowa o wys. 1-3 kond. Przeważają dachy strome wielospadowe. Nieliczne relikty dawnej, wiejskiej zabudowy. W dużych zespołach wczasowo-sanatoryjnych architektura powojennego modernizmu jednorodna, o znaczącej wartości (Zawodzie, Jaszowiec).

Wisła – architektura mieszkaniowa i pensjonatowa różnorodna, od nielicznych pozostałości zabudowy wiejskiej, modernistycznego centrum, międzywojennych pensjonatów (wille w stylach „beskidzkim”, „zakopiańskim”, modernistycznym), powojennych domów wczasowych (socmodernistycznych) do pensjonatów postmodernistycznych i współczesnych wielkoskalowych hoteli.

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 73. Ustroń – Zawodzie, dzielnica domów wczasowo-sanatoryjnych z lat 70-tych XX. w.

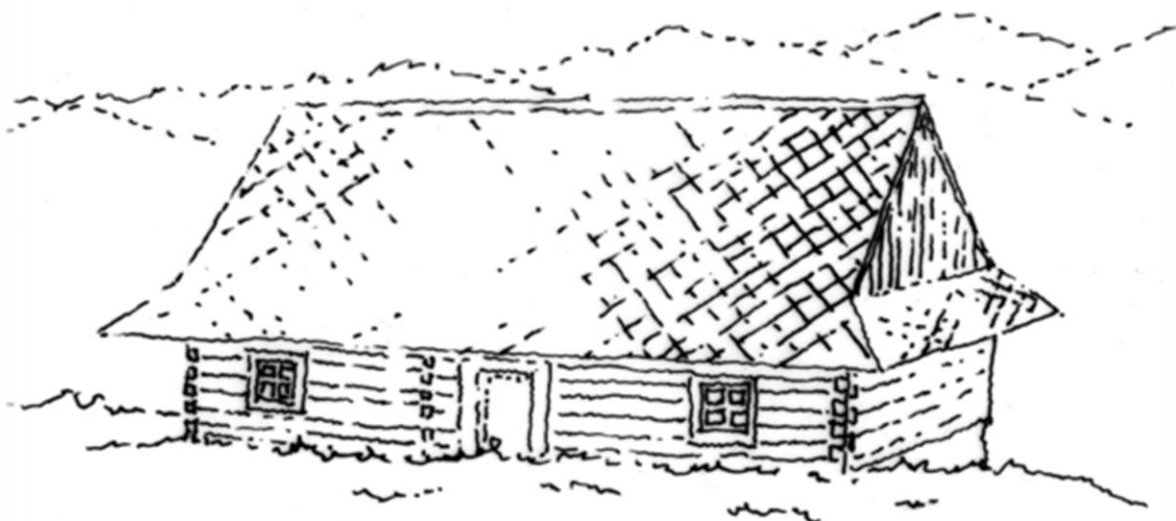

Ryc. 74. Wisła - modernistyczny Rynek (lata 30-te XX. w.).

Ryc. 75. Żywiec - miasto średniowieczne położone nad zalewem Tresna. Śródmieście z rynkiem i otaczającą go zabudową mieszkaniową.

Ryc. 76. Brenna – przykład regionalnej, drewnianej zabudowy mieszkalnej, ul. Bukowa 46.

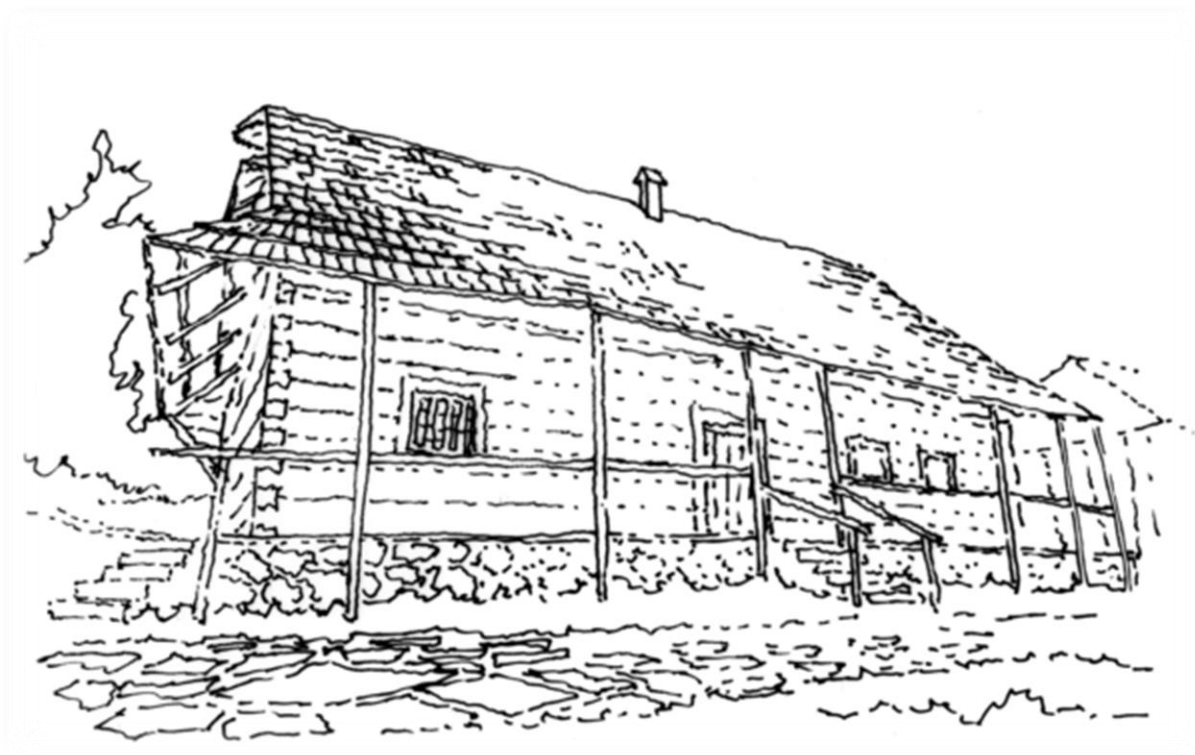

Ryc. 77. Brenna - drewniany dom o konstrukcji wieńcowej na obszarze górskim, ul. Bukowa.

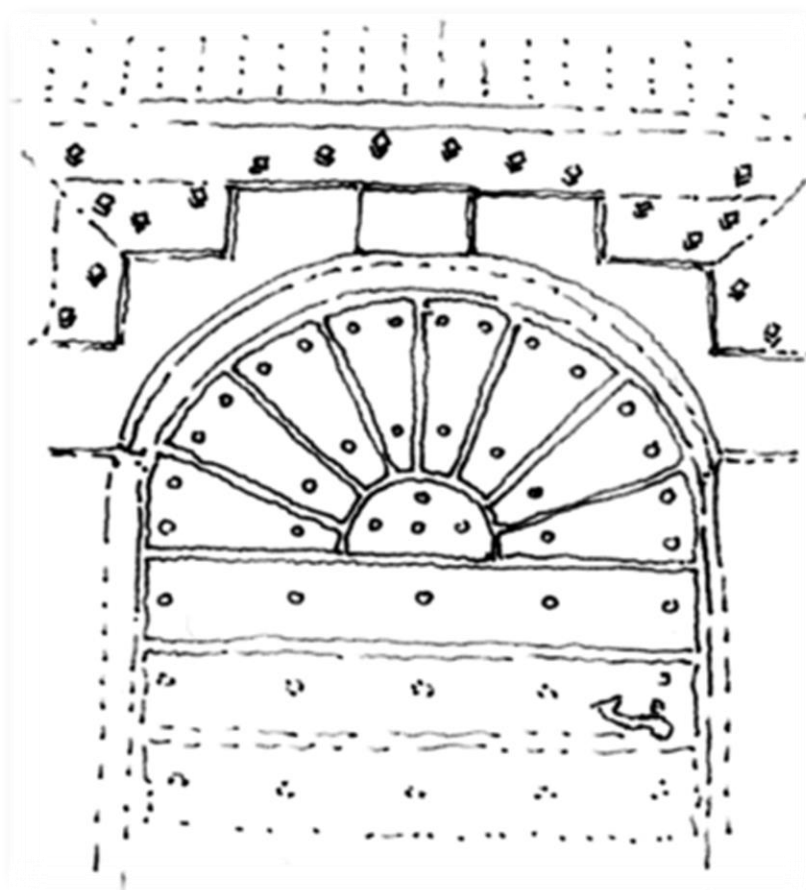

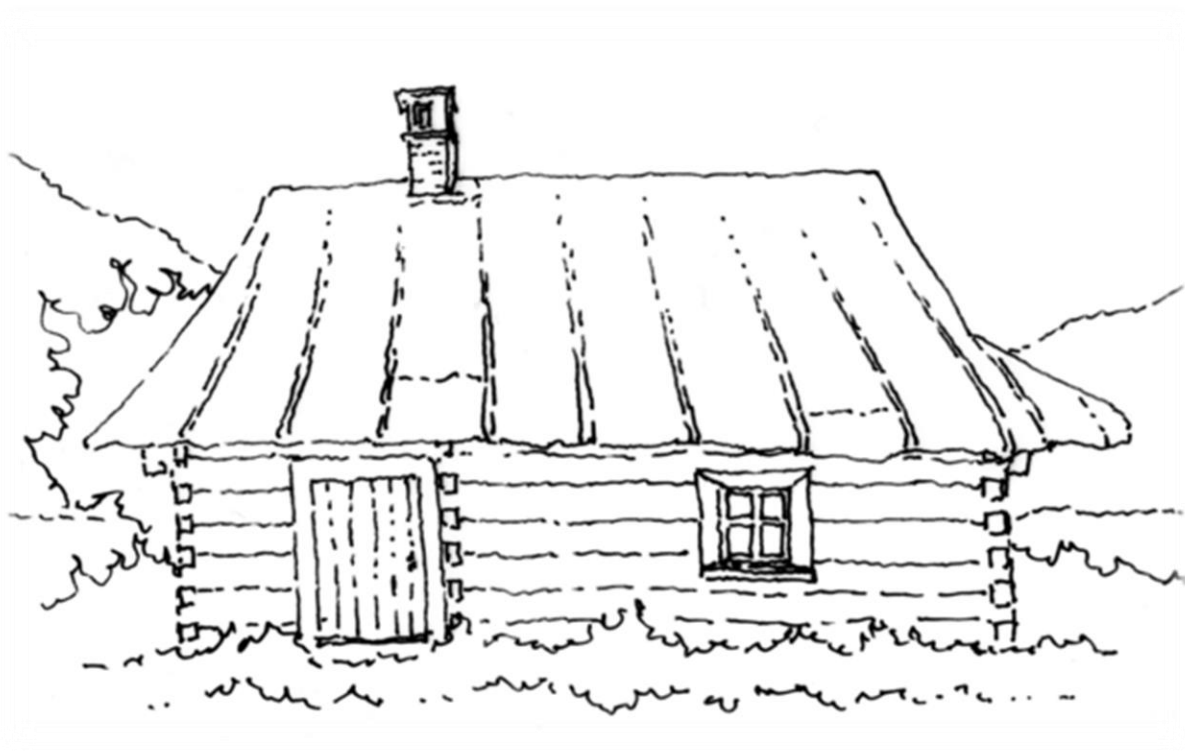
Ryc. 78. Buczkowice - przykład ozdobnego detalu wejścia, ul. Kasztanowa 198.

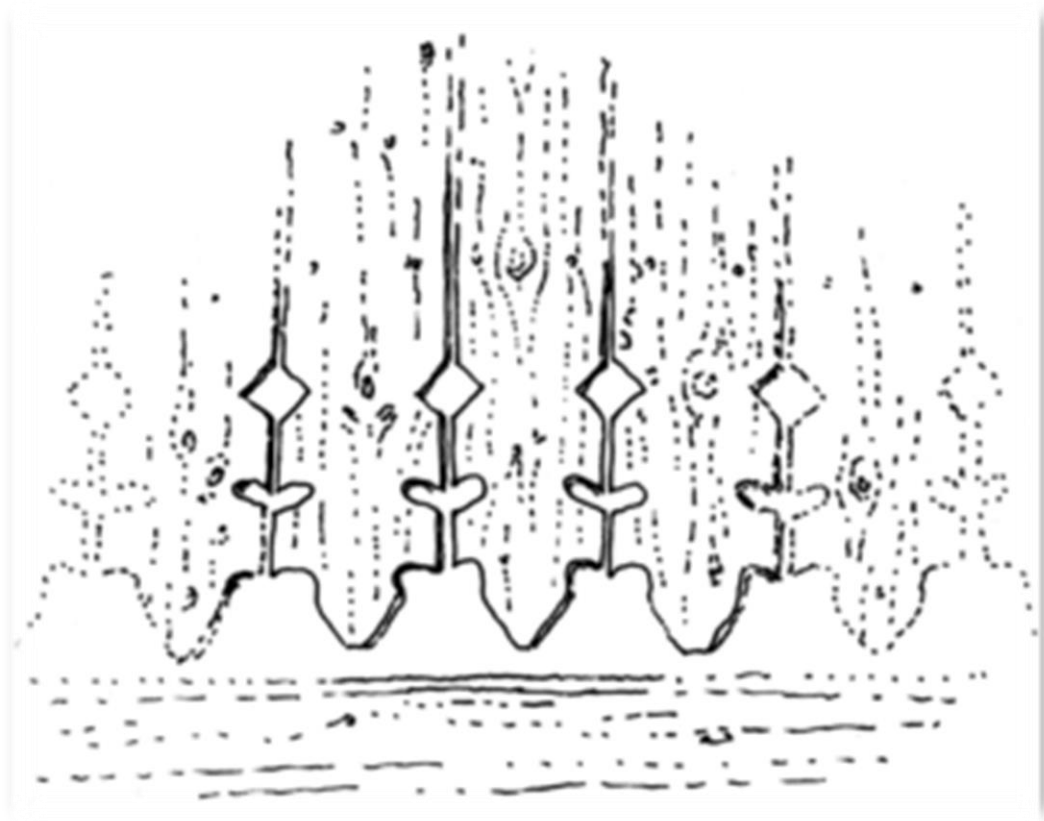
Ryc. 79. Istebna – drewniana zabudowa mieszkalna wsi beskidzkiej, Chata Kawuloka.

Ryc. 80. Istebna - detal wejścia.

Ryc. 81. Krzyżowa – przykład regionalnej, drewnianej zabudowy mieszkalnej.

Ryc. 82. Pewel Mała - detal wejścia, ul. Jana Pawła II 123.

Ryc. 83. Prądówka - Zabudowa zagrodowa u podnóża Młodej Góry (Młada Hora).

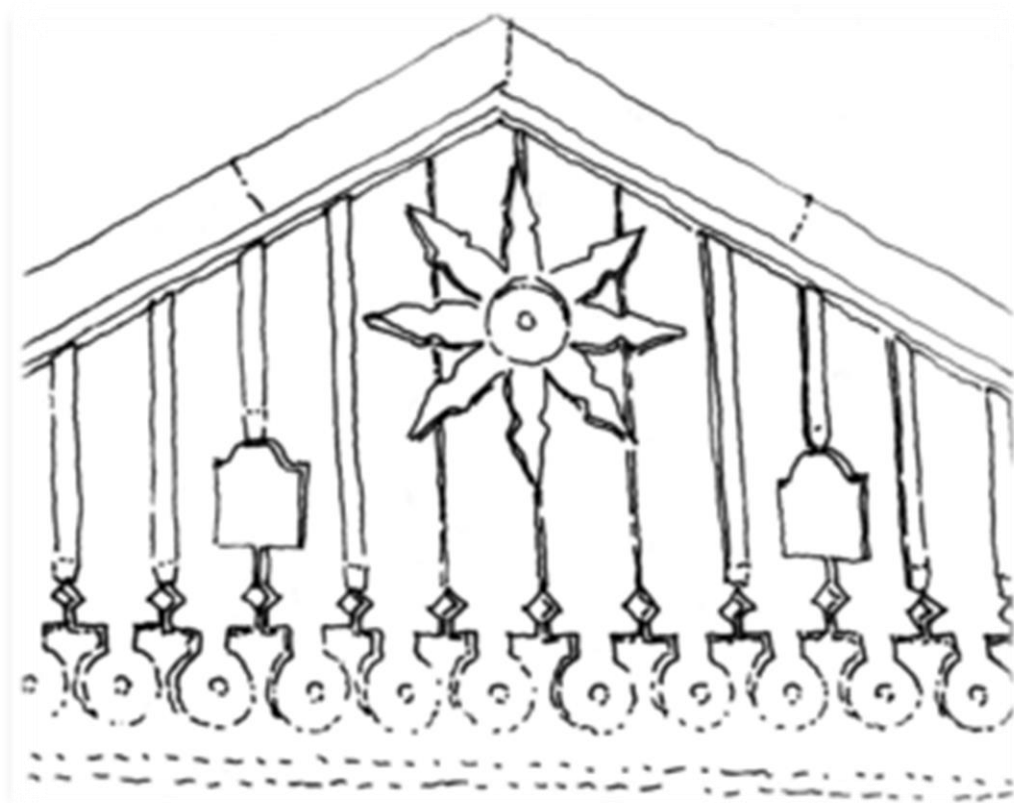

Ryc. 84. Rycerka Dolna - przykład drewnianej, beskidzkiej zabudowy mieszkalnej, dom naprzeciwko nr 269.

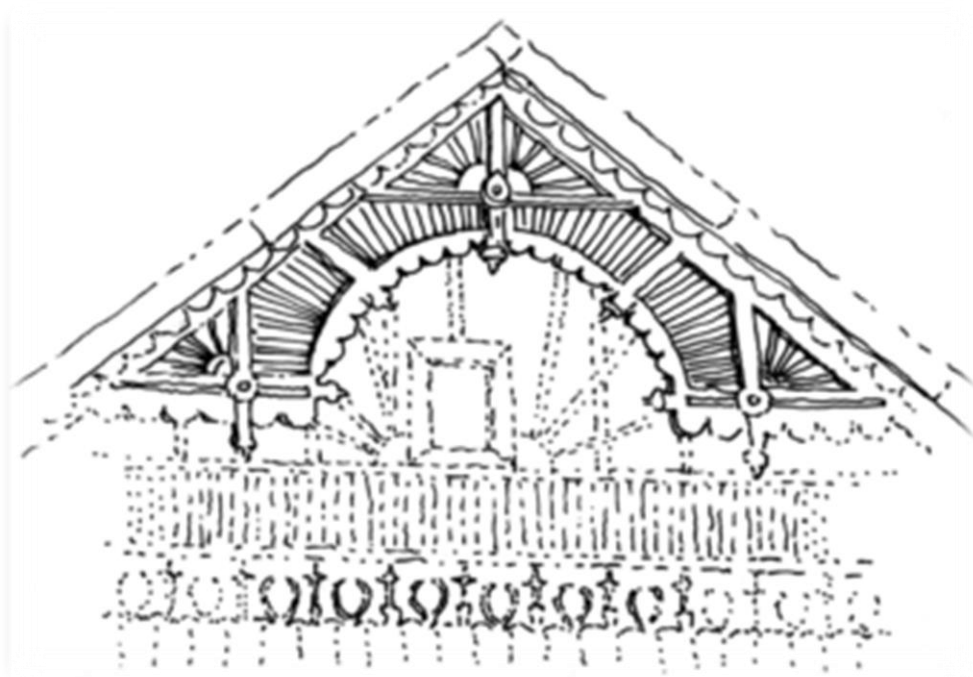
Ryc. 85. Szczyrk - przykład drewnianej zabudowy mieszkalnej z gankiem wejściowym, ul. Wrzosowa 44.

Ryc. 86. Szczyrk - detal dekoracji szczytu, ul. Myśliwska 4.

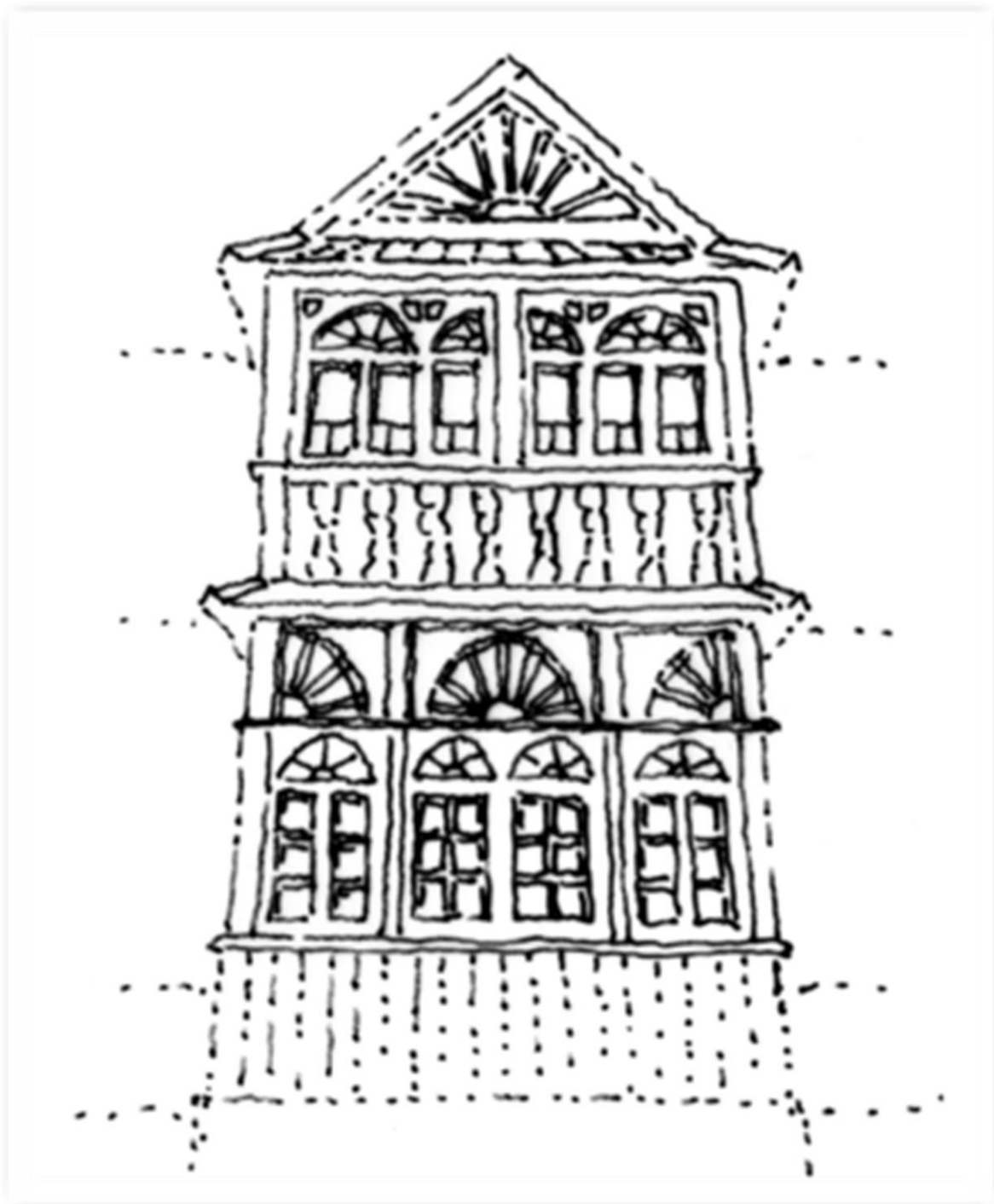

Ryc. 87. Ujsoły - ozdobny szalunek drewnianej chałupy i dekoracja szczytu, ul. Wspólna 9.

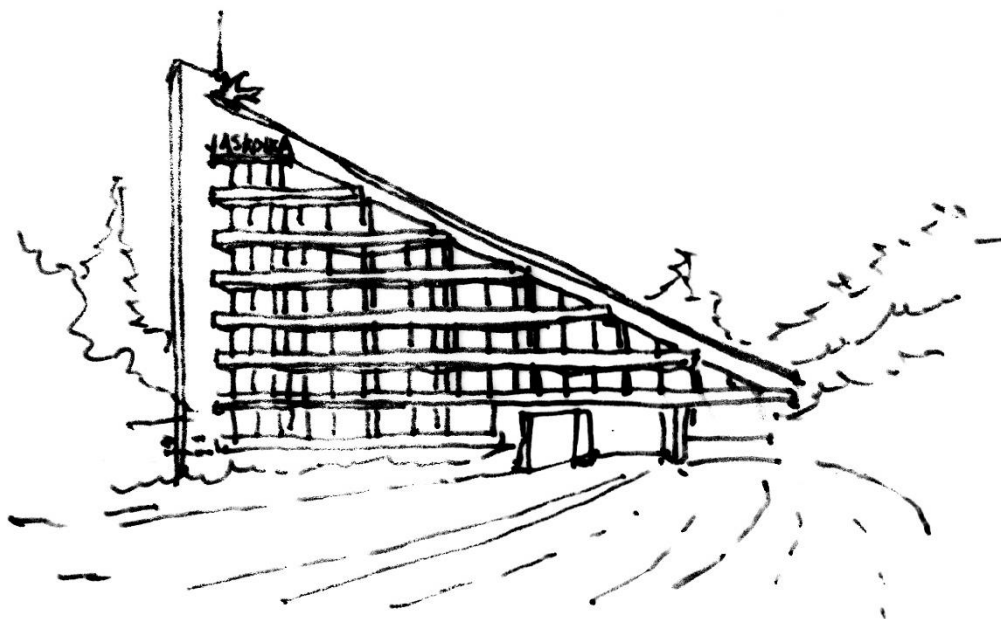

Ryc. 88. Ujsoły - detal dekoracji szczytu, ul. Ks. Piotrowskiego 174.

Ryc. 89. Ujsoły - ozdobny detal elewacji, ul. Ks. Piotrowskiego 32.

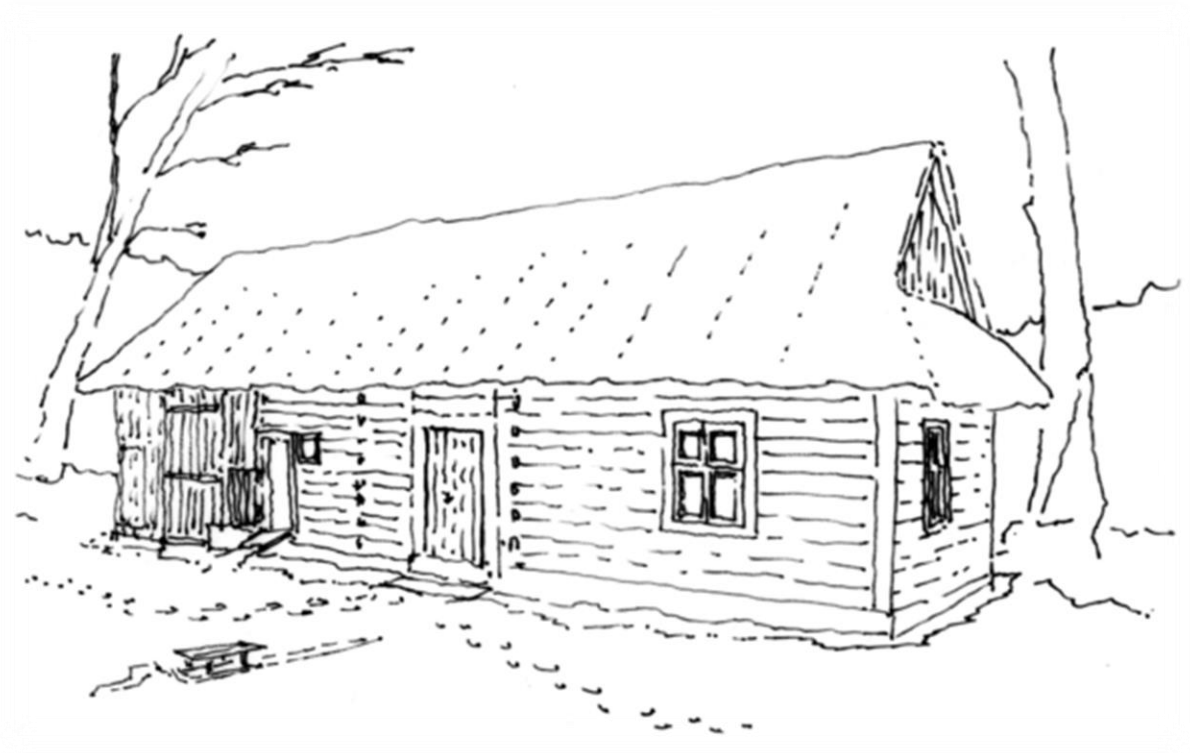
Ryc. 90. Ustroń – Zawodzie - Hotel „Jaskółka” – przykład modernistycznej zabudowy wczasowo-sanatoryjnej z lat 70-tych XX. w.

Ryc. 91. Wisła – międzywojenny, modernistyczny „Dom Zdrowy” w Centrum.

Ryc. 92. Wiśła – przykład współczesnej zabudowy mieszkaniowo – pensjonatowej nawiązującej do miejscowej zabudowy, o charakterze zbliżonym do zabudowy podmiejskiej.

Ryc. 93. Żabnica - drewniany budynek mieszkalno-gospodarczy nr 339 (powiat Żywiecki).

12 OSIEDLA ROBOTNICZE

Przykłady charakterystycznych form zabudowy patronackich kolonii robotniczych:

Knurów – Kol. III, Zabrze – Borsig, Ruda Śląska – ul. Kościelna, Ruda Śląska - kolonia Carl Emanuel, Bytom – kolonie w dzielnicy Bobrek, Katowice – Nikiszowiec, Katowice – Giszowiec, Katowice Kostuchna - kolonia Boże Dary, Zabrze Rokitnica – osiedle robotnicze, Radlin – Kolonia Emma, Będzinie Grodziec - osiedle robotnicze, Zawiercie - Osiedle TAZ.

Wybrane przykłady:

Knurów- Kolonia III

1	obszar typologiczny/strefa	obszar ziemi gliwicko-toszeckiej
2	lokalizacja	Knurów, ulice Dworcowa, Mickiewicza, Damrota, Janty, Kopernika, Kościuszki, Miarki
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowa wielo- i dwurodzinna - wolnostojąca, częściowo bliźniacza, zwarta szeregową, z bogatym programem usługowym, górnicza kolonia robotnicza – patronacka
4	czas powstania	początek XX. w. (arch. Karl Henrici, 1913 r.)
5	układ zabudowy	zwarte kwartały zabudowy z zielenią towarzyszącą, na ortogonalnej siatce ulic
6	kompozycja urbanistyczna	budynki murowane, tynkowane, z dachami stromymi krytymi dachówką
7	cechy architektury	jednorodny zespół urbanistyczny, kameralna skala zabudowy cechach regionalnych.

Zabrze – Osiedle Borsig

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Zabrze-Biskupice, ulice: Okrzei, Częstochowską, Lelewela, Żmudni, plac Purkopa, św. Wojciecha, Kempki, Rodziewiczówny, Władysława IV, Głowackiego, Mieczysława I
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna, kolonia robotnicza urzędnicza – patronacka dawnego Koncernu Borsiga
4	czas powstania	II połowa XIX. w. (1863-1871)
5	kompozycja urbanistyczna	wolnostojące budynki familokowe (kilkurodzinne), na ortogonalnej siatce ulic (typ zabudowy koszarowej), z usługami towarzyszącymi (budynki gospodarcze, cmentarz, oczyszczalnia ścieków), istniejąca zieleń niska i wysoka; pierwotnie istniała szkoła ewangelicka (współcześnie zamieniona na mieszkania) kaplicą ewangelicką
6	cechy architektury	budynki murowane z cegły licowej, dachy dwuspadowe kryte dachówką, budynki gospodarcze papą
7	cechy wyróżniające	jednorodny zespół urbanistyczny, dobrze zachowany przykład robotniczej kolonii patronackiej, w jednym z budynków mieszkalnych pomieszczenia sakralne (kościół ewangelicki)

Ruda Śląska – Kolonia przy ul. Kościelnej, Wolności i Staszica

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Ruda Śląska 1, ul. Kościelna, Wolności, Staszica
3	rodzaj zabudowy/funkcja	mieszkaniowa kolonia robotnicza, kościół, d. szkoła (obecnie muzeum miejskie), zabudowa mieszkaniowa bliźniacza i wielorodzinna
4	czas powstania	początek XX. w. (proj. arch. Hans von Poelnitz, 1910 r.)
5	kompozycja urbanistyczna	kameralny, zwarty zespół zabudowy ulicowej, z budynkami gospodarczymi i zielenią wysoką (starodrzew)
6	cechy architektury	budynki murowane z cegły licowej, dachy strome, dwuspadowe kryte dachówką, neobarokowe elementy elewacji budynków
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany jednorodny zespół urbanistyczny o walorach krajobrazowych i wyróżniającej się architekturze

Bytom – Bobrek

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Bytom, dzielnica Bobrek, ul. Stalowa, L. Pasteura, K. Piecucha
3	rodzaj zabudowy/funkcja	robotnicza dzielnica mieszkaniowa
4	czas powstania	II poł. XIX w., I połowa XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	zróżnicowane zespoły mieszkaniowe zabudowy wolnostojącej i kwartałowej z wewnętrznymi dziedzińcami, zabudowa wielorodzinna z usługami d. kopalni i huty Bobrek (d. „Julia” i „Johanna”)
6	cechy architektury	architektura historyzująca i wczesno-modernistyczna, domy murowane z dachami wielospadowymi krytymi dachówką, zróżnicowane detale elewacji
7	cechy wyróżniające	charakterystyczny krajobraz miejski dzielnicy robotniczej z XIX. i początku XX. wieku o różnym stopniu zachowania

Zawiercie - Osiedle TAZ (Towarzystwo Akcyjne Zawiercie)

1	obszar typologiczny/strefa	obszar jurajski
2	lokalizacja	Zawiercie, ul. Mieczysława Niedziałkowskiego
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna (familokowa), z usługami towarzyszącymi Towarzystwa Akcyjnego Zawiercie dla pracowników zakładów włókienniczych
4	czas powstania	koniec XIX. w.

5	kompozycja urbanistyczna	zwarty zespół mieszkaniowy z zielenią wysoką na planie wydłużonego prostokąta (trapezu), centralny plac z architektoniczną dominantą szkoły
6	cechy architektury	budynki murowane z cegły licowej, dachy dwuspadowe kryte papą i dachówką
7	cechy wyróżniające	jednorodny zespół urbanistyczny, dobrze zachowany przykład kolonii robotniczej z początku XX. w.

Katowice – Osiedle Nikiszowiec

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Katowice, ul. Szopienicka, Nałkowskiej, Giszowiecka
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna o wys. do IV kondygnacji, z wbudowanymi i wolnostojącymi usługami (kościół, szkoła)
4	czas powstania	początek XX. w. (proj. arch. Emil i Georg Zillmannowie, 1912 r.)
5	kompozycja urbanistyczna	zabudowa kwartałowa na siatce ulic z centralnym placem (rynkem), z usługami w parterach budynków, kościołem neobarokowym, obszerne wnętrza kwartałów z zielenią wysoką i niską
6	cechy architektury	architektura o cechach regionalnych przemysłowego obszaru wielkomiejskiego, budynki murowane z cegły licówki, bogata i zróżnicowana dekoracja murarska elewacji, dachy spadowe kryte papą
7	cechy wyróżniające	jednorodny, dobrze zachowany zespół mieszkaniowy o wybitnych walorach urbanistycznych i architektonicznych, o bogatej, unikatowej dekoracji ceglanych elewacji (Pomnik Historii)

Katowice – osiedle Giszowiec.

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Katowice, ul. Mysłowicka, Przyjazna, Górniczego Stanu
3	rodzaj zabudowy/funkcja	robotnicze osiedle patronackie zabudowy jednorodzinnej (bliźniaczej, wolnostojącej oraz wolnostojące wille dla inżynierów) z bogatym programem usługowym
4	czas powstania	początek XX. w. 1907 – 1910 (proj. arch. Emil i Georg Zillmannowie)
5	kompozycja urbanistyczna	zespół zabudowy jednorodzinnej – bliźniaczej i wolnostojącej, z centralnym placem, gospodą, zespołem handlowym, d. budynkiem nadleśniczego, w latach 70-tych XX. w. około 35% zespołu wyburzono, w miejscu pierwotnej zabudowy zbudowano bloki z „wielkiej płyty”
6	cechy architektury	zróżnicowana architektura o cechach regionalnych, domy murowane, tynkowane o dachach stromych kryte pierwotnie gontem (obecnie blachą, dachówką, papą)

7	cechy wyróżniające	częściowo zachowany zespół jednorodzinnej zabudowy mieszkaniowej dla górników Spółki Giesche o bogatych formach architektury wzorowanych na miejscowej architekturze ludowej. Zrealizowane pod wpływem idei „Miasta – ogrodu” E. Howarda z przełomu XIX. i XX. wieku
---	--------------------	--

Zabrze - Rokitnica

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Zabrze, ulice: Szafarczyka, Nowowiejskiego, Medyków, ks. Henryka Pobożnego, Śniadeckich, Komuny Paryskiej, Prostej, Andersa i Jordana
3	rodzaj zabudowy/funkcja	robotnicze osiedle patronackie zabudowy wielo- i jednorodzinnej (głównie budynki bliźniacze), uzupełniona przez budynki o funkcji oświatowej (szkoła, przedszkole), jedno z Osiedli Ballestrema
4	czas powstania	początek XX. w. (1905 – 1930)
5	kompozycja urbanistyczna	zabudowa ulicowa, domy dwu i czterorodzinne
6	cechy architektury	architektura o cechach regionalnych, domy murowane, tynkowane o dachach stromych, wielospadowych, kryte dachówką
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany zespół jednorodzinnej zabudowy mieszkaniowej dla górników o cechach architektury regionalnej

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

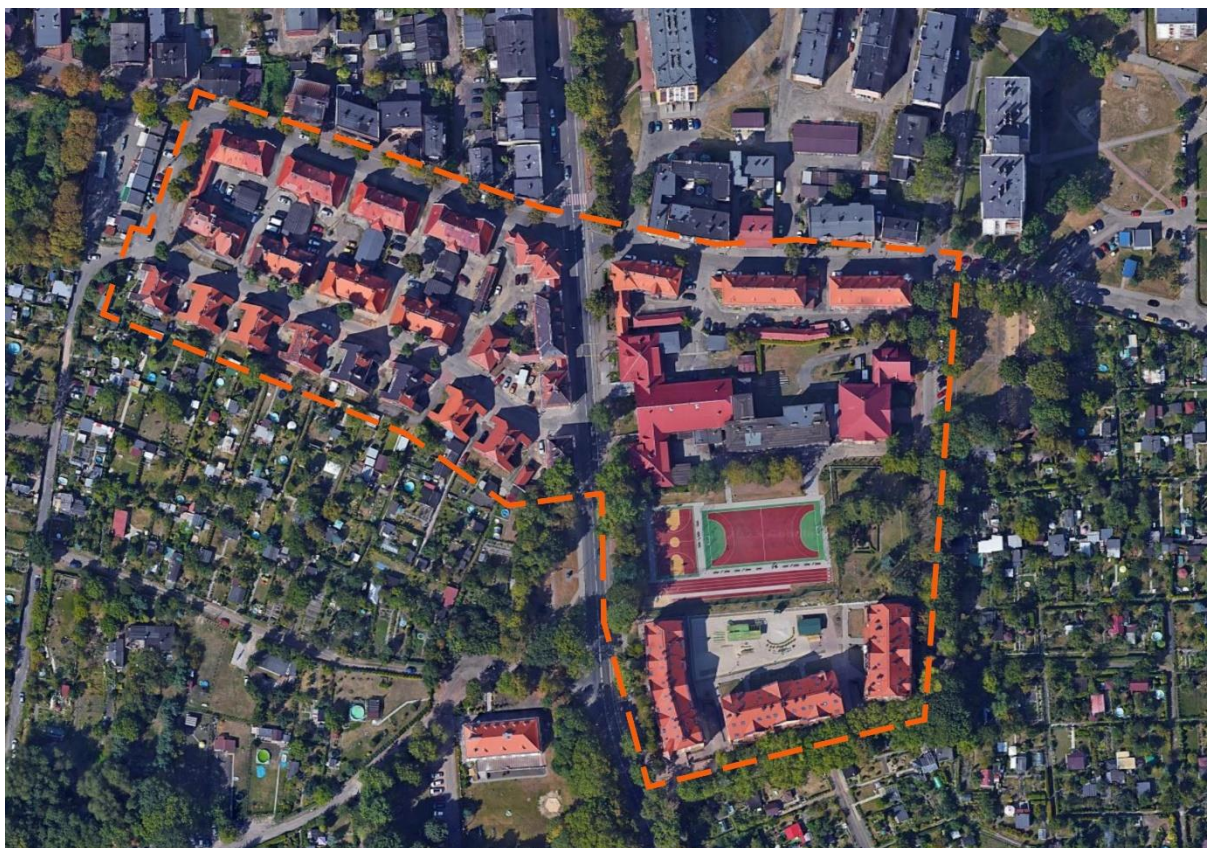

Ryc. 94. Bytom – osiedla robotnicze przy „Kopalni Bobrek” i zlikwidowanej „Hucie Bobrek”.

Ryc. 95. Knurów – osiedle robotnicze „Kolonія III”.

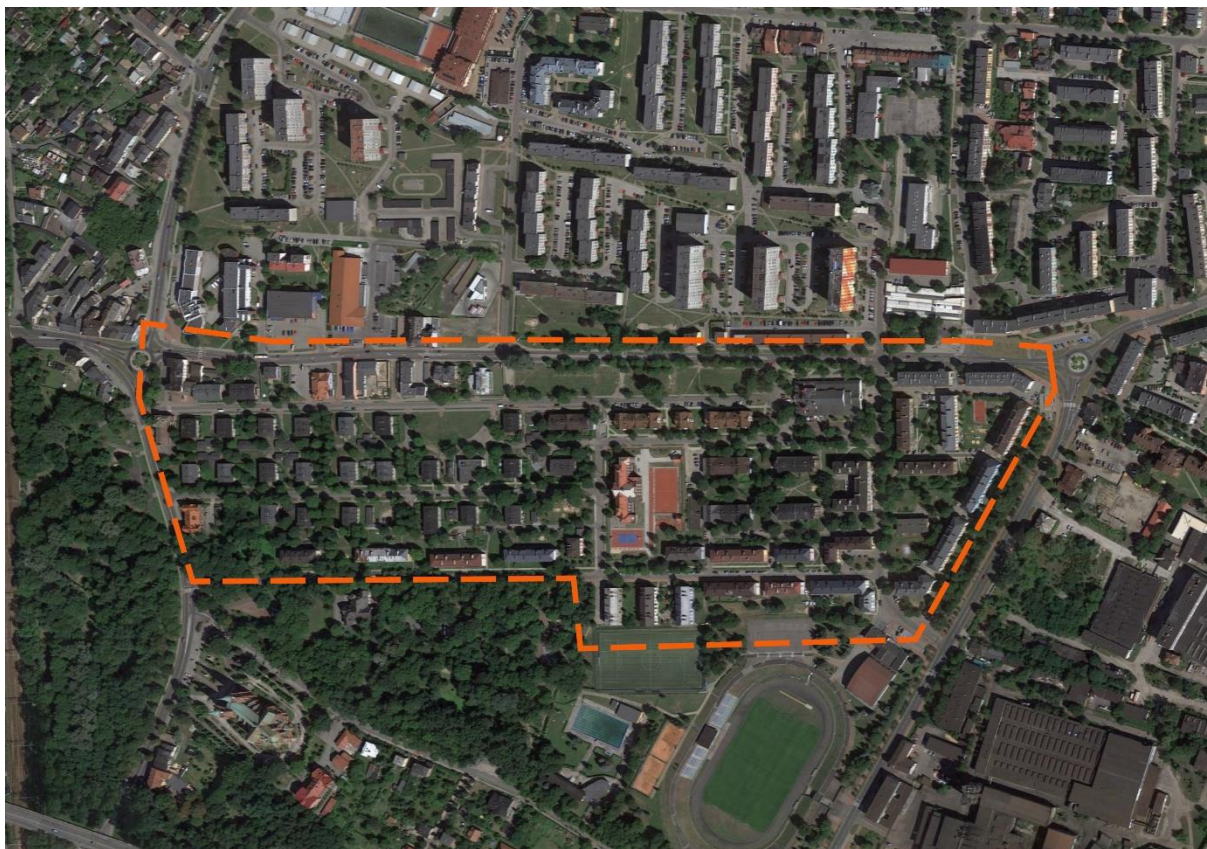

Ryc. 96. Ruda Śląska – kolonia robotnicza przy ul. Kościelnej i Wolności.

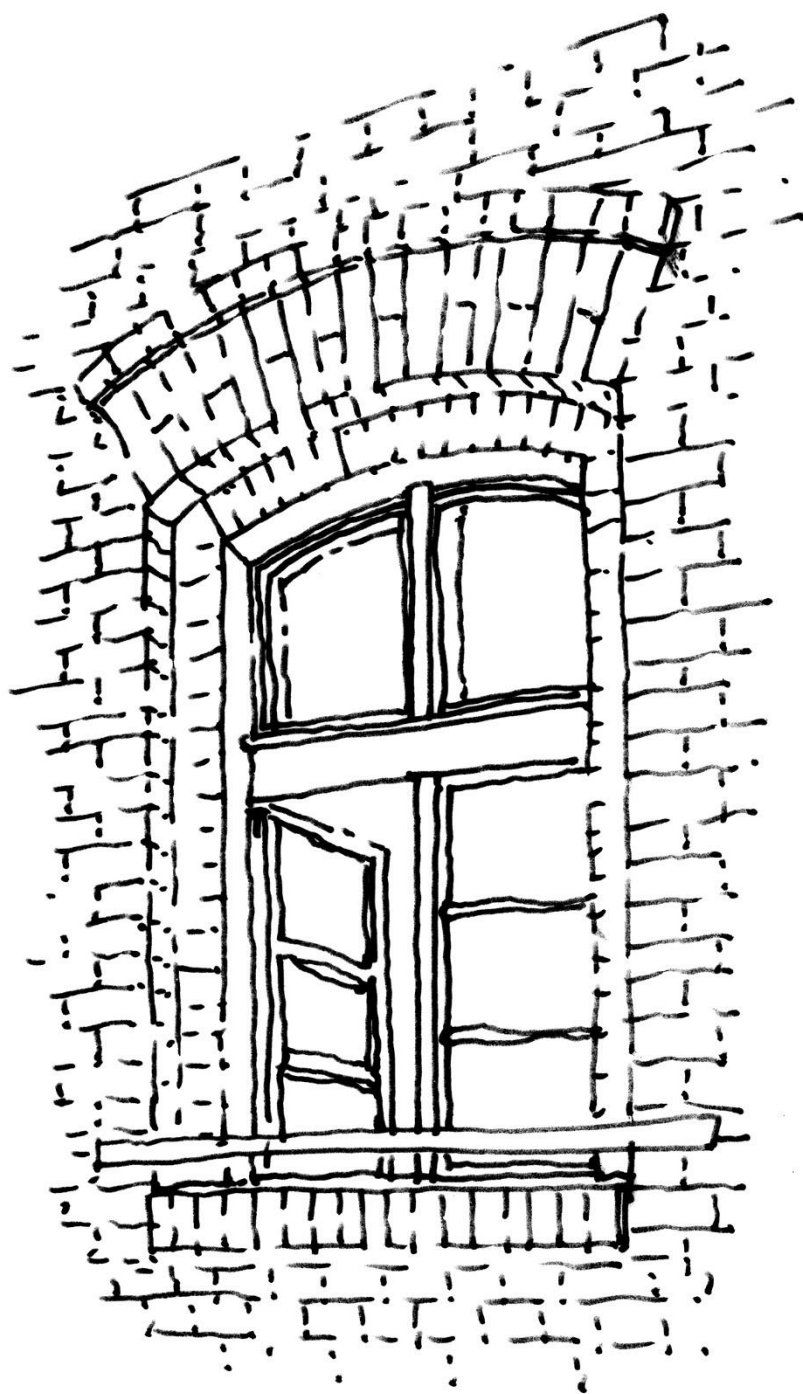

Ryc. 97. Zabrze – osiedle patronackie Borsig z końca XIX. w. przy zakładach metalurgicznych.

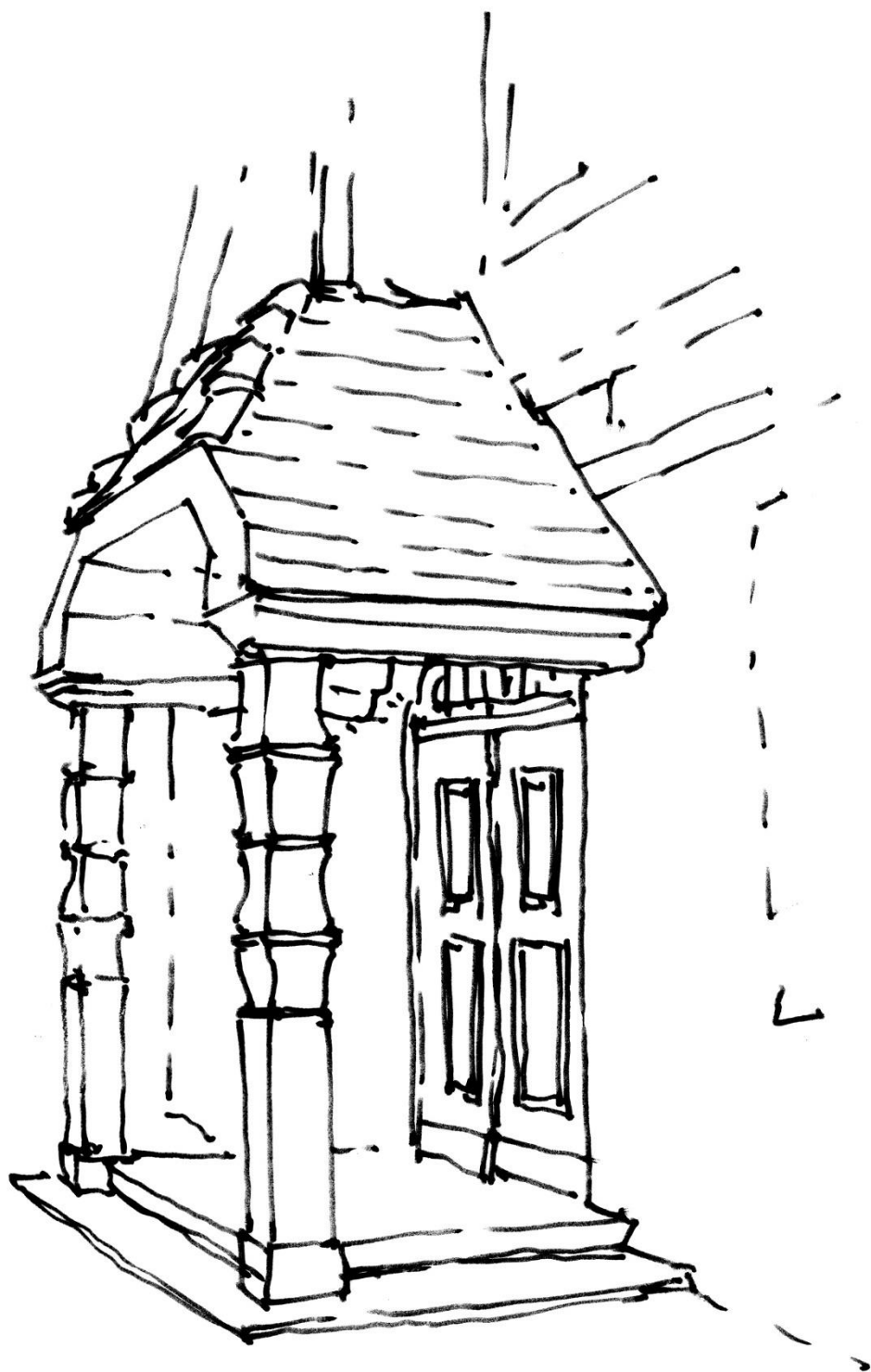

Ryc. 98. Zawiercie – osiedle robotnicze „TAZ” (Towarzystwa Akcyjnego Zawiercie).

Ryc. 99.   Zabrze –osiedle Borsig - detal okna.

Ryc. 100. Zabrze – osiedle Borsig - detal ganku wejściowego budynku urzędniczego.

Ryc. 101. Knurów – zabudowa mieszkaniowa osiedla „Kolonія III”.

Ryc. 102. Ruda Śląska – zabudowa mieszkalna przy ul. Wolności, fragment „Kolonii Carl Emanuel”.

Ryc. 103. Katowice Nikiszowiec - detal okna.

13 OSIEDLA SOCREALISTYCZNE

(Tychy – „Osiedle A”, Pyskowice - Osiedle Wojska Polskiego, Katowice – Osiedle Koszutka

Tychy – „Osiedle A”

1	obszar typologiczny /strefa	obszar wielkomiejski oraz duże i średnie miasta
2	lokalizacja	Tychy, ulice Andersa, Asnyka
3	rodzaj zabudowy/funkcja	osiedle mieszkaniowe zabudowy wielorodzinnej średniej wielkości
4	czas powstania	lata 50-te i 60-te XX. wieku (arch. T. Teodorowicz-Todorowski)
5	kompozycja urbanistyczna	zabudowa kwartałowa średniej wysokości na ortogonalnej siatce ulic, wnętrza międzyblokowe z zielenią i usługami (przedszkole), dobra skala zabudowy
6	cechy architektury	architektura socrealistyczna, historyzująca, cytaty z renesansu i klasycyzmu, budynki wielorodzinne, murowane z dachami stromymi
7	cechy wyróżniające	osiedle zabytkowe, dobrze zachowany przykład socrealistycznej urbanistyki i architektury mieszkaniowej z lat 50-tych XX. w., w osiedlu rzeźby, płaskorzeźby i malarstwo ścienne z epoki

2. Pyskowice, Osiedle Wojska Polskiego

1	obszar typologiczny/strefa	obszar Ziemi Gliwicko-Toszeckiej
2	lokalizacja	Pyskowice, dzielnica „Nowe Pyskowice”, powiat gliwicki
3	rodzaj zabudowy/funkcja	osiedle mieszkaniowe, część dzielnicy miasta - sypialni dla GOP planowanej w latach 60-tych i 70-tych XX. w.
4	czas powstania	lata 50-te XX. wieku
5	kompozycja urbanistyczna	kwartał zabudowy mieszkaniowej, z usługami w parterach, duże zazielenione wnętrza międzyblokowe
6	cechy architektury	budynki socrealistyczne 4 kondygnacyjnej, z dachami płaskimi i stromymi (w poddaszach mieszkania), elewacje i detale arch. historyzujące
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowane osiedle o umiarkowanej skali zabudowy z zielonymi wnętrzami, w mieście średniej wielkości – charakterystyczny przykład powojennej, socrealistycznej urbanistyki i architektury mieszkaniowej

3. Katowice – Osiedle Koszutka

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Katowice – Koszutka, ulice Sokolska, Grażyńskiego, Okrzei

3	rodzaj zabudowy/funkcja	osiedle wielorodzinne, zabudowa mieszkaniowa średniej wysokości
4	czas powstania	lata 50-60 XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	zabudowa kwartałowa o wys. 3-5 kondygnacji, przy ul. Okrzei do 7 kond., we wnętrzach międzyblokowych zieleń i pawilony usługowe
6	cechy architektury	architektura w stylu socrealizmu, dachy płaskie, elewacje tynkowane, kolorystyka ścian w jasnych odcieniach ugru i szarości, detale elewacji historyzujące (motywy neoklasycystyczne, neorenesansowe)
7	cechy wyróżniające	charakterystyczny przykład osiedla mieszkaniowego zabudowy wielorodzinnej zrealizowany w okresie powojennym w śródmiejskiej dzielnicy dużego miasta przemysłowego

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 104. Katowice – fragment Osiedla Koszutka.

Ryc. 105. Pyskowice- Osiedle Wojska Polskiego.

Ryc. 106. Tychy – „Osiedle A”.

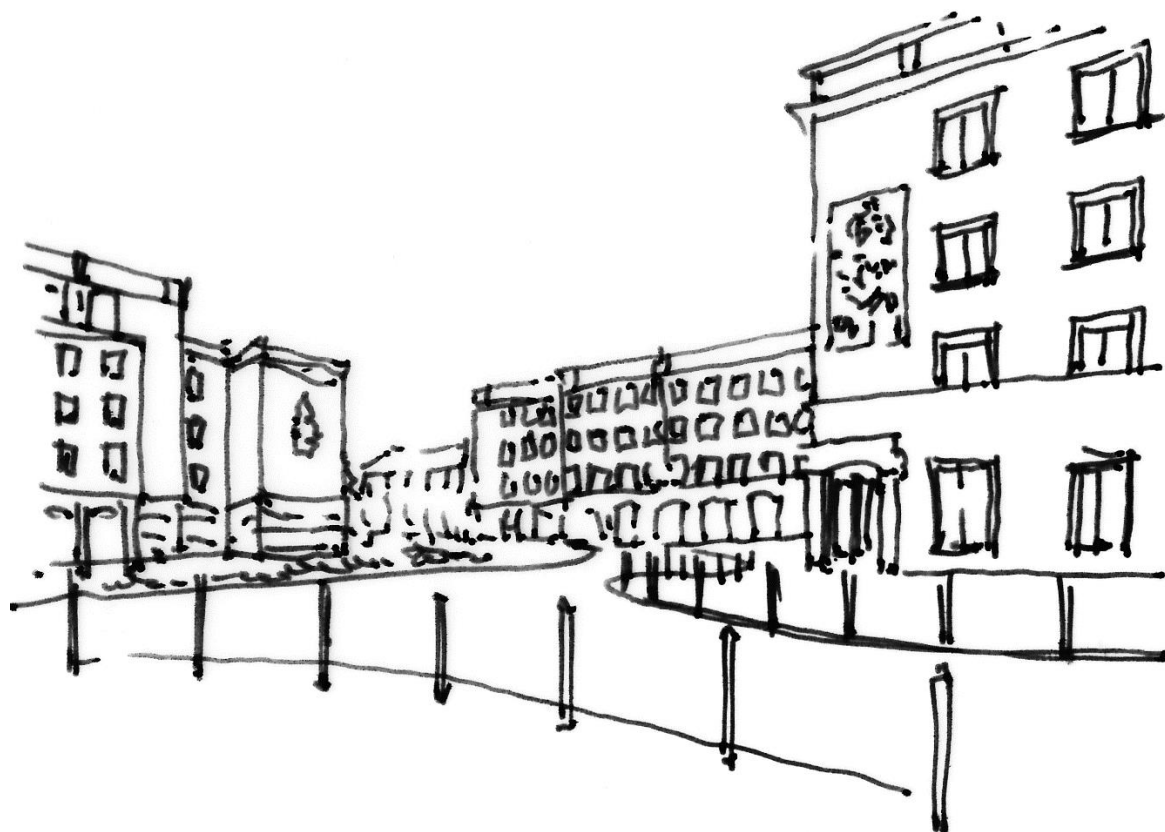

Ryc. 107. Katowice - budynek mieszkalny na Osiedlu Koszutka.

Ryc. 108. Pyskowice- Osiedle Wojska Polskiego, widok na dziedziniec.

Ryc. 109. Tychy – „Osiedle A” - widok pomiędzy budynkami.

14 OSIEDLA MODERNISTYCZNE

(Katowice - Osiedle 1000-lecia, Gliwice – osiedle „Nowe Miasto”, Bielsko – Biała ul. Bohaterów Warszawy, Częstochowa – osiedle „Tysiąclecie”, Mikołów – Osiedle J. Piłsudskiego)

Katowice – „Osiedle 1000-lecia”

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Katowice – Zachód, ul. Chorzowska, Tysiąclecia, Mieszka I, Piastów
3	rodzaj zabudowy/funkcja	osiedlowa zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna z usługami towarzyszącymi
4	czas powstania	od lat 60-tych do 80-tych XX. wieku (arch. Henryk Buszko, Aleksander Franta)
5	kompozycja urbanistyczna	wielkomiejskie osiedle wg założeń „Karty Ateńskiej” i „Strukturalnej Jednostki Mieszkaniowej”, budynki punktowe o wys. 5-14, 18 i 24 kondygnacji (najwyższe to tzw. „kukurydze”), w terenach zieleni parkowej, usługi w wydzielonych pawilonach, rozdział ruchu pieszego i kołowego
6	cechy architektury	wolnostojące, wysokościowe budynki mieszkalne w stylu powojennego modernizmu (socmodernizmu), na terenie osiedla dwa kościoły – znaczące przykłady współczesnej architektury sakralnej
7	cechy wyróżniające...	charakterystyczny przykład krajobrazu wielkomiejskiej zabudowy osiedlowej z II poł. XX. wieku, konsekwentna realizacja idei urbanistyki i architektury mieszkaniowej powojennego socmodernizmu wg zasad „Karty Ateńskiej”

Gliwice – osiedle „Nowe Miasto”

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Gliwice, ul. Prusa, Mała, Długa, pl. Na Wzgórzu, Al. Mickiewicza
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowa mieszana: jednorodzinna – bliźniacza i szeregowa, wielorodzinna, willowa wolnostojąca
4	czas powstania	lata 20-te XX. w., część osiedla GAGFAH (K. Schabik, H. Sattler, 1922-1926)
5	kompozycja urbanistyczna	zespół zabudowy jednorodzinne szeregowej i bliźniaczej na małych działkach, kameralne uliczki i placyki, w części południowej zabudowa willowa, osią kompozycyjną założenia dzielnicy jest Al. Mickiewicza z zabytkową aleją drzew
6	cechy architektury	dom murowane, tynkowane, z dachami stromymi, krytymi dachówką
7	cechy wyróżniające	przykład ekonomicznej zabudowy jednorodzinne i wielorodzinnej dla klasy średniej (urzędników i nauczycieli), przyjazna skala zabudowy, nawiązanie do urbanistyki i architektury

		małomiasteczkowej, w części willowej indywidualnie projektowane domy dla wyższej klasy średniej
--	--	---

Bielsko – Biała, ul. Bohaterów Warszawy

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski, Podbeskidzie
2	lokalizacja	Bielsko - Biała, ul. Bohaterów Warszawy, Aleje Sułkowskiego
3	rodzaj zabudowy/funkcja	wielorodzinna zabudowa mieszkaniowa z usługami w parterach
4	czas powstania	lata 30-te XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	śródmiejska modernistyczna zabudowa pierzejowa wzdłuż ulic
6	cechy architektury	architektura mieszkaniowa międzywojennego modernizmu o zróżnicowanych formach
7	cechy wyróżniające	przykład wielkomiejskiego zespołu mieszkaniowego miasta przemysłowego o wysokiej jakości architektury w stylu międzywojennego modernizmu

Częstochowa – „Osiedle Tysiąclecie”

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - częstochowski
2	lokalizacja	Częstochowa - część Dzielnicy Tysiąclecie, Al. Armii Krajowej, Al. Jana Pawła II, ul. Kiedrzyńska, Brzeźnicka
3	rodzaj zabudowy/funkcja	wielorodzinna zabudowa mieszkaniowa z usługami na działkach wydzielonych
4	czas powstania	lata 60 – 70 XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	zabudowa blokowiskowa o wys. 5 -11 kondygnacji, kompozycja bez wnętrz urbanistycznych, układy budynków klatkowych i punktowych w układach „grzebieniowych” i punktowych w otoczeniu zieleni, w sąsiedztwie relikty starszej zabudowy jednorodzinnej
6	cechy architektury	budynki powtarzalne, część z nich w technologii wielkiej płyty, bez cech indywidualnych, wyróżniają się wśród nich budynki „Mrówkowiec”, „Falowiec”
7	cechy wyróżniające	charakterystyczny (typowy) przykład wielkomiejskiej, blokowiskowej zabudowy mieszkaniowej tego okresu, widoczne przekształcenia w następnych dziesięcioleciach (m.in. termomodernizacja budynków, uzupełnienie usług podstawowych)

Mikołów – Osiedle Marszałka J. Piłsudskiego („Osiedle nad Jamną”)

1	obszar typologiczny/strefa	obszar ziemi pszczyńskiej
2	lokalizacja	Mikołów, ul. Waryńskiego („Osiedle nad Jamną”)

3	rodzaj zabudowy/funkcja	osiedle wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej
4	czas powstania	lata 90-te XX. w. (arch. S. Niemczyk, A. i M. Kuszewscy)
5	kompozycja urbanistyczna	kameralne osiedle – zespół mieszkaniowy o wys. zabudowy 4-5 kondygnacji, wzdłuż miękko prowadzonego ciągu pieszego
6	cechy architektury	architektura w nurcie postmodernizmu o indywidualnym wyrazie, elewacje ceglane, dachy strome kryte blachą trapezową
7	cechy wyróżniające	wyróżniający się przykład architektury postmodernistycznej nawiązujący do regionalnej tradycji mieszkalnictwa

Postmodernizm - nurt współczesnej architektury popularny w latach 1980 – 2000, zapowiadający koniec architektury modernistycznej. Nastąpił po nim okres określany jako „neomodernizm XXI. w.”

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 110. Katowice – socmodernistyczne „Osiedle 1000-lecia” (wschodnia - dolna część osiedla).

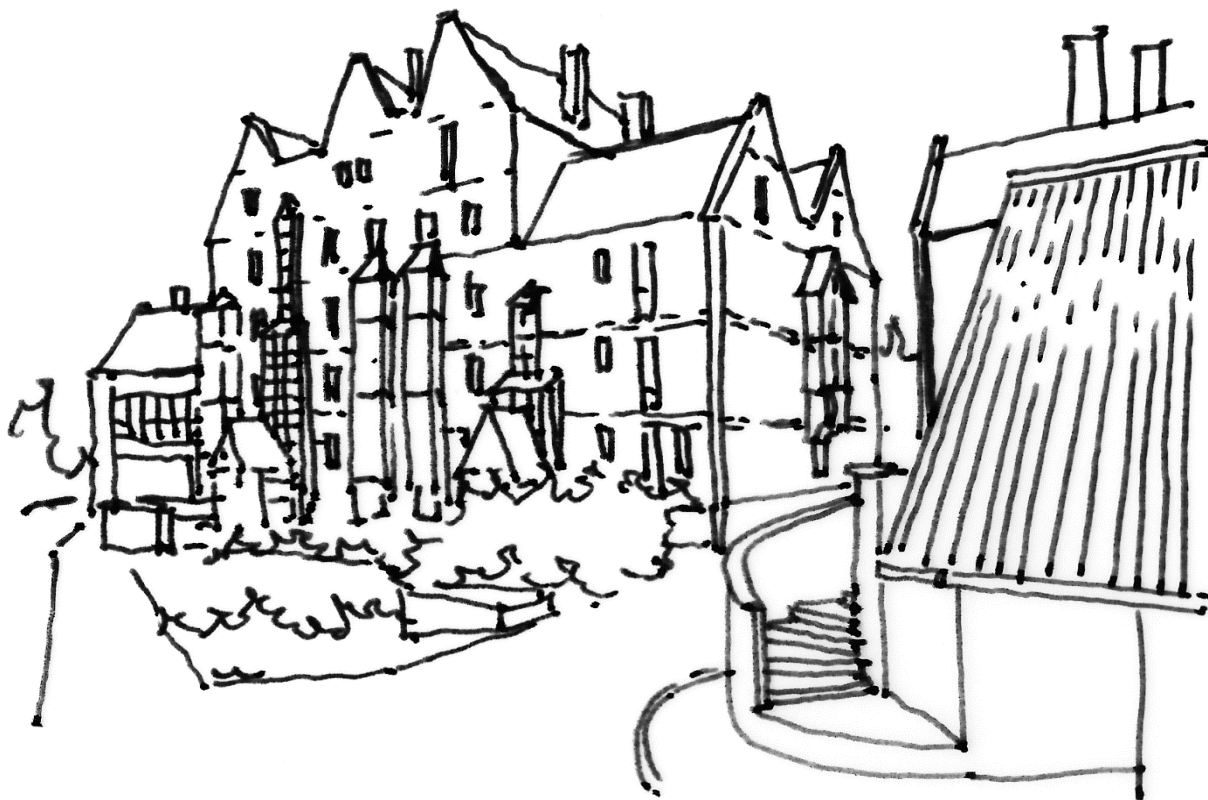

Ryc. 111. Mikołów – Osiedle im. Marszałka Józefa Piłsudskiego („Osiedle nad Jamną”).

Ryc. 112. Katowice - widok w stronę wieżowców na „Osiedlu 1000-lecia”.

Ryc. 113. Mikołów – budynek mieszkalny na „Osiedlu Piłsudskiego”.

15 MIEJSKIE OBSZARY ZABYTEKOWE

15.1. Miasta metropolii GZM: Katowice, Sosnowiec, Gliwice, Zabrze, Chorzów, Bytom, Mysłowice, Tarnowskie Góry.

Katowice – zabytkowe centrum miasta i metropolii

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	centrum miasta, Rynek z przyległymi ulicami, ulice Staromiejska, Mielęckiego, Dyrekcyjna, Jana, Dworcowa
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa usługowo-mieszkaniowa
4	czas powstania	II poł. XIX. w., I poł. XX. w. (ok. 1850 – 1990)
5	kompozycja urbanistyczna	zespół placów i ulic z zabudową pierzejową, mieszkalno-usługową, z obiektami usług administracji, handlu, gastronomii, kultury, zabudowania dawnego dworca kolejowego, (część „Katowickiej Starówki”), połączony na kierunku pn. - pld. z nowym centrum miasta z XX. i XXI. w.
6	cechy architektury	zabytkowe kamienice neostylowe o zróżnicowanych fasadach, obiekty międzywojennego i powojennego modernizmu
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany, zrewitalizowany zabytkowy zespół centrum miasta i przemysłowej metropolii, dobrze urządzone przestrzenie publiczne z wartościową zabytkową i współczesną architekturą o znaczeniu regionalnym i krajowym.

Sosnowiec – zespół mieszkalno – usługowy w centrum miasta

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Sosnowiec - centrum, al. Zwycięstwa, ul. S. Małachowskiego, I. Mościckiego
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkaniowo – usługowa, obiekt administracji samorządowej
4	czas powstania	lata 30-te XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	modernistyczny zespół zabudowy wielorodzinnej, osiowe założenie z budynkiem Urzędu Miasta jako dominantą przestrzenną; ciąg modernistyczny uzupełnia i otacza zabudowa socrealistyczna
6	cechy architektury	przykład międzywojennej architektury mieszkaniowej i usługowej
7	cechy wyróżniające	jednorodny zespół międzywojennej, modernistycznej mieszkaniowej zabudowy wielorodzinnej i usługowej

Gliwice - zabytkowe centrum miasta

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
---	----------------------------	----------------------------

2	lokalizacja	Gliwice centrum, stare miasto, Rynek, ul. Zwycięstwa, plac przy dworcu kolejowym
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa
4	czas powstania	od XIII w. do współczesności
5	kompozycja urbanistyczna	zabytkowy układ przestrzenny średniowiecznego miasta, ul. Zwycięstwa z przyległymi kwartałami mieszkalnymi, wraz z obiektami usługowymi (Urząd Miasta, banki, hotele) jako główna oś kompozycyjna śródmieścia z zamykającym ją zespołem dworca kolejowego
6	cechy architektury	zróżnicowana, wielostylowa architektura (relikty arch. średniowiecznej, neostylowe, modernistyczne kamienice)
7	cechy wyróżniające	wartościowy zespół wielkomiejskiej zabudowy o zróżnicowanej, zabytkowej i współczesnej architekturze

Zabrze – centrum miasta, Plac Wolności

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Zabrze centrum, Pl. Wolności, ul. Wolności, Dworcowa
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa
4	czas powstania	XIX. i XX. w.
5	kompozycja urbanistyczna	Plac Wolności z przyległymi ulicami o zabudowie pierzejowej, kwartałowej, wraz z obiektami usługowymi (Urząd Miasta, dawne kino, dawny hotel, bank, poczta, dworzec kolejowy) tworzą centralną przestrzeń publiczną krystalizującą plan miasta przemysłowego
6	cechy architektury	architektura neostylowa (kamienice, poczta) i modernistyczna w różnych odmianach (wczesny i powojenny modernizm)
7	cechy wyróżniające	wartościowy układ urbanistyczny miasta poprzemysłowego, zespół wielkomiejskiej zabudowy o zróżnicowanej, XIX-to i XX-to wiecznej zabytkowej i współczesnej architekturze

Bytom - zabytkowe centrum miasta

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Bytom centrum, stare miasto, ul. Piłsudskiego, Witczaka, Katowicka,
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa
4	czas powstania	od XII w. do współczesności
5	kompozycja urbanistyczna	zabytkowy układ przestrzenny średniowiecznego miasta, Rynek z przyległymi ulicami i kwartałami mieszkalnymi

6	cechy architektury	zróżnicowana, wielostylowa architektura (relikty arch. średniowiecznej, neostylowe XIX-wieczne i modernistyczne kamienice), w zabytkowej strukturze nowe centrum handlowe (XXI w.)
7	cechy wyróżniające	wartościowy, zabytkowy układ urbanistyczny o średniowiecznym rodowodzie, zespół wielkomiejskiej zabudowy o zróżnicowanej, zabytkowej i współczesnej architekturze

Mysłowice – zabytkowe centrum miasta

1	obszar typologiczny/strefa	obszar wielkomiejski - GZM
2	lokalizacja	Mysłowice centrum, stare miasto, ul. Grunwaldzka, Pl. Wolności
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa, Urząd Miasta
4	czas powstania	od XIII w. do współczesności
5	kompozycja urbanistyczna	zabytkowy układ przestrzenny średniowiecznego miasta, Rynek (brak jednej z pierzei) z przyległymi ulicami i kwartałami mieszkalnymi
6	cechy architektury	zróżnicowana, wielostylowa architektura, relikty arch. średniowiecznej (kościół farny NMP), neostylowe i modernistyczne kamienice
7	cechy wyróżniające	wartościowy zespół wielkomiejskiej zabudowy o zróżnicowanej, zabytkowej architekturze

Tarnowskie Góry - centrum

1	obszar typologiczny/strefa	Miasto GZM, również główne miasto obszaru lublinieckiego i tarnogórskiego
2	lokalizacja	Tarnowskie Góry – centrum (miasto powiatowe)
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno – usługowa, liczne obiekty administracji, szkolnictwa, służby zdrowia
4	czas powstania	miasto średniowieczne, od XVI. wieku ośrodek górnictwa kruszcowego srebra
5	kompozycja urbanistyczna	zachowany historyczny układ urbanistyczny centrum z rynkiem, ratuszem, kościołami, ciągami zabudowy wzdłuż ulic i mieszkalnymi kwartałami
6	cechy architektury	zabytkowe kamienice mieszczańskie (często neostylowe), kościoły, budynki usługowe
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany zespół urbanistyczno-architektoniczny centrum d. miasta górniczego z licznymi wartościowymi budynkami mieszkalnymi i usługowymi

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 114. Bytom - zachowany historyczny układ miasta z owalnicą średniowiecznego starego miasta i późniejszą zabudową kwartałową.

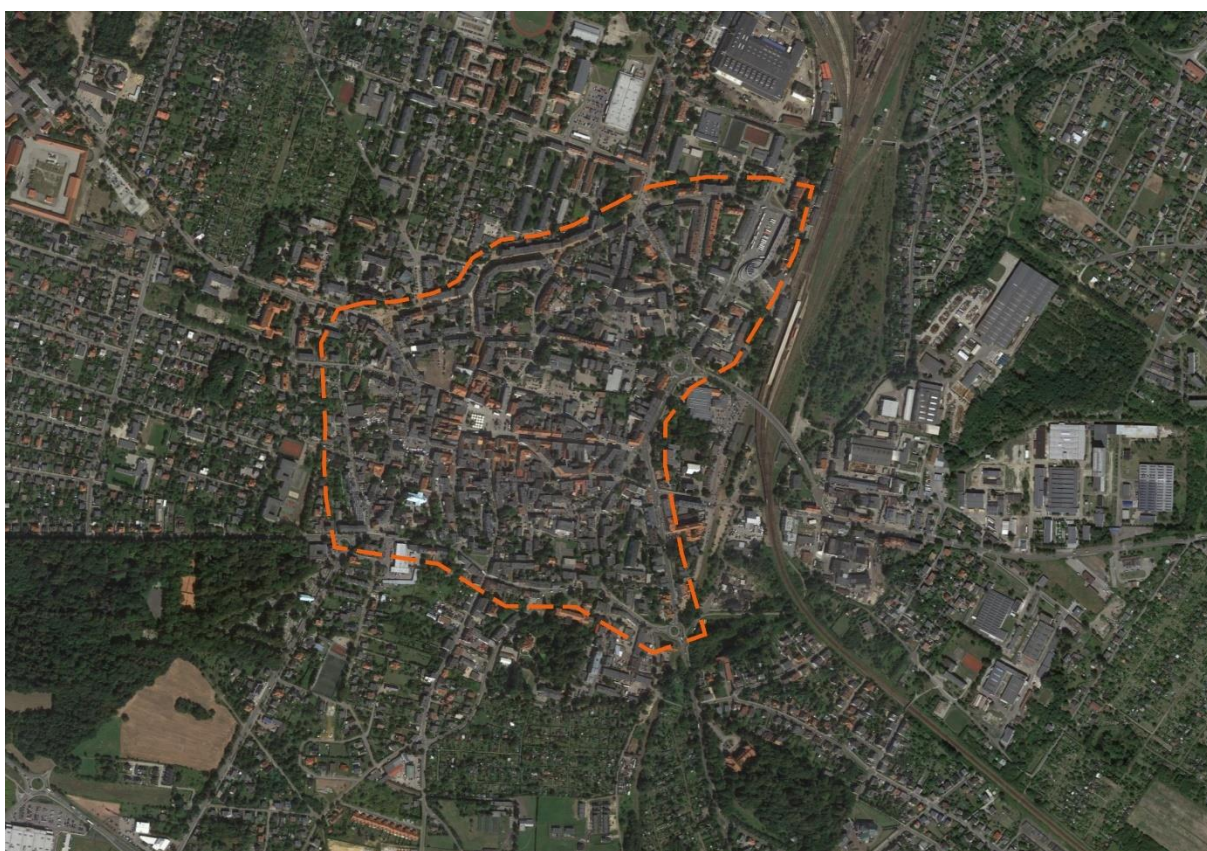

Ryc. 115. Gliwice - przykład miasta w metropolii o rodowodzie średniowiecznym. Centrum z Rynkiem, ul. Zwycięstwa i zespół dworca kolejowego.

Ryc. 116. Katowice - centrum miasta, „Katowicka Starówka” o zabudowie kwartałowej z XIX. i XX. w. na osi wsch. – zach.

Ryc. 117. Tarnowskie Góry - miasto o rodowodzie średniowiecznym, centrum z Rynek, nieregularną siatką ulic, mieszkaniowo-usługową zabudową kwartałową.

Ryc. 118. Gliwice – ul. Zwycięstwa - główna ulica centrum miasta.

Ryc. 119. Katowice - „Stary Dworzec” – secesyjna architektura adaptowana współcześnie do nowych potrzeb.

Ryc. 120. Katowice - przykład kamienic miejskich przy ul. 3 Maja.

Ryc. 121. Katowice - przykład eklektycznej kamienicy miejskiej „Biała Dama” w narożniku ulic 3 maja i Słowackiego.

Ryc. 122. Tarnowskie Góry - zabytkowa architektura rynku miejskiego.

Ryc. 123. Tarnowskie Góry – Ratusz jako dominanta przestrzenna historycznego rynku miejskiego.

15.2. Duże i średnie miasta: Częstochowa, Bielsko-Biała, Mikołów, Pszczyna

Częstochowa - Aleje NMP

1	obszar typologiczny/strefa	duże i średnie miasta - główne miasto subregionu częstochowskiego
2	lokalizacja	Częstochowa (m. powiatowe, d. wojewódzkie) – śródmieście, Aleje NMP część zachodnia, środkowa i wschodnia z przyległymi terenami
3	rodzaj /funkcja,	zabudowa usługowo – mieszkalna, liczne funkcje administracyjne, kultur sakralne, główna przestrzeń publiczna i reprezentacyjna miasta
4	czas powstania	od XIII. w., do czasów współczesnych
5	kompozycja urbanistyczna	główna oś kompozycyjna miasta W – Z, element krystalizacji planu przyległymi kwartałami, klasztorem oo. Paulinów, Parkiem S. Staszica, I Władysława Biegańskiego, część Al. Wolności, Pl. Ignacego Daszyńskiego tworzą centrum miasta Częstochowa
6	cechy architektury	znaczące i wybitne przykłady architektury historycznej i współczesnej,
7	cechy wyróżniające	główna i reprezentacyjna przestrzeń publiczna miasta z wielostylową architekturą historyczną i współczesną, której dominantą jest sanktuarium – miejsce pielgrzymkowe o znaczeniu światowym

Bielsko-Biała, zabytkowe centrum miasta

1	obszar typologiczny/strefa	duże i średnie miasta - główne miasto Podbeskidzia i subregion południowego
2	lokalizacja	Bielsko - Biała (m. powiatowe, d. wojewódzkie) – historyczne centrum miasta, ul. Zamkowa, Sikorskiego, Listopadowa, Nad Niprem, Pl. Marcina Lutra; pierwotnie dwa miasta: Bielsko i Biała połączone w jedno po II wojnie światowej
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa usługowo-mieszkaniowa, z zamkiem, obiektami kultur sakralnymi, administracji publicznej
4	czas powstania	założenie rozwijane od średniowiecza
5	kompozycja urbanistyczna	zabytkowe założenie urbanistyczne z rynkiem, przyległymi ulicami Placem Bolesława Chrobrego, Zamkiem Sułkowskich
6	cechy architektury	architektura historyczna w różnych stylach
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany, jednorodny zespół urbanistyczno-architektoniczny znacznych wartości historycznych, artystycznych, przestrzennych wyraźnie dwa centra (Bielska i Białej) wynikające z historii dwóch aktualnie połączonych miast

Mikołów - zabytkowe centrum

1	obszar typologiczny/strefa	duże i średnie miasta - Obszar Ziemi Pszczyńskiej
2	lokalizacja	Mikołów (miasto powiatowe), Rynek, ul. św. Wojciecha, Jana Pawła II, K. Szafranka, K. Prusa

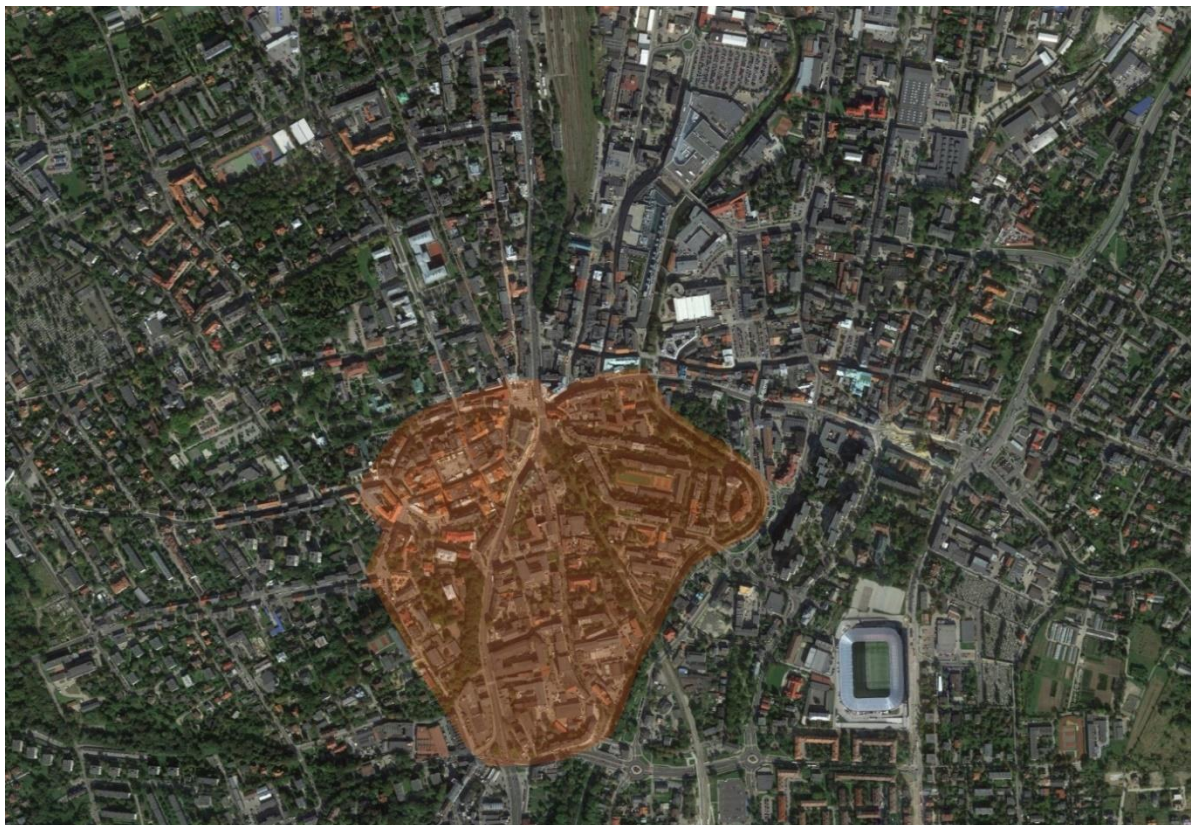
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa
4	czas powstania	od XIII. w.
5	kompozycja urbanistyczna	zabytkowe centrum na planie owalnym z nieregularną siatką ulic, wydłużony, prostokątny rynek z przyległymi ulicami zabudowany domami o wys. 2-4 kondygnacji z usługami w parterach
6	cechy architektury	architektura małomiasteczkowa w różnych stylach, domy murowane o elewacjach tynkowanych lub ceglano-tynkowanych, dachy w pierzejach Rynku strome, dwuspadowe z kalenicami równoległymi do pierzei, kryte dachówką
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany średniowieczny układ urbanistyczny i zabytkowa zabudowa głównej przestrzeni publicznej śródmieścia miasta

Pszczyna- zabytkowe centrum

1	obszar typologiczny/strefa	duże i średnie miasta - Obszar Ziemi Pszczyńskiej
2	lokalizacja	Pszczyna (miasto powiatowe), Rynek, ul. Warowna, Piwowska, Basztov
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno-usługowa, zespół zamkowo-parkowy
4	czas powstania	od połowy XIII. w.
5	kompozycja urbanistyczna	układ ulic na planie owalnym, prostokątny rynek z przyległymi ulicami zabudowany jest domami o wys. 2-4 kondygnacji z usługami w parterach dominanty przestrzenne to zamek Hochbergów z zespołem parkowym stylu angielskim, kościół ewangelicko-augsburski i katolicki kościół parafialny Wszystkich Świętych
6	cechy architektury	architektura małomiasteczkowa w różnych stylach, domy murowane elewacjach tynkowanych lub ceglano-tynkowanych, dachy w pierzejach Rynku strome, dwuspadowe z kalenicami równoległymi do pierzei, kryte dachówką, blachą, wtórnie – blachodachówką, blachą falistą, papą
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany, średniowieczny układ urbanistyczny sprzężony zamkiem i parkiem oraz wartościowa, pierzejowa zabudowa głównej przestrzeni publicznej miejskiej starówki o znaczeniu krajowym europejskim

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 124. Bielsko-Biała - przykład miasta na planie średniowiecznym, z czworokątnym rynkiem.

Ryc. 125. Częstochowa – przykład dużego miasta na planie średniowiecznym, rozbudowanego o nowe dzielnice mieszkaniowe i tereny przemysłowe.

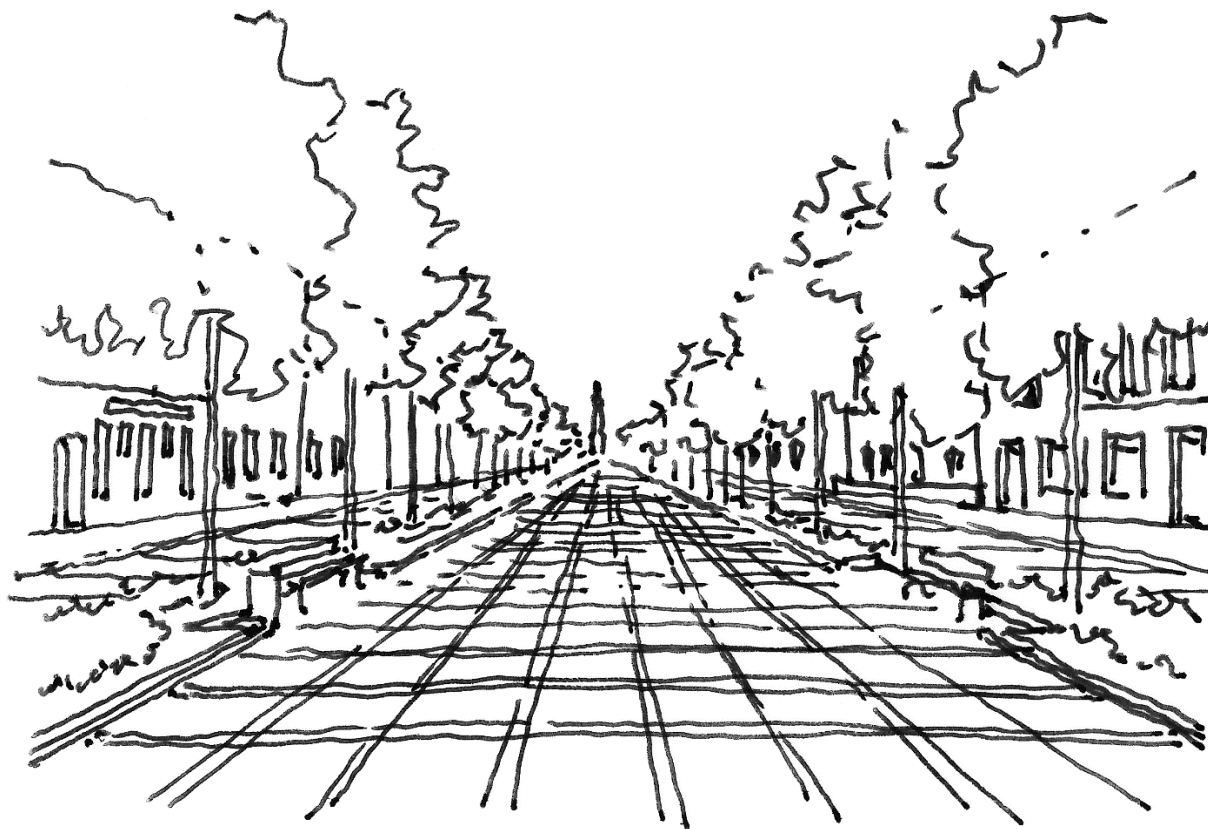

Ryc. 126. Częstochowa - Aleje Najświętszej Maryi Panny - przykład głównej, kompozycyjnej osi urbanistycznej w centrum miasta.

Ryc. 127. Bielsko - pierzeje Rynku.

Ryc. 128. Częstochowa - Aleje NMP.

15.3. Małe miasta i miasteczka: Żarki, Toszek, Olsztyn, Pilica.

Żarki i Żarki-Leśniów

1	obszar typologiczny/strefa	Obszar Jurajski
2	lokalizacja	Żarki, powiat myszkowski
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa mieszkalno – usługowa, miejscowość letniskowa (dla Leśniowa)
4	czas powstania	miasteczko średniowieczne
5	kompozycja urbanistyczna	zachowany historyczny układ z rynkiem, ciągami zabudowy wzdłuż uliczek, z klasztorem – sanktuarium oo. Paulinów w Leśniowie budynkiem d. synagogi, cmentarzem
6	cechy architektury	zachowana architektura domów mieszkalnych, zabytkowy zespół kamiennych stodoł
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany układ urbanistyczny z zabudową mieszkaniową cenny zespół kamiennych stodoł, relikty kultury żydowskiej (synagoga kirkut)

Toszek

1	obszar typologiczny/strefa	Obszar Ziemi Gliwicko - Toszeckiej
2	lokalizacja	Toszek, powiat gliwicki

3	rodzaj zabudowy/funkcja	stare miasto i zamek, zabudowa mieszkaniowa, architektura obronna, miejscowość turystyczna
4	czas powstania	miasto średniowieczne, prawa miejskie w XIII w.
5	kompozycja urbanistyczna	zachowany historyczny układ urbanistyczny miasteczka z rynkiem, uliczkami, zabudową mieszkaniową, kościołem parafialnym, powiązany z ruinami zamku częściowo odbudowanego
6	cechy architektury	skala i forma architektury właściwa, charakterystyczna dla obszaru typologicznego
7	cechy wyróżniające	dobrze zachowany małomiasteczkowy zespół urbanistyczno-architektoniczny o średniowiecznym rodowodzie

Pilica

1	obszar typologiczny/strefa	Obszar Jurajski
2	lokalizacja	Pilica, powiat zawierciański
3	rodzaj zabudowy/funkcja	zabudowa małomiasteczkowa, wraz z fortyfikowanym zespołem pałacowo-parkowym
4	czas powstania	miasto od XIV. w., pałac XVII. w.
5	kompozycja urbanistyczna	średniowieczny układ miasta z rynkiem i siatką ulic, zabudow mieszkalno-usługowa, dominanty przestrzenne to kościół parafialn kościół Franciszkanów, pałac z XVII. w. fortyfikowany jako twierd bastionowa
6	cechy architektury	zachowana zabudowa miejska wokół rynku i sąsiednich ulic o wys. 1 kondygnacji, dach strome dwuspadowe, Kościół Jana Chrzciciela z XV. v zespół klasztorny Reformatów MB Śnieżnej z poł. XVIII. w.
7	cechy wyróżniające	zachowany zabytkowy układ miasta wraz z zamkiem i zespołem klasztornym tworzą wartościowy, wielofunkcyjny i zróżnicowany zesp przestrzenny małego miasteczka jurajskiego

E) PRZYKŁADY ILUSTRUJĄCE CHARAKTERYSTYCZNE FORMY URBANISTYKI I ARCHITEKTURY OBSZARU

Ryc. 129. Pilica - miasto o dobrze zachowanym układzie urbanistycznym z małomiasteczkową zabudową, powiązanym z zespołem pałacowo-parkowym.

Ryc. 130. Żarki - dobrze zachowany historyczny układ urbanistyczny z rynkiem.

Ryc. 131. Żarki – przykład zabytkowych, kamiennych stodół.

16 PODSUMOWANIE

1. Ogólna charakterystyka przestrzeni kulturowej województwa - cechy kompozycji przestrzeni i architektury województwa śląskiego

W podsumowaniu „Dokumentacji” skupiono się na przedstawieniu syntetycznego opisu specyficznych rodzajów kompozycji przestrzennych i form architektury w województwie śląskim. Podjęto próbę wskazania charakterystycznych elementów przestrzeni kulturowej tego obszaru.

Charakterystyczne cechy przestrzeni województwa śląskiego jako części geograficznego i historycznego regionu Górnego Śląska i innych regionów województwa śląskiego

Specyfika krajobrazu, architektury i swoistej kultury Regionu wynika z geograficznego położenia i skomplikowanej historii obszaru.

1.1. Swoistą cechą województwa jest wielkie zróżnicowanie przyrody i krajobrazu na stosunkowo niewielkim obszarze. Występują tu krajobrazy: górski, podgórski, wielkich lasów i kultur rolnych, specyficzny krajobraz jurajski, rozpoznawalny na tle innych regionów krajobraz wielkomiejsko - przemysłowy, obecnie postindustrialny. Cechy te wynikają z geograficznego położenia i skomplikowanej historii tego obszaru.

1.2. Region położony jest u wylotu Bramy Morawskiej, w dorzeczu górnej Wisły, Odry i Warty. (na południu zlewnia Dunaju). Cechuje się bogactwem przyrody i zróżnicowaną tradycją. Jest obszarem pogranicza, gdzie następowało przenikanie kultur pomiędzy Krakowem, Wrocławiem, Pragą, Opawą, Wiedniem, Warszawą, Lwowem. Zróżnicowane tradycje kulturowe kształtowała także wielowyznaniowość żyjących tu mieszkańców. Dokonujące się tu przez wieki przemiany, wpływy różnych państwowości, kultur i wyznań tworzyły kulturowy tygiel, którego obraz został utrwalony w krajobrazie i materialnych zabytkach architektury.

1.3. Szczególną cechą województwa śląskiego, widoczną w krajobrazie, jest niespotykana w innych regionach urbanizacja - największy w Kraju odsetek ludności miejskiej (ok. 76%), związana z tym gęsta sieć dróg kołowych i kolejowych. Mimo tak znacznej urbanizacji województwa, występują tu także obszary wysokiej kultury rolnej i wielkie obszary przyrodniczo-kulturowe. Parki krajobrazowe zajmują ponad 1/3 jego powierzchni.

1.4. W strukturze osadniczej województwa charakterystyczne są wielkomiejskie, przemysłowe i poprzemysłowe konurbacje o różnej wielkości – największa z nich to konurbacja katowicka, mniejsze, o różnym stopniu agregacji - rybnicka, częstochowska, bielsko-bialska. Powstawały one w okresie „Wielkiej Industii” - tworzenia w okresie ok. 200 lat uprzemysłowionego regionu jako największego w tej części Europy ośrodka górniczo-przemysłowego.

Województwo nie ma jednego, dominującego ośrodka miejskiego (jak inne województwa), ale kilka miast z o zbliżonym potencjale (Katowice, Gliwice, Sosnowiec, Częstochowa, Bielsko-Biała).

1.5. W opisywanych obszarach typologicznych województwa widoczne są różnice w kompozycji przestrzennej układów osadniczych i form architektury spowodowane pozostałościami kulturowymi z okresu zaborów (także wcześniejszymi podziałami Śląska między Austrią i Prusami). Opisywane formy osadnictwa i rodzaje zabudowy, zwłaszcza zabytkowe, o formach i stylach historycznych, różnią się w subregionach województwa i obszarach typologicznych w zależności od przebiegu dawnych granic państw zaborczych. Widoczne są wpływy ich kultur, różniących się w poszczególnych zaborach przepisów prawnych dotyczących urbanistyki i budownictwa. Wpływy te zauważalne są w krajobrazie kulturowym w miastach, ale także na terenach wiejskich podzielonych granicami dawnych zaborów. Widoczne są zwłaszcza w zabytkowych układach przestrzennych, tradycyjnej (ludowej) zabudowie wsi, w fizjonomii małych miast i miasteczek. Wynika to z lokalnych tradycji kulturowych, miejscowych materiałów budowlanych, także złożonej historii Regionu - obszaru pogranicza Polski i ościennych krajów. Pozostałością historii jest „Trójkąt Trzech Cesarzy” na styku Sosnowca i Mysłowic. Podobne miejsce wyznacza współcześnie „Trójstyk” w gminie Istebna.

Jak zaznaczono w opisie obszaru typologicznego konurbacji poprzemysłowej - GZM, ślady dawnych zaborów są osłabiane i zastępowane przez nowszą zabudowę z XX. i XXI. - wieku.

1.6. W obszarach zurbanizowanych województwa występują liczne zespoły zabudowy mieszkaniowo-usługowej z XX. w. (w stylach modernizmu międzywojennego, powojennego socmodernizmu) i z początków XXI. w. (neomodernizmu). Wiele z nich to wartościowe przykłady współczesnej urbanistyki i architektury o znaczeniu ponad regionalnym.

2. Swoiste zasoby kulturowe województwa śląskiego

Wielkie kompozycje krajobrazowe:

- zespół średniowiecznych zamków jurajskich,
- zespoły pałacowo-parkowe, folwarki,
- Wielka Kompozycja Rud Wielkich,
- Wielka Kompozycja Pszczyńska,
- Wielka Kompozycja Bytomsko – Świerklaniecko – Siemianowicka,
- linie fortyfikacyjne (np. „Obszar Warowny Śląsk” z lat 30-tych XX. w.),
- duże zespoły zabudowy hotelowo - wczasowej i sanatoryjno - rehabilitacyjnej (Ustroń, Wisła, Szczyrk, Goczałkowice-Zdrój),

- „Park Śląski” - wielkoprzestrzenne założenie parkowo-rekreacyjne na terenach przemysłowych w Chorzowie.

Zbiory zabytków architektury:

- zabytki budownictwa ludowego,
- pałace, dwory i zabudowania folwarczne,
- dzielnice mieszczańskie i centra miast z XIX. i XX. wieku,
- zabytki przemysłu i techniki (kopalnie, huty, elektrociepłownie, zakłady metalurgiczne, urządzenia inżynierii miejskiej, telekomunikacji, hydrotechniki, żeglugi śródlądowej, mosty i inne).
- patronackie kolonie robotnicze,
- kościoły (w tym kościoły drewniane, kościoły neostylowe),
- cmentarze różnych wyznań,
- zabytki „architektury militaris”,
- zbiór międzywojennej architektury modernistycznej.

Dzieła architektury współczesnej:

- zbiory architektury powojennego modernizmu z II. poł. XX. w. i nowego modernizmu, - współczesne, zrewitalizowane przestrzenie publiczne (w tym przemysłowe np. Strefa Kultury - „Śląski Akropol”).

3. Kompozycja przestrzeni terenów wiejskich

3.1. W województwie śląskim występują różne typy układów ruralistycznych (wiejskich): ulicowe, łańcuchowe, okolnice, wielodrożne, rozproszone, na polanach wiejskich, wiejskie i leśne osady robotnicze, wsie folwarczne. Na terenach wiejskich występują zespoły osadnicze o zróżnicowanej strukturze. Ich kompozycja przestrzenna ukształtowana jest pod wpływem wielu czynników takich jak: położenie geograficzne, naturalne warunki przyrodnicze, dawna i obecnie prowadzona działalność rolnicza i gospodarcza, obowiązujące na rozpatrywanym obszarze uwarunkowania prawne, dostępne materiały budowlane, historyczne dziedzictwo obszaru, w tym żywa w niektórych obszarach tradycja i wzorce budownictwa ludowego. Podlega także przemianom pod wpływem aktualnych trendów w architekturze i urbanistyce.

3.2. W południowej części województwa, w obszarze beskidzkim, charakterystyczne są duże zespoły zabudowy pensjonatowej i wczasowej. Tworzą one specyficzny krajobraz wiejsko-miejski o podstawowej funkcji wczasowo-rekreacyjnej. Pod koniec XIX. wieku i na początku XX. wieku powstają domy mieszkalne, wille, pensjonaty pod wpływem architektury tyrolskiej i podhalańskiej (popularny „styl zakopiański” także „styl willi beskidzkiej”). W latach 20-tych i 30-tych powstają pojedyncze wille i obiekty wczasowe w stylu architektury międzywojennego modernizmu. Po roku 1945 budowane są duże zespoły wczasowe w stylu powojennego modernizmu (socmodernizmu) i liczne kolonie domów weekendowych, często całorocznych, w nurcie aktualnej architektury małomiasteczkowej i podmiejskiej – modernistycznej, postmodernistycznej.

3.3. Charakterystyczne cechy ludowego budownictwa na wsi górnośląskiej i na innych obszarach województwa śląskiego.

3.3.1. Zabudowa zagrodowa jest podstawą formą tradycyjnego budownictwa ludowego na wsi. Oprócz funkcji mieszkalnych, pełniła tam i jeszcze dziś pełni funkcje zaplecza produkcji rolnej. Przy

wiejskiej drodze ustawione są budynki mieszkalne z kalenicą najczęściej ustawioną równolegle. Za nimi, prostopadle po obu stronach ustawione są duże budynki gospodarcze. Dobrze zachowane przykłady można spotkać w dużych wsiach rzędowych na Śląsku Cieszyńskim (Bestwina, Stara Wieś). Poza historycznymi wsiami zabudowa lokowana jest na szerokich działkach wzdłuż dróg wpisanych w teren. Część zagród rozrzucona jest na dużych, wydzielonych działkach.

W lasach Pszczyńskich, wsie położone są często na polanach leśnych (Kobiór, Bojszowy). Mają bardziej zwartą zabudowę jako wsie wielodrożne rozbudowane są na nowych ulicach (Kobiór, Bojszowy) lub tworzone jako nowe osady (Nowe Bojszowy).

W dawnej pruskiej części Śląska spotyka się zagrody typowe dla tej części obszaru. Tradycyjna zabudowa to murowana z cegły licówki (Mszana) lub murowana tynkowana (Pielgrzymowice) o dachach dwuspadowych (wg. „Analiza...” RIK – NID).

Forma zabudowy zagrodowej pozbawionej już funkcji produkcji rolnej, może być wzorem dla współczesnej zabudowy mieszkaniowej na terenach wiejskich i podmiejskich. Pokazują to wyniki konkursów architektonicznych i katalogi wzorcowych domów regionalnych (np. „Dom na Śląsku. Katalog domów jednorodzinnych dla terenów wiejskich i podmiejskich województwa śląskiego”, NID 2021).

3.3.2. Budynki mieszkalne

Architektura wiejskich budynków mieszkalnych jest zróżnicowana. W części północnej i wschodniej najstarsza, zanikająca zabudowa drewniana lub z miejscowego kamienia, czasem w połączeniu z elementami ceglany (ceglane naroża, obramienia okien i drzwi lub nadproża otworów). Budynki murowane z kamienia wapiennego z ceglany detalem występują przede wszystkim w północnej i wschodniej części województwa. Tam też budynki, w których występują ściany o zróżnicowanej konstrukcji, często z różnych materiałów (np. ściany szczytowe kamienne, pozostałe w konstrukcji drewnianej).

W częściach centralnej, zachodniej, południowo – zachodniej więcej jest budynków murowanych z cegły licowej lub ceglano-tynkowanych.

W rejonie Beskidów tradycyjna wiejska chałupa to budynek drewniany, parterowy z poddaszem, ze ścianami o konstrukcji wieńcowej z okrągłaków, uszczelnianej dawniej mchem, obecnie skręconymi sznurami wiórowymi, na podmurówce z miejscowego kamienia. Dachy strome z wysuniętymi naczółkami i wyraźnie zaznaczonymi okapami, o kątach nachylenia pości większych niż w innych rejonach – powyżej 45 stopni. Pierwotnie kryte gontem zastępowanym obecnie pokryciem z blachy, dachówki ceramicznej lub blaszanej, czasem papą. Domy drewniane w tym rejonie często mają od frontu „pogródkę” – przyzbę, także w postaci wąskiego tarasu. W okolicach Wisły występuje od frontu rodzaj zabudowanej altany.

3.3.3. Budynki gospodarcze

Na terenie województwa spotykane są budynki gospodarcze drewniane, murowane z kamienia lub cegły, z widoczną w elewacjach strukturą tych murów lub tynkowane. W obszarze Beskidów budynki gospodarskie najczęściej są drewniane, w konstrukcji zrębowej. W północnej części województwa, budynki te są przeważnie murowane z kamienia wapiennego lub z piaskowca. Na terenie całego województwa występują stodoły murowano-drewniane wykorzystujące jako budulec miejscowe surowce (kamień, cegłę). Wypełnieniem ścian są zwykle deski montowane pionowo na poprzecznych belkach drewnianych.

3.3.4. Budynki mieszkalno-gospodarskie to budynki na planie wydłużonego prostokąta z częścią mieszkalną i inwentarsko-gospodarską. Zastosowanie różnych materiałów odróżnia w elewacji

funkcje poszczególnych części. Najczęściej spotykanym połączeniem jest drewniana część mieszkalna i kamienna inwentarska. Dach wspólny, dwuspadowy.

3.3.5. Materiały, rodzaje konstrukcji

Tradycyjne materiały używane do budowy wiejskich domów to dostępne miejscowe surowce (kamień wapienny, piaskowiec, kamień rzeczny, cegła wytwarzana w okolicy) i różne rodzaje drewna pozyskiwanego w pobliżu miejsca lokalizacji. Konstrukcje ścian pełne, murowane lub słupowe z wypełnieniem ścianami drewnianymi (konstrukcje mieszane). W rejonie beskidzkim ściany wieńcowe (zrębowe) z różnymi rozwiązaniami wiązań w narożnikach i ścianach poprzecznych.

Dachy o konstrukcji drewnianej (ciesielskiej) - krokwiowe, krokwiowo-płatwiowe, jętkowe, rzadziej wieszarowe o kątach nachylenia połaci od ok. 30 do ponad 45 stopni. Tradycyjne pokrycie dachów gontem, dranicami, dawniej w terenach nizinnych strzechą ze słomy. Od połowy XIX. w. i współcześnie zastępowane dachówką ceramiczną, betonową, papową i blaszaną, blachą stalową, papą, płytami eternitowymi i poliestrowymi w szerokiej gamie kolorystycznej.

3.3.6. Elementy tradycyjnej architektury ludowej (dachy, elewacje, szczyty domów, zdobienia, charakterystyczne elementy eksponowane w bryłach budynków – ganki, lauby, gible, wnęki wejść do budynków).

Dachy w zdecydowanej większości dwuspadowe, symetryczne, rzadziej z przydaszkami. Na terenie dawnej Małopolski, Przedgórze i Beskidu częściej występują dachy wielospadowe, półszczytowe i z naczółkami.

Budynki najczęściej pozbawione są ozdobnych detali. Jeśli pojawiają się dekoracje (elementy zdobnicze), to najczęściej akcentowane i dekorowane są ściany szczytowe. Występują one w budownictwie murowanym i drewnianym zwłaszcza w górnych fragmentach szczytów. Elewacje z dekoracją tynkarską, tynkarsko – ceglana to obramienia otworów drzwiowych i okiennych, z akcentowaniem naroży. Elewacje ceglane z ozdobnymi układami cegieł w postaci gzymsów lub fryzów. Główne motywy zdobnicze to: krzyże, wzory geometryczne, czasem motyw „wschodzącego słońca” lub „Oko Opatrzności”. W szczytach i na frontach budynków występują wnęki przeznaczone dla niewielkich figur przedstawiających Chrystusa, Matkę Bożą, postaci świętych.

Ganki w różnych formach akcentują zwykle wejście do budynku. Najczęściej są drewniane o konstrukcji szkieletowej, zdobione snycerskimi ornamentami lub wycinanymi deskami.

Lauby to odmiana ganków rozpowszechniona na śląskiej wsi i w terenach podmiejskich w II poł. XIX. w. (także w miejskich ogrodach działkowych). Konstrukcja drewniana z daszkami dwuspadowymi, z miejscami do siedzenia. Charakterystyczne dekoracje to ażurowe ścianki z drewnianej kratki lub dekoracje z wycinanych desek.

Gible – dobudówki do głównych brył budynków mieszkalnych składające się z ganku w parterze i wystawki (facjatki) łączącej się z pokojem na poddaszu. Spotykane są najczęściej w terenach podgórskich i górskich.

Wnęki to występujące w budynkach murowanych otwarte, zagłębione w elewacjach przedsionki przed wejściami głównymi, czasem poprzedzone schodami, przy bocznych ścianach znajdują się ławeczki nazywane także „wysiadkami”.

Inne charakterystyczne elementy wzbogacające architekturę domów wiejskich to podcienia utworzone przez przedłużony od strony frontowej dach podparty słupami i rozwinięty w XX. w. przeszklony ganek jako obudowana forma otwartego, wejściowego ganku lub podcieni.

4. Kompozycja przestrzeni małych miast i miasteczek

Na obszarze województwa znajdują się liczne miasta i miasteczka o rodowodzie średniowiecznym z planami owalnymi, rynkami, z zabudową mieszkaniową wzdłuż przyległych ulic. Dominantami kompozycji przestrzennej są kościoły, ratusze, także inne obiekty usług publicznych. Tworzą one często zamknięcia osi widokowych. W wielu z nich zachowane są relikty mniejszości wyznaniowych - w tym kultury żydowskiej (cmentarze, dawne synagogi).

5. Kompozycja przestrzeni metropolii GZM, dużych i średnich miast

Kompozycje większości miast województwa powstawały od czasów średniowiecza. Znaczna część z nich to układy przestrzenne rozwijane stopniowo wokół zabytkowych, miejskich starówek sprzed okresu industrializacji (Częstochowa, Bielsko -Biała, Tarnowskie Góry, Racibórz, Cieszyn, Żywiec). Miasta o rodowodzie średniowiecznym są także częścią konurbacji katowickiej – metropolii GZM (Gliwice, Bytom, Mysłowice, Czeladź, Będzin, Tychy) i konurbacji rybnickiej -ROW (Rybnik, Wodzisław). Od połowy XVIII w. w okresie industrializacji, na obszarze województwa kształtują się układy przestrzenne nowych miast i osiedli przemysłowych. Pod koniec XVIII. w., w XIX. i XX. wieku kształtują się konurbacje katowicka i rybnicka. Powstają nowe miasta: Zabrze, Ruda Śląska, Królewska Huta, Katowice, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, pod koniec lat 50-tych XX. w. Nowe Tychy, w latach 70-tych znacznie rozbudowane Jastrzębie Zdrój. Powstają niespotykane wcześniej formy zabudowy jak dzielnice przemysłowo - mieszkaniowe, duże węzły komunikacyjne, w połowie XX. w. nowe, duże osiedla mieszkaniowe pod wpływem doktryny urbanistycznej zawartej w „Karcie Ateńskiej”.

Od lat 90-tych XX. w., w związku z likwidacją górnictwa i przemysłu ciężkiego, rozpoczyna się „okres postindustrialny”. Następuje przebudowa istniejących struktur przestrzennych - budowa nowych sieci komunikacyjnych, rewitalizacja centrów miast, części zaniedbanych dzielnic mieszkaniowych. Likwidowane i wyburzane są zakłady przemysłowe. Część z nich adaptowana jest do nowych potrzeb. W ostatnich dziesięcioleciach na terenie województwa powstają wysokiej jakości obiekty i zespoły zabudowy w nurcie architektonicznym neomodernizmu.

17 BIBLIOGRAFIA

- Adamczak Damian, Kreis Antoni (teksty i przygotowanie katalogu) (2006), *Drewniana architektura w Zagłębiu Dąbrowskim. Katalog wystawy*, Chorzów.
- Bednarski Adam (2007), *Architektura jednorodzinnych zespołów mieszkaniowych w Gliwicach*. Wyd. Muzeum w Gliwicach, Gliwice.
- Ceputa Zbigniew (2004), *Przysiółki górskie – ważny element krajobrazu Beskidu Żywieckiego*, „Karta Groni” nr XXIII, s. 107–113.
- Chojecka Ewa (1987), *Architektura i urbanistyka Bielska – Białej*. Wyd. ŚIN, Katowice.
- Ciołek Gerard (1978), *Ogrody Polskie*, Kraków.
- Ciołek Gerard (1984), *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*. (Przedruk z pracy archiwalnej), Kraków, t. 1-2.
- Czerwiński Tomasz (2012), *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa.
- Dołhun Michał, *Województwo śląskie – charakterystyka przestrzeni regionu*. ŁAD Autorska Pracownia Urbanistyki i Architektury, Katowice.
- Dubiel Ludwik (1971), *Zabytkowe i współczesne budownictwo chłopskie na wsi gliwickiej*, Gliwice.
- Gładyszowa Maria (1978), *Górnośląskie budownictwo ludowe*, Wrocław.

- Godek M. (2011), *Zabytki architektury i budownictwa drewnianego terenów górskich Beskidu Śląskiego, Żywieckiego i Małego*, [w:] Klajmon Barbara (red. nauk. tomu), Wiadomości konserwatorskie województwa śląskiego, t. 3: Architektura drewniana. Katowice.
- Grzybowski Andrzej (2021), *Współczesna architektura hotelowa w górskim krajobrazie Beskidu Śląskiego*, IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, (publikacja internetowa), Praga.
- Grzybowski Andrzej (2012), *Odnowa krajobrazu kulturowego na Śląsku*, [w:] Przegląd Urbanistyczny, 2012/tom IV.
- Holeczko Andrzej (1994), *Geograficzne, historyczne i kulturowe aspekty regionu Górnego Śląska*, [w:] Architektura i Krajobraz, Katowice.
- Ilustrowany słownik dziejów Śląska* (1991), Wyd. Śląsk, Katowice.
- Heindenreich Barbara (1975), *Budownictwo* [w:] [Bazielich Barbara (red.)], *Zabytki ludowej kultury na Śląsku i w Częstochowskim*, Bytom, s. 66–76.
- Kawulok Michał (2017), *Charakterystyka budownictwa drewnianego w Wiśle w świetle zasobów Archiwum Państwowego w Cieszynie* [w:] Caban Ewa, Gont, Katowice, s. 65–85.
- Kiereś Małgorzata (2011), *Refleksje nad stanem ludowego budownictwa Beskidu Śląskiego* [w:] Klajmon Barbara (red. nauk. tomu), Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, t. 3: Architektura drewniana, Katowice, s. 155–168.
- Klajmon Barbara (2014), *Ludowe budownictwo mieszkaniowe na Górnym Śląsku. Stan zachowania i problemy ochrony* [w:] Borowik Aneta (red. nauk.), Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, t. 6: Dom – zabytkowa architektura mieszkalna, Katowice, s. 157–172.
- Kontny Irena (2021), *Tradycyjne wiejskie budownictwo jednorodzinne na obszarze województwa śląskiego* [w:] Dom na Śląsku. Katalog projektów domów jednorodzinnych dla terenów wiejskich i podmiejskich województwa śląskiego, Warszawa, s. 3–13.
- Kozina Irma (2019), *Ikony architektury w województwie śląskim w XX i XXI w.* Wyd. Muzeum Śląskie, Katowice.
- Krassowski Witold (1961), *Architektura drewniana w Polsce*, Warszawa.
- Lipok-Bierwiaczonek Maria (2010), *Zabytkowe budownictwo chłopskie na wsi pszczyńskiej* [w:] *Architektura drewniana wsi pogranicza polsko-słowackiego*, Suszec, s. 34–36.
- Macoszek Agnieszka (2017), *Drewniana chałupa wiślańskiego górala na wybranych przykładach* [w:] Gont, red. Ewa Caban, Katowice, s. 87–106.
- Opania Szymon (2000), *Ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu przemysłowego Górnego Śląska*. [w:] *Formy ekspozycji krajobrazu kulturowego Górnego Śląska*. Wyd. Urząd Wojewódzki w Katowicach i FPGŚl. Katowice.
- Pokropek Marian (1976), *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa.
- Przestrzeń i Wartości, studia i materiały waloryzacji*, T. I i II, (1996 – 1998), Wyd. Fundacja Przestrzeni Górnego Śląska.
- Rok Regina (1991), *Budownictwo drewniane wsi częstochowskiej*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” t. 6, s. 33–70.
- Ruszczyk Grażyna (2007), *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa.

Spyra Aleksander (1982), *Budownictwo drewniane na Ziemi Pszczyńskiej*, Pszczyna.

Stańczyk Marek (2016), *Industria. Początek i koniec*. Wyd. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. Zabrze.

Szymanowska-Gwiżdż Agnieszka (2003), *Drewniane budownictwo mieszkalne i gospodarcze wsi Górnego Śląska*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 13, 25–39.

Tłoczek Ignacy (1980), *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław -Warszawa – Kraków -Gdańsk.

Dokumentacje:

Analiza tradycji wiejskiego budownictwa jednorodzinnego na obszarze województwa śląskiego (2020), Tom I i II. Zespół autorski: Ewa Caban, Danuta Cholewa, Robert Garstka, Irena Kontny, Katarzyna Limanowska, Martyna Walker; Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfanteo, dział Centrum Dziedzictwa, obecnie Regionalny Instytut Kultury im. Korfanteo (RIK), miejsce przechowywania: RIK, archiwum zakładowe oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID); dokumentacja w niniejszym opracowaniu występuje jako: „Analiza...” RIK – NID.

Studium Waloryzacji Przestrzeni Górnego Śląska (1982 – 1995), Zespół Autorów, Fundacja Przestrzeni Górnego Śląska w Katowicach, w zasobach Archiwum Państwowego w Katowicach.

18 SPIS ILUSTRACJI

RYC. 1.	OBSZARY TYPOLOGICZNE LOKALNYCH FORM ZABUDOWY WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO (OPRACOWANIE WŁASNE)	7
RYC. 2.	KŁOBUCK PRZYKŁAD MAŁEGO MIASTA NA PLANIE ŚREDNIOWIECZNYM, Z CZWOROKĄTNYM RYNKIEM I NIEREGULARNĄ SIATKĄ ULIC.....	10
RYC. 3.	OLSZTYN JURAJSKI – PRZYKŁAD WSI Z KRAJOBRAZOWĄ DOMINANTĄ ŚREDNIOWIECZNEGO ZAMKU JURAJSKIEGO.	10
RYC. 4.	KUŹNICA NOWA – TRADYCYJNA ZABUDOWA ZAGRODOWA.....	11
RYC. 5.	ZŁOTY POTOK - TRADYCYJNA ZABUDOWA GOSPODARCZA, UL. ŚW. JÓZEFA.	11
RYC. 6.	ZŁOTY POTOK –MUROWANY BUDYNEK MIESZKALNY, UL. KOŚCIUSZKI 70.	12
RYC. 7.	ŻURAW – DREWNIANY BUDYNEK MIESZKALNY, UL. LEŚNA 26.....	12
RYC. 8.	MYSZKÓW - MIASTO PRZEMYSŁOWE ROZBUDOWANE W OPARCIU O LINIĘ KOLEJOWĄ Z OSIEDLAMI O ZABUDOWIE WIELORODZINNEJ I JEDNORODZINNEJ WOLNOSTOJĄCEJ.	15
RYC. 9.	PRZYMIŁOWICE – PRZYKŁAD WSI RZĘDOWEJ, PROSTOLINIJNEJ NA POLANACH LEŚNYCH.	15
RYC. 10.	SIEWIERZ – MIASTO Z POZOSTAŁOŚCIAMI DAWNYCH MURÓW OBRONNYCH I FORTYFIKACJI ZAMKOWYCH..	16
RYC. 11.	BRZOSTEK – DOM MIESZKALNY Z KAMIENIA WAPIENNEGO.	16
RYC. 12.	CYNKÓW – DREWNIANO - MUROWANY BUDYNEK MIESZKALNY, UL. LEŚNA 34.....	17
RYC. 13.	GRABIEC - DREWNIANY DOM NA OBSZARZE HISTORYCZNEJ MAŁOPOLSKI.	17
RYC. 14.	SIEDLISZOWICE - PRZYKŁAD DREWNIANEGO BUDYNKU MIESZKALNEGO.	18
RYC. 15.	STARA HUTA - BUDYNEK GOSPODARCZY - INWENTARSKI, UL. ŹRÓDLANA 10.	18
RYC. 16.	WOLA LIBERTOWSKA - DETAL WEJŚCIA.	19
RYC. 17.	WOJSŁAWICE - DREWNIANY BUDYNEK MIESZKALNY, UL. SPÓŁDZIELCZA 67.	19

RYC. 18.	ZBROSŁAWICE - WIEŚ WIELODROŻNA NAD POTOKIEM DRAMA.	21
RYC. 19.	MOCHAŁA - BUDYNEK MIESZKALNY Z WYSTAWKĄ, OTYNKOWANY Z CEGLANA DEKORACJĄ, UL. FABRYCZNA 20.	22
RYC. 20.	ŚWIERKLANIEC - ZACHOWANY FRAGMENT ZAŁOŻENIA PAŁACOWO-PARKOWEGO W ŚWIERKLAŃCU, NEORENEANSOWY „DOM KAWALERA”.	22
RYC. 21.	ZBOROWSKIE - PRZYKŁAD TRADYCYJNEJ ZABUDOWY MUROWANEJ, UL. FABRYCZNA.	23
RYC. 22.	ZBOROWSKIE – ZABYTKOWY BUDYNEK PRODUKCJI FAJEK GLINIANYCH (?), UL. FABRYCZNA.	23
RYC. 23.	ZBROSŁAWICE - PRZYKŁAD WSPÓŁCZESNEJ ZABUDOWY WIEJSKIEJ.	24
RYC. 24.	PYSKOWICE - PRZYKŁAD MIASTA Z WYRAŹNIE ZAZNACZONĄ CZĘŚCIĄ ŚREDNIOWIECZNĄ NA PLANIE OWALNYM, ROZBUDOWANA W PÓŁNOCNEJ CZĘŚCI O WIELORODZINNE, SOCREALISTYCZNE OSIEDLA MIESZKANIOWE.	26
RYC. 25.	SIEROTY - WIEŚ ULICÓWKA Z OKOLNICĄ.	27
RYC. 26.	TOSZEK - MIASTO HISTORYCZNE Z ZACHOWANYM ŚREDNIOWIECZNYM UKŁADEM URBANISTYCZNYM NA PLANIE OWALNYM, Z RYNKIEM I SĄSIADUJĄCYMI ULICZKAMI.	27
RYC. 27.	ŁANY - PRZYKŁAD DREWNIANEJ LAUBY BUDYNKU MIESZKALNEGO NA GÓRNYM ŚLĄSKU, UL. PYSKOWICKA 40.	28
RYC. 28.	PILCHOWICE - MUROWANY DOM MIESZKALNY Z MANSARDOWYM DACHEM I ELEWACJĄ Z CEGŁY KLINKIEROWEJ.	28
RYC. 29.	PONISZOWICE – TRADYCYJNY DOM MUROWANY.	29
RYC. 30.	TOSZEK – ŚREDNIOWIECZNY ZAMEK, BRAMA WJAZDOWA.	29
RYC. 31.	CHORZÓW „PARK ŚLĄSKI” - UNIKATOWE, WIELKOPRZESTRZENNE ZAŁOŻENIE PARKOWO-REKREACYJNE NA TERENACH POPRZEMYSŁOWYCH.	32
RYC. 32.	KATOWICE - „STREFA KULTURY” – NOWE CENTRUM MIASTA I GZM NA TERENACH POPRZEMYSŁOWYCH DAWNEJ KOPALNI „KATOWICE”	33
RYC. 33.	SOSNOWIEC - FRAGMENT ZABYTKOWEGO UKŁADU URBANISTYCZNEGO W CENTRUM MIASTA Z ZESPOŁEM MIESZKALNO-USŁUGOWYM.	33
RYC. 34.	ZABRZE – MIĘDZYWOJENNA ARCHITEKTURA MIESZKANIOWA PRZY PLACU MIEJSKIM, PL. SŁOWIAŃSKI.	34
RYC. 35.	CHORZÓW - MUZEUM HUTNICTWA, FRAGMENT ZREWITALIZOWANEJ ZABUDOWY POPRZEMYSŁOWEJ.	35
RYC. 36.	CHORZÓW - PLANETARIUM W „PARKU ŚLĄSKIM”, DOMINANTA ARCHITEKTONICZNA WIELKOPRZESTRZENNEJ KOMPOZYCJI PARKOWEJ.	36
RYC. 37.	CHORZÓW – „PARK ŚLĄSKI” - PRZYKŁAD LUDOWEJ ARCHITEKTURY BESKIDZKIEJ W SKANSENIE. ...	36
RYC. 38.	CHORZÓW - HALA WYSTAW „KAPELUSZ”, W „PARKU ŚLĄSKIM”, CHARAKTERYSTYCZNY PRZYKŁAD MODERNISTYCZNEJ ARCHITEKTURY WYSTAWIENNICZEJ Z II. POŁ. XX. W.	37
RYC. 39.	KATOWICE – „STREFA KULTURY” - DAWNA WIEŻA WYCIĄGOWA KOPALNI – OBECNIE CZĘŚĆ MUZEUM ŚLĄSKIEGO I PUNKT WIDOKOWY.	37
RYC. 40.	KATOWICE - „OSIEDLE GWIAZDY”, PRZYKŁAD MODERNISTYCZNEJ ARCHITEKTURY MIESZKANIOWEJ Z II. POŁ. XX. W.	38

RYC. 41.	KATOWICE – MODERNISTYCZNY, MIĘDZYWOJENNY BUDYNEK MIESZKALNY PRZY UL. MARII SKŁODOWSKIEJ-CURIE.....	38
RYC. 42.	MYSŁOWICE - PRZYKŁAD ARCHITEKTURY W CENTRUM MIASTA, UL GRUNWALDZKA.	39
RYC. 43.	MYSŁOWICE – STARE MIASTO - KAMIENICA NEOSTYLOWA Z KOŃCA XIX. WIEKU.....	39
RYC. 44.	RUDA ŚLĄSKA -CHEBIE - ZABYTKOWY DWORZEC PKP ADAPTOWANY DLA POTRZEB KULTURY.	40
RYC. 45.	RUDA ŚLĄSKA - NOWY BYTOM – ZABYTKOWE KAMIENICE W CENTRUM MIASTA, PLAC JANA PAWŁA II.....	40
RYC. 46.	SOSNOWIEC - ZABYTKOWY DWORZEC PKP.	41
RYC. 47.	ZABRZE - KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. JÓZEFA. WYBITNY PRZYKŁAD MIĘDZYWOJENNEJ ARCHITEKTURY MODERNISTYCZNEJ.	41
RYC. 48.	BOJANÓW - PRZYKŁAD WSI ROZDROŻNEJ.	45
RYC. 49.	CZERWIONKA – LESZCZYNY – PRZYKŁAD MIASTA GÓRNICZEGO (XX W.) UTWORZONEGO Z KILKU WSI I OSAD ROBOTNICZYCH.....	46
RYC. 50.	PIETROWICE WIELKI - PRZYKŁAD WSI OWALNICOWEJ.	46
RYC. 51.	RACIBÓRZ – CENTRUM MIASTA NA PLANIE ŚREDNIOWIECZNYM, Z CZWOROKĄTNYM RYNKIEM. .	47
RYC. 52.	BUDZISKA - PRZYKŁAD TYPOWEGO, TYNKOWANEGO DOMU NA GÓRNYM ŚLĄSKU ZE SKROMNĄ DEKORACJĄ W FORMIE GZYMSU, UL. SZKOLNA 9.	47
RYC. 53.	CZERWIONKA–LESZCZYNY – PRZYKŁAD WSPÓŁCZESNEJ, MIESZKANIOWEJ ZABUDOWY POSTMODERNISTYCZNEJ Z KOŃCA XX. W., NAROŻNIK ULIC 3 MAJA / FURGOŁA.	47
RYC. 54.	OLZA – MUROWANA ZAGRODA ŁĄCZĄCA FUNKCJE MIESZKALNĄ, INWENTARSKĄ I MAGAZYNOWĄ (STODOŁA).	48
RYC. 55.	RZUCHÓW - PRZYKŁAD CEGLANEGO DOMU NA GÓRNYM ŚLĄSKU Z LAUBĄ, UL. MIARKI 33.	48
RYC. 56.	WILDEK - PRZYKŁAD BUDYNKU GOSPODARCZEGO, INWENTARSKIEGO Z KAMIENIA.....	49
RYC. 57.	BIERUŃ STARY – MIASTO HISTORYCZNE Z ZACHOWANYM ŚREDNIOWIECZNYM UKŁADEM URBANISTYCZNYM.	52
RYC. 58.	MIEDŹNA – PRZYKŁAD DUŻEJ WSI ŁAŃCUCHÓWKI.....	52
RYC. 59.	PSZCZYNA – MIASTO O RODOWODZIE ŚREDNIOWIECZNYM, Z DOBRZE ZACHOWANYM ZABYTKOWYM UKŁADEM URBANISTYCZNYM, POŁĄCZONE Z ZESPOŁEM PAŁACOWO-PARKOWYM.	53
RYC. 60.	GRZAWA - DETAL WEJŚCIA, UL. WIEJSKA 19.....	53
RYC. 61.	ŁĄKA - BUDYNEK GOSPODARCZY, INWENTARSKI, UL. TYSIĄCLECIA 114.	54
RYC. 62.	ŁĄKA - PSZCZYŃSKI DOM Z WYSIADKĄ, UL. ŁUKASIEWICZA 15.....	54
RYC. 63.	ORZESZE - ZAWIŚĆ - PAŁAC.	55
RYC. 64.	ORZESZE - PRZYKŁAD FOLWARCZNEJ ZABUDOWY MIESZKANIOWEJ.....	55
RYC. 65.	PSZCZYNA – FRAGMENT RYNKU, MIESZCZAŃSKIE KAMIENICE.....	56
RYC. 66.	CIESZYN - MIASTO O RODOWODZIE ŚREDNIOWIECZNYM, Z DOBRZE ZACHOWANYM ZESPOŁEM STAROMIEJSKIM NA PLANIE OWALNYM Z RYNKIEM.	59
RYC. 67.	CZECHOWICE-DZIEDZICE – MIASTO UTWORZONE NA PLANIE NIEREGULARNYM, Z CENTRUM WYZNACZONYM PRZEZ LINIĘ KOLEJOWĄ I DWORZEC.....	59

RYC. 68.	SKOCZÓW – MIASTO ROZBUDOWANE Z OSADY ŚREDNIOWIECZNEJ, RZEMIEŚLNICZEJ, PÓŹNIEJ FABRYCZNEJ.....	60
RYC. 69.	CIESZYN – MODERNISTYCZNA WILLA WOJEWODY Z. ŻURAWSKIEGO, UL. BŁOGOCKA.....	60
RYC. 70.	CIESZYN - HISTORYCZNA ZABUDOWA, UL. GŁĘBOKA.....	61
RYC. 71.	SKOCZÓW - WIDOK NA PIERZEJE RYNKU.....	61
RYC. 72.	SKOCZÓW - WIDOK NA RATUSZ.....	62
RYC. 73.	USTROŃ – ZAWODZIE, DZIELNICA DOMÓW WZASOWO-SANATORYJNYCH Z LAT 70-TYCH XX. W.....	65
RYC. 74.	WISŁA - MODERNISTYCZNY RYNEK (LATA 30-TE XX. W.).	66
RYC. 75.	ŻYWIEC - MIASTO ŚREDNIOWIECZNE POŁOŻONE NAD ZALEWEM TRESNA. ŚRÓDMIEŚCIE Z RYNKIEM I OTACZAJĄCĄ GO ZABUDOWĄ MIESZKANIOWĄ.....	66
RYC. 76.	BRENNA – PRZYKŁAD REGIONALNEJ, DREWNIANEJ ZABUDOWY MIESZKALNEJ, UL. BUKOWA 46. .	67
RYC. 77.	BRENNA - DREWNIANY DOM O KONSTRUKCJI WIEŃCOWEJ NA OBSZARZE GÓRSKIM, UL. BUKOWA.....	67
RYC. 78.	BUCZKOWICE - PRZYKŁAD OZDOBNEGO DETALU WEJŚCIA, UL. KASZTANOWA 198.	68
RYC. 79.	ISTEBNA – DREWNIANA ZABUDOWA MIESZKALNA WSI BESKIDZKIEJ, CHATA KAWUŁOKA.	68
RYC. 80.	ISTEBNA - DETAL WEJŚCIA.....	69
RYC. 81.	KRZYŻOWA – PRZYKŁAD REGIONALNEJ, DREWNIANEJ ZABUDOWY MIESZKALNEJ.	69
RYC. 82.	PEWEL MAŁA - DETAL WEJŚCIA, UL. JANA PAWŁA II 123.....	70
RYC. 83.	PRĄDÓWKA - ZABUDOWA ZAGRODOWA U PODNÓŻA MŁODEJ GÓRY (MLADA HORA).	70
RYC. 84.	RYCERKA DOLNA - PRZYKŁAD DREWNIANEJ, BESKIDZKIEJ ZABUDOWY MIESZKALNEJ, DOM NAPRZECIWKO NR 269.....	71
RYC. 85.	SZCZYRK - PRZYKŁAD DREWNIANEJ ZABUDOWY MIESZKALNEJ Z GANKIEM WEJŚCIOWYM, UL. WRZOSOWA 44.	71
RYC. 86.	SZCZYRK - DETAL DEKORACJI SZCZYTU, UL. MYŚLIWSKA 4.	72
RYC. 87.	UJSOŁY - OZDOBNY SZALUNEK DREWNIANEJ CHAŁUPY I DEKORACJA SZCZYTU, UL. WSPÓLNA 9... 73	
RYC. 88.	UJSOŁY - DETAL DEKORACJI SZCZYTU, UL. KS. PIOTROWSKIEGO 174.	73
RYC. 89.	UJSOŁY - OZDOBNY DETAL ELEWACJI, UL. KS. PIOTROWSKIEGO 32.	74
RYC. 90.	USTROŃ – ZAWODZIE - HOTEL „JASKÓŁKA” – PRZYKŁAD MODERNISTYCZNEJ ZABUDOWY WZASOWO-SANATORYJNEJ Z LAT 70-TYCH XX. W.....	75
RYC. 91.	WISŁA – MIĘDZYWOJENNY, MODERNISTYCZNY „DOM ZDROJOWY” W CENTRUM.	75
RYC. 92.	WISŁA – PRZYKŁAD WSPÓŁCZESNEJ ZABUDOWY MIESZKANIOWO – PENSJONATOWEJ NAWIAZUJĄCEJ DO MIEJSCOWEJ ZABUDOWY, O CHARAKTERZE ZBLIŻONYM DO ZABUDOWY PODMIEJSKIEJ. .	76
RYC. 93.	ŻABNICA - DREWNIANY BUDYNEK MIESZKALNY NR 339 (POWIAT ŻYWIECKI), ...	76
RYC. 94.	BYTOM – OSIEDLA ROBOTNICZE PRZY „KOPALNI BOBREK” I ZLIKWIDOWANEJ „HUCIE BOBREK” ...	81
RYC. 95.	KNURÓW – OSIEDLE ROBOTNICZE „KOLONIA III”	82
RYC. 96.	RUDA ŚLĄSKA – KOLONIA ROBOTNICZA PRZY UL. KOŚCIELNEJ I WOLNOŚCI.....	82

RYC. 97.	ZABRZE – OSIEDLE BORSIG Z KOŃCA XIX. W. PRZY ZAKŁADACH METALURGICZNYCH.....	83
RYC. 98.	ZAWIERCIE – OSIEDLE ROBOTNICZE „TAZ” (TOWARZYSTWA AKCYJNEGO ZAWIERCIE).	83
RYC. 99.	ZABRZE–OSIEDLE BORSIG - DETAL OKNA.	84
RYC. 100.	ZABRZE– OSIEDLE BORSIG - DETAL GANKU WEJŚCIOWEGO.	85
RYC. 101.	KNURÓW – ZABUDOWA MIESZKANIOWA OSIEDLA „KOLONIA III”.....	86
RYC. 102.	RUDA ŚLĄSKA – ZABUDOWA MIESZKALNA PRZY UL. WOLNOŚCI, FRAGMENT „KOLONII CARL EMANUEL”.....	86
RYC. 103.	KATOWICE NIKISZOWIEC - DETAL OKNA.	87
RYC. 104.	KATOWICE – FRAGMENT OSIEDLA KOSZUTKA.	89
RYC. 105.	PYSKOWICE- OSIEDLE WOJSKA POLSKIEGO.	90
RYC. 106.	TYCHY – „OSIEDLE A”.....	90
RYC. 107.	KATOWICE - BUDYNEK MIESZKALNY NA OSIEDLU KOSZUTKA.	91
RYC. 108.	PYSKOWICE- OSIEDLE WOJSKA POLSKIEGO, WIDOK NA DZIEDZINIEC.	91
RYC. 109.	TYCHY – „OSIEDLE A” - WIDOK POMIĘDZY BUDYNKAMI.....	92
RYC. 110.	KATOWICE – SOCYALISTYCZNE „OSIEDLE 1000-LECIA” (WSCHODNIA - DOLNA CZĘŚĆ OSIEDLA).....	95
RYC. 111.	MIKOŁÓW – OSIEDLE IM. MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO („OSIEDLE NAD JAMNĄ”).	96
RYC. 112.	KATOWICE - WIDOK W STRONĘ WIEŻOWCÓW NA „OSIEDLU 1000-LECIA”.	96
RYC. 113.	MIKOŁÓW – BUDYNEK MIESZKALNY NA „OSIEDLU PIŁSUDSKIEGO”.	97
RYC. 114.	BYTOM - ZACHOWANY HISTORYCZNY UKŁAD MIASTA Z OWALNICĄ ŚREDNIOWIECZNEGO STAREGO MIASTA I PÓŹNIEJSZĄ ZABUDOWĄ KWARTAŁOWĄ.....	101
RYC. 115.	GLIWICE - PRZYKŁAD MIASTA W METROPOLII O RODOWODZIE ŚREDNIOWIECZNYM. CENTRUM Z RYNKIEM, UL. ZWYCIĘSTWA I ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO.	101
RYC. 116.	KATOWICE - CENTRUM MIASTA, „KATOWICKA STARÓWKA” O ZABUDOWIE KWARTAŁOWEJ Z XIX. I XX. W. NA OSI WSCH. – ZACH.....	102
RYC. 117.	TARNOWSKIE GÓRY - MIASTO O RODOWODZIE ŚREDNIOWIECZNYM, CENTRUM Z RYNKIEM, NIEREGULARNĄ SIATKĄ ULIC, MIESZKANIOWO-USŁUGOWĄ ZABUDOWĄ KWARTAŁOWĄ.....	102
RYC. 118.	GLIWICE – UL. ZWYCIĘSTWA - GŁÓWNA ULICA CENTRUM MIASTA.	103
RYC. 119.	KATOWICE - „STARY DWORZEC” – SECESYJNA ARCHITEKTURA ADAPTOWANA WSPÓŁCZEŚNIE DO NOWYCH POTRZEB.....	103
RYC. 120.	KATOWICE - PRZYKŁAD KAMIENIC MIEJSKICH PRZY UL. 3 MAJA.	104
RYC. 121.	KATOWICE - PRZYKŁAD EKLEKTYCZNEJ KAMIENICY MIEJSKIEJ „BIAŁA DAMA” W NAROŻNIKU ULIC 3 MAJA I SŁOWACKIEGO.	105
RYC. 122.	TARNOWSKIE GÓRY - ZABYTKOWA ARCHITEKTURA RYNKU MIEJSKIEGO.....	106
RYC. 123.	TARNOWSKIE GÓRY – RATUSZ JAKO DOMINANTA PRZESTRZENNA HISTORYCZNEGO RYNKU MIEJSKIEGO.....	106
RYC. 124.	BIELSKO-BIAŁA - PRZYKŁAD MIASTA NA PLANIE ŚREDNIOWIECZNYM, Z CZWOROKĄTNYM RYNKIEM.....	109

RYC. 125.	CZĘSTOCHOWA – PRZYKŁAD DUŻEGO MIASTA NA PLANIE ŚREDNIOWIECZNYM, ROZBUDOWANEGO O NOWE DZIELNICE MIESZKANIOWE I TERENY PRZEMYSŁOWE.	109
RYC. 126.	CZĘSTOCHOWA - ALEJE NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY - PRZYKŁAD GŁÓWNEJ, KOMPOZYCYJNEJ OSI URBANISTYCZNEJ W CENTRUM MIASTA.	110
RYC. 127.	BIELSKO - PIERZEJE RYNKU.	110
RYC. 128.	CZĘSTOCHOWA - ALEJE NMP.	111
RYC. 129.	PILICA - MIASTO O DOBRZE ZACHOWANYM UKŁADZIE URBANISTYCZNYM Z MAŁOMIASTECZKOWĄ ZABUDOWĄ, POWIĄZANYM Z ZESPOŁEM PAŁACOWO-PARKOWYM.	113
RYC. 130.	ŻARKI - DOBRZE ZACHOWANY HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY Z RYNKIEM.	113
RYC. 131.	ŻARKI – PRZYKŁAD ZABYTKOWYCH, KAMIENNYCH STODÓŁ.	114